

Trolldomskriminalitet og barn

En komparativ undersøkelse av den rettslige behandlingen av barn involvert i trolldomsprosessene i Øst-Finnmark (1662-63) og Älvdalen-Mora (1668-69).

Martine Ahlet Andreassen

Masteroppgave i historie ved lektorutdanninga

HIS-3980 - Vår 2017

Forsidebilde: Anonym. Sabbat der Hexen von Mora, 1739–1745. Directmedia Publishing.

Berlin, 2003

Forord

En masteravhandling blir ikke til av seg selv, og det er mange som fortjener en takk for sine bidrag i den forbindelse. Den største takken må jeg rette til min gode veileder Rune Blix Hagen. Jevnlige veiledningsmøter har satt målene for framdriften i mitt arbeid, og hans innsikter, tilbakemeldinger og oppmuntringer har vært gull verdt.

Takk til Liv Helene Willumsen for hennes hjelp med å finne aktuell litteratur, i tillegg til at hun lot meg få anvende en oversatt versjon av en artikkel skrevet av finske Jari Eilola. En takk må også rettes til Marie Lennersand ved Riksarkivet i Stockholm for svar på spørsmål og gode råd i forbindelse med det svenske kildematerialet.

Til mine medstudenter på lesesalen i Breiviklia: takk for all oppmuntring og sosialt samvær i en tung skriveperiode. Spesielt takk til min medstudent og venninne Cecilie Andersen, for gode faglige diskusjoner, korrekturlesing og ikke minst mental støtte.

Til slutt vil jeg takke mine gode venner og min kjære familie for at de alltid stiller opp for en sliten masterstudent, og for at de har utvist tålmodighet i en travel slutfase.

Innholdsfortegnelse

Forord	II
Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Presentasjon av emnet	1
1.2 Problemstillinger og avgrensning.....	3
1.3 Begreper og definisjoner	4
1.3.1 <i>Trolldomsbegrepet: betydning og forståelse</i>	5
1.3.2 <i>Trolldomsprosesser og trolldomskriminalitet</i>	5
1.3.3 <i>Involverte barn</i>	6
1.4 Metode.....	7
1.4.1 <i>Kildekritisk nærlesing</i>	7
1.4.2 <i>Komparativ metode</i>	8
1.5 Kilder.....	8
1.6 Innhold og kapittelinndeling.....	11
Kapittel 2: Bakgrunn.....	12
2.1 Historiografisk overblikk: Barn i trolldomsprosessene.....	12
2.1.1 <i>Europa og Nord-Amerika</i>	12
2.1.2 <i>Skandinavia</i>	13
2.2 Demonologi – den lærde trolldomslæren	15
2.2.1 <i>Forestillingen om det farlige nord og heksesabbaten</i>	15
2.2.2 <i>Barn og demonologi</i>	16
2.3 Lovgivning og rettspraksis	17
2.3.1 <i>Trolldomslovgivning</i>	17
2.3.2 <i>Geistlighetens rolle for rettspraksis</i>	19
2.3.3 <i>Barns rettsstilling på 1600-tallet</i>	20
Kapittel 3: Øst-Finnmark.....	22
3.1 Bakgrunn	22
3.1.1 <i>Geografiske, økonomiske og sosiale forhold</i>	22
3.1.2 <i>Politiske og rettslige forhold</i>	23
3.1.3 <i>Kirkelige forhold og prestenes funksjoner</i>	24
3.2 Trolldomsprosessene i Øst-Finnmark.....	25
3.2.1 <i>Kjedeprosesser</i>	26
3.3 Kjedeprosessen 1662-1663.....	27
3.3.1 <i>Ekteparet Rhodius</i>	28
3.3.2 <i>Barnas roller i kjedeprosessen</i>	28
3.3.3 <i>Lagmann Mandrup Schønnebøl og lagtingssesjonen i juni 1663</i>	29
3.4 De anklagede barna	30
3.4.1 <i>Ingeborg Iversdatter</i>	30
3.4.2 <i>Maren Olsdatter</i>	31
3.4.3 <i>Karen Iversdatter</i>	32
3.4.4 <i>Karen Nilsdatter</i>	33
3.4.5 <i>Kirsten Sørensdatter og Sigri Pedersdatter</i>	35
Kapittel 4: Älvdalen og Mora	37
4.1 Bakgrunn	37

4.1.1 Økonomiske og sosiale forhold	37
4.1.2 Administrasjon og verdslige aktører	38
4.1.3 Kirkelige forhold og geistlige aktører	40
4.2 Trolldomsprosessene i Älvdalen-Mora	41
4.2.1 Trolldomsprosessenes utbrudd	41
4.2.2 Trolldomskommisjonen og forsterket ting i Mora 1669	43
4.3 De involverte barna	46
4.3.1 Barns ulike roller	46
4.3.2 Barns konstruksjon av Blåkulla	48
4.3.3 Samfunnets behandling av barna	49
4.4 Anklagede barn i Älvdalen og Mora	51
4.4.1 Gertrud Svendsdotter	51
4.4.2 Anna og Karin Jacobsdatter	52
4.4.3 Måns Mattson	53
4.4.4 Kristin Matsdotter	54
Kapittel 5: Komparasjon.....	56
5.1 Omfang, kjønn og samfunnsstruktur	56
5.2 Demonologiske ideer og folkelige trosforestillinger	58
5.2.1 Heksesabbaten	58
5.2.2 Forestillinger om djevelen	60
5.2.3 Slektskapsbånd	61
5.2.4 Maleficium	62
5.3 Rettens håndtering av barna	63
5.3.1 Behandling på ulike rettsnivåer	64
5.3.2 Barn som maktfaktor i trolldomsprosessene	66
5.3.3 Tortur	67
5.3.4 Straff	68
5.4 Den personlige faktor	69
5.4.1 Sentrale aktører	69
5.4.2 Prestene	71
5.5 Trolldomsprosessenes opphør	72
5.5.1 Dagens situasjon og avsluttende kommentarer	75
Bibliografi	77

Kapittel 1: Innledning

1.1 Presentasjon av emnet

Troen på trolldom, trollfolk og magi var utbredt blant folk lenge før de brutale trolldomsprosessene i tidlig nytid var et faktum. Utover 1400-tallet ble trolldom i sterkere grad kriminalisert og det ble startet en massiv rettslig forfølgelse av trollfolk i store deler av Europa. Forfølgelsen fikk et svært stort og brutalt omfang, og kvinner ble spesielt hardt rammet. Kjernetiden for de store trolldomsforfølgelsene i Europa var tiden fra 1570 til 1680, men enkelte steder varte de så lenge som til midten av 1700-tallet.¹ For mange i dagens vestlige samfunn framstår trolldomsprosessene i tidlig nytid som en brist i menneskelig rasjonalitet og fornuft. Det er likevel viktig å forstå at trolldom og magi var reelt og logisk for menneskene som levde i denne perioden, og trolldomsfrykt preget store deler av Europas befolkning.

I trolldomsprosessenes tidlige fase var barns rolle nesten utelukkende begrenset til ofre for trolldomskriminalitet. Det finnes eksempler både på vampyrisme og kannibalisme knyttet til trolldom hvor barn var ofrene.² Den beryktede demonologiske avhandlingen *Malleus Maleficarum* fra 1486 skrevet hovedsakelig av Heinrich Kramer, bidro til å danne det teologiske og juridiske grunnlaget for trolldomsprosessene. Boka inneholdt blant annet retningslinjer for rettsprosedyrer i trolldomssaker og har rystet ettertiden.³ *Malleus Maleficarum* framstilte barn som ofre når de en sjelden gang ble nevnt. I avhandlingen ble det imidlertid introdusert en måte barn kunne inngå som en del av trolldomsfenomenet; trolldomskunsten kunne være arvelig, spesielt i morslinjen.⁴ Utover 1600-tallet begynte barn å figurere i rettsaker i flere deler av Europa, både som vitner og anklagede. Barn var ikke lengre uskyldige ofre, men kunne selv bli stilt til ansvar for sin befatning med trolldomskriminalitet.

Enkelte geografiske områder på det europeiske kontinentet ble spesielt preget av barn i rettsakene. I flere deler av Tyskland gjorde ”barneheksene” tidlig inntog, med et omfang som

¹ Hagen, Rune Blix, "Trolldomsprosessene", *Store Norske Leksikon*, 2016b.

² Monter, William, "Children", i Richard M. Golden (red.), *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Santa Barbara, CA 2006. s.183-184

³ Hagen, Rune Blix, "Malleus Maleficarum", *Store Norske Leksikon*, 2015c.

⁴ Walinski-Kiehl, Robert, "The Devil's Children: Child Witch-Trials in Early Modern Germany", *Continuity and Change* nr. 11.2, 1996. s. 172

mangler sidestykke. Andre sentrale områder hvor et høyt antall barn var involverte var Baskerlandene i Spania og Dalarna i Sverige. Mot slutten av 1600-tallet fikk barn en viktig rolle i forfølgelsen som fant sted i Salem i Nord-Amerika, sterkt influert av de europeiske strømningene. Et interessant fellestrekk var at involveringen av barn i sakene sammenfalt med avviklingen og slutten på troldomsprosessene i flere land.

Lengst nord i Norge foregikk det svært alvorlige troldomsprosesser på 1600-tallet. I Finnmark i tiden mellom 1600 og 1692 ble minst 135 personer anklaget for trolddom, hvor 91 av disse ble henrettet.⁵ Det var en relativt stor andel av befolkningen i fylket, som på denne tiden lå på rundt 3200 mennesker.⁶ Det var de små kystværene i Øst-Finnmark med få innbyggere som ble hardest rammet av troldomsforfølgelse. Det er viktig å bemerke at disse tallene er minimumstall, og man kan regne med en del mørketall. I kjedeprosessen i 1662-63 ble barn for første gang involvert i troldomsprosessene i Finnmark, og seks pikebarn ble anklaget og stilt til rett for troldomskriminalitet. Det godt bevarte kildematerialet fra området gir oss et innblikk i hvordan den alvorlige troldomsforbrytelsen kom til uttrykk gjennom små barns beretninger. Ingen av de involverte barna i Øst-Finnmark måtte bøte med sitt liv for sin befatning med troldomskriminalitet, til tross for at deres bekjennelser ble tatt på fullt alvor og utgjorde et dilemma for de rettslige aktørene.

I landskapet Dalarna i Midt-Sverige ligger Älvdalen og Mora, et område som også ble hardt rammet av troldomsanklager og rettsaker i perioden fra ca. 1668 til 1671. I løpet av noen få år ble rundt 40 mennesker henrettet i Dalarna, de fleste av dem fra Älvdalen og Mora.⁷ De såkalte store svenske troldomsprosessene fikk sin start i dette området, og et høyt antall involverte barn bidro til å forme rettssakene. Både jente- og guttebarn spilte en viktig rolle i prosessene i Älvdalen-Mora. De figurerte som oftest som vitner og anklagere, men noen ganger også som selv anklaget og tiltalt i alvorlige troldomssaker. De svenske troldomsprosessene var særpreget av den diabolske forestillingen om Blåkulla, og barn hadde en viktig rolle innenfor den forestillingen. Hundrevis av mennesker ble anklaget for å føre med seg uskyldige barn til Blåkulla for å delta i heksesabbater med djevelen, og barn stilte opp i retten og vitnet mot de ansvarlige for Blåkullaferdene. De svenske barnas vitnemål og

⁵ Willumsen, Liv Helene, "Barn anklaget for trolddom i Finnmark - en narratologisk tilnærming", *Heimen Lokal og regional historie* nr. 3, 2011. s. 257

⁶ Hagen, Rune Blix, *Ved porten til helvete : troldomsforfølgelse i Finnmark*, Oslo 2015d. s.12

⁷ Lennersand, Marie og Oja, Linda, "När djävulen vandrade genom landet. Krishantering under häxysterin i Dalarna 1667-1671", *Karolinska Förbundets Årsbok*, 2001. s. 9

bekjennelser ble, i likhet med de norske, sett på som troverdige og pålitelige av retten. De skapte likevel mye usikkerhet blant rettslige aktører om hvordan de skulle bli behandlet, og fokuset ble rettet mot måter barna kunne bli helbredet på. Det var sjelden at de svenske barna fikk dødsdom, det eneste klare unntaket var i Stockholm i 1676 hvor en 13 år gammel gutt ble henrettet og de store svenske trolldomsprosessene fikk sin markerte slutt.⁸

1.2 Problemstillinger og avgrensning

Barns rolle i trolldomsprosessene har blitt gitt en stor del oppmerksomhet i internasjonal forskning de seneste årene. Det gjelder spesielt for de landene eller områdene hvor barn dominerte de rettslige forfølgelsene av trollfolk, enten som anklagere, vitner eller som selv anklaget for trolldomskriminalitet. I den nordiske forskningen om trolldomsprosessene har det blitt gitt mindre oppmerksomhet til barn, med et unntak av Sverige, hvor barnas involvering var iøynefallende. Forskningen på de norske prosessene har i liten grad omhandlet barn, og hovedårsaken må være knyttet til at de norske prosessene ikke innebar det store omfang barn som i nabolandet. En mer inngående oversikt over historiografien om barn i trolldomsprosessene vil bli gitt i kapittel to.

Jeg har gjort en tematisk, geografisk og tidsmessig avgrensning som utgangspunkt for avhandlingen. Overordnet problemstilling og tittel er: ***En komparativ undersøkelse av den rettslige behandlingen av barn involvert i trolldomsprosessene i Øst-Finnmark (1662-63) og Älvdalen-Mora (1668-69)***. Den tematiske avgrensningen er altså den rettslige behandlingen av barn i trolldomsprosessene. Begrunnelsen for det valgte tema er at det primært er rettsdokumenter som danner kildegrunnet for avhandlingen, og at involverte barn var et spesielt fenomen som er interessant å undersøke nærmere. Den geografiske avgrensningen til Øst-Finnmark er basert på at involverte barn forekom innenfor en kort tidsperiode, og at det eksisterer et svært godt og tilgjengelig kildemateriale. Älvdalen og Mora har jeg valgt først og fremst fordi trolldomsprosessene som foregikk her involverte et høyt antall barn. De to sognene holdt felles ting og blir derfor behandlet sammen, fordi det i noen tilfeller er vanskelig å skille de anklagede i forhold til geografisk tilhørighet. En forutsetning for de valgte områdene er at de tilgjengelige kildene er skrevet på et språk som jeg selv behersker og derfor kan gjøre nærlesinger av. Den tidsmessige avgrensningen er i hovedsak

⁸ Sörlin, Per, "Mora Witches", i Richard M. Golden (red.), *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Santa Barbara, CA 2006. s. 784

gjort på bakgrunn av at jeg skal gjøre en komparasjon, og jeg valgte derfor to relativt korte, men intense perioder med kjedeprosesser innenfor de to områdene. Perioden med trolldomsprosesser varte et par år lengre i Älvdalen-Mora enn det jeg har valgt å fokusere på her, men kildedekningen for de siste prosessene er svært dårlig.

Forskning på barn i trolldomsprosessene er fremdeles et utforsket tema, spesielt i Norge, som jeg mener er nødvendig å belyse i større grad. Det er ikke gjort noen forsøk på komparasjon mellom trolldomsprosessene i Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora tidligere, og jeg mener kildematerialet fra de to områdene kan belyse problemstillingen på en god måte. Ved bruk av komparativ metode forventer jeg å kunne avdekke interessante fellestrekk og vesentlige forskjeller i de to områdene, særlig knyttet til elementer i barns beretninger og hvordan de ble behandlet av retten.

For ytterligere avgrensing og strukturering av avhandlingen ser jeg det nødvendig, og ikke minst nyttig, å inkludere noen underproblemstillinger som jeg skal forsøke å besvare gjennom min undersøkelse:

- *Hvilke roller spilte barn i trolldomsprosessene?*
- *Hvilke trolldomsforestillinger kom til syne i barns vitnemål og bekjennelser?*
- *I hvor stor grad var barns involvering i sakene en årsak til at trolldomsprosessene tok slutt i de to regionene?*

Det er viktig å understreke at underproblemstillingene blir sett i tilknytning til hovedproblemstillingen som dreier seg om den rettslige behandlingen av de involverte barna i Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora. I den forbindelse vil den siste underproblemstillingen bli forsøkt besvart avslutningsvis og dermed fungere som en helhetlig avrundning av masteravhandlingen.

1.3 Begreper og definisjoner

Trolldomsbegrepet er omstridt og har blitt tillagt ulik mening av forskere gjennom tidene, i tillegg til at det eksisterer mange tilknyttede begreper med varierte betydninger. Det er derfor en forutsetning for leseforståelsen at begrepene blir definert og forklart, samt en tydeliggjøring av hva som blir vektlagt i denne avhandlingen.

1.3.1 Trolldomsbegrepet: betydning og forståelse

Den generelle betegnelsen på forbrytelsen i Norden i samtiden var *trolldom/truldom*. *Hekseri* og *heks* var tyske begreper som ikke ble tatt i bruk før mot slutten av 1600-tallet i de samtidige kildene fra Sverige og Norge.⁹ De menneskene som ble anklaget for lovbruddet ble hovedsakelig betegnet som *trollkvinne/kone*, *trollkarl* og *trollfolk*. Jeg vil fortrinnsvis benytte meg av begreper som samsvarer med kildene i denne avhandlingen, men i forbindelse med konseptet heksesabbat vil begrepet heks være mer hensiktsmessig.

Trolldom og *magi* er begreper som rommer mange aspekter og overlapper hverandre i enkelte tilfeller. Magi kan bli definert som overnaturlig bearbeidelse av naturfenomener, mennesker og andre levende vesener. Det skilles vanligvis mellom den hvite, velgjørende magien og den svarte, skadevoldende magien. I de svenske kildene ble den hvite magien ofte referert til som *signeri*, *lövjeri* eller *vidskepelse*.¹⁰ Begrepet *signeri* som betegnelse på en form for hvit magi har også vært brukt i Norge. Både i norske og svenske kilder ble begrepet *forgjøring* brukt om den svarte magien, som i ettertiden har blitt betegnet med det latinske begrepet *maleficium*.

I tidlig nytid skjedde det en endring i forståelsen av hva trolldom var. Det oppsto et skille mellom trolldom som nedarvet folklore (*maleficium*) og trolldom som pakt med djevelen og ondskap (*diabolisme*).¹¹ Den nye oppfatningen av trolldom innebar at trollfolkene inngikk en pakt med djevelen og vendte seg vekk fra Gud. Det var nært knyttet til en lærd europeisk, teologisk doktrine kalt *demonologi* som kriminaliserte all trolldom, inkludert svart og hvit magi. De demonologiske ideene var særlig viktig for anklagelsen av barn.¹² Det var oppfatningen av at trolldom var et resultat av djevlepakt som gjorde at trollfolk ble straffeforfulgt i et enormt og brutalt omfang i tidlig nytid. Den demonologiske lære blir behandlet nærmere i kapittel 2.

1.3.2 Trolldomsprosesser og trolldomskriminalitet

Trolldomsprosessene var rettslige undersøkelser av trolldomsbeskyldninger i offentlig regi, og målet var å bekjempe *trolldomskriminalitet*. Det dreide seg om etterforskning og

⁹ Hagen 2016b.

¹⁰ Ankarloo, Bengt, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, bd. 17, Stockholm 1971. s. 87-88

¹¹ Willumsen, Liv Helene, *Dømt til ild og bål : trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*, Stamsund 2013b. s. 16

¹² Willumsen, Liv Helene, "Children accused of witchcraft in 17th-century Finnmark", *Scandinavian Journal of History* nr. 1, 2013a. s. 20

straffeforfølgelse av trolldom og dens utøvere, og ved tilstrekkelig bevisførsel ble trollfolk dømt til lovens strengeste straff; døden. Trolldomskriminalitet var nedfelt i både norske og svenske lovverk, og ble på lik linje med andre alvorlige lovbrudd slått hardt ned på. Det ble ført rettsaker mot anklagede trollfolk, først og fremst på lokale ting, men også i høyere rettsinstanser hvis sakene ble henvist eller anket. Trolldom ble i samtiden ofte ansett som en *unntaksvis forbrytelse* (crimen exepum). Det var basert på at trolldom var et lovbrudd som var vanskelig å påvise ved hjelp av vanlige bevismidler, og som innebar at vanlige rettsprosedyrer ble tilsidesatt.

1.3.3 Involverte barn

Jeg har valgt å henvise til barna i Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora som *de involverte barna*. Begrepet inkluderer barn som var involvert i trolldomsprosessene på flere måter; som vitner, anklagere og anklagede. Det er spesielt i forbindelse med barna i det svenske området at begrepet blir nødvendig, fordi jeg ønsker å inkludere alle gruppene, ikke bare de som var anklagede.

Det er utfordringer knyttet til å definere hvem som blir regnet som barn i denne sammenhengen. Det er spesielt problematisk når det gjelder å definere barn i en fjern fortid, fordi oppfatningen av barn og barndom har endret seg i forhold til tid og sted. Enkelte aspekter er likevel statiske, for eksempel har biologisk alder alltid satt rammer for barnelivet.¹³ I en rettslig sammenheng har vi aldersgrenser som kriminell lavalder og myndighetsalder. I rettsdokumentene fra Finnmark er det eldste barnet anklaget for trolldom 12 år. Det må bemerkes at kun to av seks barn er oppgitt med alder i dokumentene, men det er ingenting som peker på at noen av barna var eldre enn 12 år. I de svenske kildene er det tydelig at også de som er eldre enn 12 år blir betraktet som barn. Slik de opptrer i kildene blir de omtalt som barn helt opp i 16-årsalderen. Den svenske historikeren Birgitta Lagerlöf-Génétay har også satt denne grensen ved 16 år, med begrunnelsen at 16-åringene opptrådte oftere sammen med yngre barn i de svenske rettsdokumentene enn med voksne.¹⁴ Det er rimelig å anta at oppfattelsen av barna i de to regionene på samme tid har vært relativt sammenfallende. Forenklet sett er det snakk om to kategorier; barn og voksne. I de svenske

¹³ Schruppf, Ellen, *Barndomshistorie, Utsyn & innsikt*, Oslo 2007. s. 7

¹⁴ Lagerlöf-Génétay, Birgitta, *De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668-1671 : bakgrund i Övre Dalarna : social och ekklesiastik kontext* (29), Stockholm: Distributør: Almqvist & Wiksell 1990. s. 97

kildene var det noen tilfeller en tredje kategori; unge eller ungdom. Kategorien barn vil i min avhandling ha en øvre grense på 16 år.

1.4 Metode

I denne avhandlingen vil jeg hovedsakelig ta i bruk to ulike metoder. Det inkluderer kritisk nærlesing av kildene og den konteksten de oppsto i, samt komparativ metode. Jeg vil i all hovedsak benytte meg av en kvalitativ tilnærming innenfor begge overnevnte metoder. Det vil si at jeg skal finne ut om noe fantes, hva noe var og betydde.¹⁵

1.4.1 Kildekritisk nærlesing

Når jeg arbeider med originaldokumenter, eller nærmere bestemt transkripsjoner av originalkildene, er det svært viktig å ta visse forbehold. Å lese med et kritisk blikk og anvende kildekritikkens prinsipper tillater meg å trekke slutninger og anta noe basert på kildene. Det er spørsmål som; hva er opphavet og formålet med de kildene jeg har? Hva står egentlig i kildene? (tolkning) Hva kan kildene brukes til – relevans og troverdighet?¹⁶ Et svært viktig aspekt ved kildekritikken rettet mot de rettsdokumentene jeg skal anvende er skriverens rolle. Har skriveren forholdt seg relativt nøytral, eller lar han sine egne prioriteringer og tolkninger komme til syne? For transkripsjoner må det bli tatt høyde for at personen som har transkribert kan ha gjort feil. I mitt tilfelle vil slike eventuelle småfeil ikke være avgjørende, så lenge innholdet i rettsdokumentene kommer tydelig frem.

Metoden innebærer nødvendigvis også en kildekritisk tilnærming til konteksten som kildene har oppstått i og hvordan den påvirker de skrevne kildene. Konteksten som kildene oppsto i dreier seg i dette tilfellet om kriminalitet; om etterforskning og domsavsigelser i trolldomssaker. En viktig faktor som spiller inn på konteksten er blant annet samtidens strømninger og ideer, trolldomslovgivning og rettspraksis. Et annet viktig aspekt er barns rettsstilling i samfunnet i samtiden. Det å sette kildene og deres innhold inn i en samfunnsmessig kontekst er derfor svært viktig, og vil være en sentral del av denne avhandlingen.

¹⁵ Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*, 2. utg., Oslo 1999. s. 183

¹⁶ Kjeldstadli 1999. s. 170

1.4.2 Komparativ metode

Komparasjon er forenklet sagt å sammenligne to ulike utviklingsforløp ved å sette de opp mot hverandre og lete etter likhetene og ulikhetene.¹⁷ Metoden er ikke ukomplisert og enkel. Hovedutfordringen ligger i utvelgelsen av hva som kan og bør sammenlignes. En forutsetning er å velge studieobjekter som er sammenlignbare, for eksempel gjennom å identifisere systematiske trekk ved objektene og definere variabler som lar seg sammenligne.¹⁸ I mitt tilfelle har jeg valgt å sammenligne to geografiske områder; Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora, og se på trolldomsprosesser som involverte barn. Områdene er interessante å sammenligne fordi de begge er perifere i forhold til sentralmakten, barn var involvert begge steder og prosessene sammenfaller stort sett i tid. Samtidig eksisterer det noen ulikheter, som for eksempel i omfang og at det dreide seg om to ulike samfunnstyper; et kystsamfunn og et innlandssamfunn. Komparasjonen i denne avhandlingen har til dels et heuristisk og kunnskapssøkende formål, og søker forklaringer på hvorfor det eksisterer likheter og forskjeller mellom studieobjektene.¹⁹ En kan tenke seg to alternativer for å forklare hvorfor det eksisterer likheter mellom trolldomsprosesser som involverte barn begge steder. Det ene er forutsetninger i samfunnsstruktur og forestillingsverden som grunnlag for lignende forfølgelser. Det andre alternativet er knyttet til hvorvidt det forekom en form for forbindelse eller spredning av innhold mellom de to områdene.²⁰ Historiker Knut Kjeldstadli pekte på sjeldenheten av å finne to eksisterende studieobjekter som oppfyller de strenge kravene på komparasjon, og at målet derfor er å velge objekter med en interessant blanding av likhet og ulikhet.²¹ Mitt valg av studieobjekter mener jeg er nettopp en slik blanding, og utgjør derfor et godt utgangspunkt for nærmere analyse og komparasjon.

1.5 Kilder

Kildesituasjonen for de to regionene Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora er ulik, noe som nødvendigvis krever en problematisering av kildebruk og kildekritikk. Trolldom ble nedfelt i ulike lovverk gjeldende for begge land, og slått hardt ned på av rettsvesenet i kraft av disse lovene. Lovverket sier noe om hvordan myndighetene ønsker at samfunnet skal være, og

¹⁷ Kjeldstadli, Knut, "Nytten av å sammenlikne", *Tidskrift for Samfunnsforskning* nr. 5, 1988. s. 437

¹⁸ Kjeldstadli, 1988 s. 440

¹⁹ Kjeldstadli, 1988 s. 438

²⁰ Sörlin, Per, "Djävulens barn: de nordsvenska och baskiska häxprocesserna under 1600-talet", i Andreas Östborn (red.), *Dalarnas Häxprocesser*, Uppsala 2000. s. 43

²¹ Kjeldstadli, 1988 s. 440

lover som kilder kan gi oss innsikt i nettopp det. Begrensningen ligger i at lovene ikke sier noe om de faktisk ble fulgt, og man trenger derfor andre kilder for å studere praksisen.

Den viktigste kilden for å belyse trolldoms kriminalitet er rettsreferater, nedskrevet i tingbøker. For Finnmark er tingbøkene godt bevarte fra og med år 1620 med unntak av en lakune fra 1633 til 1647. Tingbøkene er oppbevart på Statsarkivet i Tromsø. I tillegg har Liv Helene Willumsen gitt ut et kildeskrift med avbildninger av originalkildene samt hennes transkripsjoner av den gotiske håndskriften.²² Kildeskriftet er verdifullt og lett anvendelig, og jeg har derfor basert min nærlesing av kildene på Willumsens transkripsjoner. I tillegg til rettsprotokollene fra lokale ting har det blitt bevart protokoller fra lagtingets sesjon i Finnmark i 1663, og en kopi er tilgjengelig på Statsarkivet i Tromsø.²³ En tredje kilde til trolldomsprosessene i Finnmark er amtmann Lilienskiolds studier av trolldoms kriminalitet i Finnmark. Hans studier har blitt publisert som kildeskrift, redigert og bearbeidet av Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe.²⁴ Det er derfor ingen tvil om at kildegrunlaget for å skrive om trolldomsprosessene som involverte barn i Finnmark er svært godt.

Situasjonen er dessverre ikke like god for den svenske regionen Älvdalen-Mora.

Trolldomsprosessene i området hadde sin begynnelse i Älvdalen i 1668. Det har blitt bevart en redegjørelse, ikke en regelrett protokoll, skrevet av fogd i Østerdalarna, Johan Arvidsson. Her redegjorde han for et fjärdingsting han holdt i juni 1668, og dokumentet ble senere trykt i Svenskt historiskt magasin 1849. Det blir oppbevart i det Kungliga Biblioteket i Stockholm, og har vært tilgjengelig for meg som digitalisert kilde.²⁵ Det har blitt bevart protokoller fra det ekstraordinære tinget i Älvdalen i september 1668 og det ordinære tinget i Mora desember samme år. Disse kildene har ikke blitt trykt eller utgitt som kildeskrift, og har derfor ikke vært tilgjengelig for meg i arbeidet med min avhandling.

For Älvdalen-Mora ble det gjennomført to ”rannsakinger”²⁶ i 1669. I august kom en oppnevnt kommisjon til Mora, men kildegrunlaget fra rettsakene er knapt. Det samme

²² Willumsen, Liv Helene, *Trolldomsprosessene i Finnmark : et kildeskrift*, Tromsø 2010.

²³ Originalen befinner seg i Statsarkivet i Trondheim. *Nordland og Finnmark Lagting, Tingbok 1B 1663-1668* i Transkribert av Per Einar Sparboe (red.).

²⁴ Lilienskiold, Hans Hanssen, Hagen, Rune Blix og Sparboe, Per Einar, *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, bd. nr 18, *Ravnetrykk (trykt utg.)*, Tromsø 1998.

²⁵ *Svenskt historiskt magasin* 1, A. Bonniers förlag, Stockholm, 1849 (Digitalisert av Kungliga Biblioteket)

²⁶ ”Rannsakinger” er et svensk ord som kan bety grundig undersøkelser, forhør eller rettsak. Begrepet ble ofte brukt i forbindelse med de svenske trolldomskomisjonenes arbeid.

gjelder protokollen fra et forsterket ting i desember samme år. De kildene vi kunne forventet at eksisterte har enten ikke blitt funnet eller gått tapt, som for eksempel en protokoll skrevet av landsdommeren. Det eksisterer likevel to protokoller skrevet av kapellanen i Mora, Georg Moraeus. De bærer preg av å være summarisk og ufullstendig, særlig hvis man sammenligner med Finnmarks rettsprotokoller. I tillegg til protokollene har det blitt bevart en skildring skrevet av sogneprest Elof Skragge, en systematisk redegjørelse for innholdet i anklager og bekjennelser hos trolldomsanklagede, spesielt hos barn. ”Skragges relation” ble oversatt til både hollandsk, tysk og engelsk og gjorde dermed de svenske trolldomsprosessene verdenskjent i sin samtid. Det er derimot viktig å bemerke at oversettelsene ikke alltid var korrekte, og at antallet voksne og barn som ble brent på bålet ble sterkt overdrevet i oversettelsene.²⁷ Lagerlöf-Génétay mente at det fantes grunnlag for å påstå at Skragges skildring har utgjort en del av de offisielle protokollene.²⁸ Både Moraeus’ protokoll og ”Skragges relation” har blitt transkribert og utgitt av C.G. Kröningsvärd første gang i 1845.²⁹ Her finner man også andre spor etter hendelsene i Älvdalen-Mora, hovedsakelig brevvekslinger mellom viktige aktører i prosessene. Det er viktig å bemerke at Kröningsvärds arbeid baserer seg på flere kilder, der noen av dem er ikke tilgjengelig for oss i dag. Det innebærer at han refererer til kildemateriale som har gått tapt. Utgivelsen er derfor den viktigste og mest tilgjengelige kilden for å belyse trolldomsprosessene i Älvdalen-Mora, og vil i størst grad utgjøre det svenske kildegrunnet for denne avhandlingen.

Ulikt kildegrunnlag for å undersøke trolldomsprosessene i de to regionene utgjør en utfordring for komparasjonen. Det er svært viktig å ta høyde for at kildene fra prosessene i Älvdalen-Mora ikke kan gi den samme kunnskapen som Øst-Finnmarks kilder kan. En del av utfordringen kan bli løst ved å velge ut variabler som lar seg sammenligne basert på de tilgjengelige kildene. I tillegg må man stille spørsmålsteget til kildenes pålitelighet. Det vil også kunne bli nødvendig for komparasjonen å trekke slutninger eller gjøre antakelser der kildene ikke strekker til. Dette er betraktninger som må tas hensyn til gjennom hele avhandlingen, og det er trolig at en kildekritisk nærlesing av kildene ikke vil gi alle de ønskelige svarene.

²⁷ Den hollandske oversettelsen oppga at 84 voksne og 15 barn hadde blitt levende brent på bålet, noe som ikke stemte overens med virkelighetens 15 voksne og ingen barn. Ankarloo, Bengt, "Älvdalen-Mora och de stora europeiska häxföreljelserna", i Andreas Östborn (red.), *Dalarnas Häxprocesser*, Uppsala 2000. s. 6

²⁸ Lagerlöf-Génétay 1990. s. 67

²⁹ Kröningsvärd, C.G., *Blåkullefärderna: eller, Handlingar om trolldomsväsendet i Dalarne, åren 1668-1673. Ny och tillökad uppl* 1972.

1.6 Innhold og kapittelinndeling

I avhandlingens første kapittel har jeg presentert emnet, problemstillinger og metoder som legger grunnlaget for avhandlingen. I kapittel 2 vil jeg starte med et historiografisk overblikk hvor jeg gjennomgår forskning som er gjort innenfor emnet barn i trolldomsprosessene, både i europeisk og nordisk sammenheng. Videre vil jeg gi en kort redegjørelse av demonologisk tankegang knyttet til involverte barn for å danne grunnlaget for videre undersøkelser. Kapittel 2 vil også ta for seg trolldomslovgivning og verdslig og geistlig rettspraksis, samt gå nærmere inn på barns rettsstilling på 1600-tallet. Kapittel 3 og 4 vil dreie seg om henholdsvis Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora, hvor jeg skal presentere bakgrunnen for de involverte barna i trolldomsprosessene samt mine egne funn gjennom nærlesing av kildene. Kapittel 5 vil være tyngdepunktet i avhandlingen, med komparasjon og drøfting av funnene presentert i de to foregående kapitlene. Dette vil være det siste og avsluttende kapittelet i avhandlingen.

Kapittel 2: Bakgrunn

2.1 Historiografisk overblikk: Barn i trolldomsprosessene

Trolldomsprosessene i Europa har vært gjenstand for mye forskning og mange studier gjennom tidene. Spesielt innenfor historiedisiplinen, men også antropologer, sosiologer og psykologer har fattet interesse for emnet. All forskningen i sin helhet er for omfattende til å gjøre en fullstendig gjennomgang i denne forbindelse. Det følgende overblikket vil derfor fokusere på de studiene som har vært viktig for mitt arbeid i denne avhandlingen, med hovedfokus på barn i trolldomsprosessene. Det er spesielt for de geografiske områdene som var preget av et høyt antall involverte barn at forskningen har hatt det som hovedformål. Det psykologiske aspektet har vært svært viktig i studiene om barn, fordi det i stor grad dreier seg om skillet mellom fantasi og virkelighet. Områder hvor barn fikk en sentral rolle i trolldomsprosessene var særlig Tyskland, Spania, Sverige og New England. Liv Helene Willumsen har skrevet en bibliografisk oversikt over forskning gjort på barn involvert i trolldomsprosessene og den dekker det meste som er publisert på feltet.³⁰

2.1.1 Europa og Nord-Amerika

Fra de tyske trolldomsprosessene har blant annet arbeidet til Lyndal Roper og Robert Walinski-Kiehl vært nyttig lesing i arbeidet med denne avhandlingen. Walinski-Kiehls ”The Devil’s Children(..)” var en undersøkelse av det generelle mønsteret av barn i trolldomssaker og de juridiske utfordringene som oppsto ved å tiltale mindreårige barn. Han bruker eksempler fra tyske trolldomssaker, men artikkelen kan være relevant for videre drøfting spesielt på bakgrunn av det siste delkapittelet som omhandler forholdet mellom foreldre, barn og moralsk reform i samfunnet.³¹ Lyndal Roper har blant annet skrevet en artikkel hvor hun ønsket å knytte historien om trolldomsprosessene med historien om barndom. Hun fokuserte på et senere utbrudd av trolldomsanklager mot barn i Augsburg i 1723, men Roper ville fremheve at det skjedde et skifte i hvordan barn ble oppfattet på 1700-tallet, og at det hang sammen med at trolldomsprosessene gikk mot slutten. Barnesakene var i følge Roper et sjeldent vindu inn i barns fantasier og lek, som igjen reflekterte barns verden.³² Artikkelen er

³⁰ Willumsen, Liv Helene, "Historical Approaches to Child Witches", i *Oxford Bibliographies in Childhood Studies*, 2015.

³¹ Walinski-Kiehl, 1996

³² Roper, Lyndal, "Evil Imaginings and Fantasies: Child Witches and the End of the Witch Craze", *Past & Present Nr. 167*, 2000.

av interesse for en av mine underproblemstillinger, nemlig i hvilken grad barns involvering i trolldomssakene førte til at prosessene tok slutt i de to regionene.

En viktig bidragsyter til studier på de spanske trolldomsprosessene er den danske folkloristen Gustav Henningsen. I hans bok *The Witches Advocate* søkte han å gjengi eller rekonstruere den psykologiske og sosiale realiteten som trolldom skapte for de involverte i Baskerlandene. Hovedfokuset var på den spanske inkvisitoren Alonso de Salazar Frías, og hans avgjørende rolle for at Spania ble et av de første landene hvor trolldomsforfølgelsen tok slutt.³³

Baskerlandene i Spania er et geografisk område hvor mange barn spilte sentrale roller i trolldomsprosessene, og det kan bli trukket paralleller til Sverige. Den største likheten mellom de to områdene var knyttet til forestillinger om heksesabbaten, hvor barn fra begge steder spilte en viktig rolle i formingen av selve sabbaten samt som vitner mot de andre som hadde deltatt.

For trolldomsforfølgelsene i Salem, New England, er studiene til Paul Boyer og Stephen Nissenbaum av stor betydning.³⁴ Det var et klassisk studie av trolldomsprosesser med innblanding av barn, og baserte seg på et rikt kildegrunnlag. En gruppe tenåringsjenter figurerte som anklagere og bidro til at mange mennesker ble stilt for retten og flere henrettet i løpet av året 1692. Her kan man se enkelte likheter med det som skjedde i Sverige et par tiår tidligere, men de svenske prosessene inkluderte barn av begge kjønn.

2.1.2 Skandinavia

For denne avhandlingen er studiene gjort på de svenske og norske trolldomsprosessene av størst betydning, og bidrar til å danne grunnlaget for komparasjonen mellom Älvdalen-Mora og Øst-Finnmark. For trolldomsprosessene generelt i Norge og Sverige gir studiene til Hans Eyvind Næss og Bengt Ankarloo en god oversikt.³⁵ Av historikere som har forsket på de svenske prosessene bør også nevnes Per-Anders Östling, Per Sörlin, Marie Lennersand, Linda Oja og Jari Eilola. Religionshistorikeren Birgitta Lagerlöf-Génetay har med sin doktoravhandling gitt et viktig bidrag til forskningslitteraturen. Basert på primærkilder har

³³ Henningsen, Gustav, *The witches' advocate : Basque witchcraft and the Spanish inquisition (1609-1614)*, *The Basque series*, Reno 1980.

³⁴ Boyer, Paul og Nissenbaum, Stephen, *Salem Possessed: The Social Origins of Witchcraft*, Cambridge, Mass. 1974.

³⁵ Næss, Hans Eyvind, *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet : en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*, Stavanger 1982; Ankarloo 1971.

Lagerlöf-Génétay studert utbruddet av de svenske trolldomsprosessene i Øvre Dalarna, med fokus på den sosiale og kirkelige konteksten. Lennerstrand og Oja har sammen gjort flere viktige studier knyttet til trolldomsprosessene i Älvdalen og Mora, som gir gode oversikter over utvikling og hendelsesforløp.³⁶ Det er umulig å gjøre studier på de svenske trolldomsprosessene uten å ta stilling til barns rolle, i og med at den var så omfattende som den var. Ikke alle de nevnte forskerne fokuserer på det særegne ved at så mange barn var involvert i prosessene. Sörlin og Eilola er av de fremste som har arbeidet med barns viktige rolle. Per Sörlin fokuserte på forestillingen om Blåkulla, og så på hvordan den ble konstruert og fremstilt av spesielt barn.³⁷ Jari Eilola gikk i dybden på barns vitnemål, og valgte å se dem som fortellinger som har blitt til i vekselvirkninger med andre barn og voksne. Målet er å kunne identifisere barns egne tolkninger, til tross for påvirkning fra både rettsprosessen og avhørssituasjonen.³⁸

For geografiske områder som ikke var preget av det samme høye antall barn i rettsakene har forskningen ofte hatt et annet formål. Det gjelder blant annet for Norge. Derfor eksisterer det lite forskningslitteratur gjort utelukkende på barns rolle for prosessene, men er som regel nevnt eller delvis diskutert der det har blitt funnet hensiktsmessig. Noen historikere som har arbeidet mye med trolldomsprosessene i Norge på et generelt grunnlag, er som tidligere nevnt Hans Eyvind Næss, samt Rune Blix Hagen, Gunnar W. Knutsen og Liv Helene Willumsen.³⁹ Hagens og Willumsens arbeid som omhandler trolldomsprosessene i Finnmark har vært svært nyttig for utarbeidelsen av denne avhandlingen. Folkloristen Bente Gullveig Alver har også gjort en del arbeid på feltet, og har blant annet skrevet litt om saken mot 13 år gamle Siri Jørgensdatter fra 1730.⁴⁰ Den litteraturen som eksisterer om barna anklaget for trolldom fra Finnmark er mye takket være Liv Helene Willumsen, og hennes arbeid er utgitt både som artikler og som deler av større verk.⁴¹ Willumsen har en lignende innfallsvinkel som Eilola.

³⁶ Lennerstrand, Marie og Oja, Linda, *Livet går vidare : Älvdalen och Rättvik efter de stora häxprocesserna 1668-1671*, Hedemora 2006; Lennerstrand m.fl., 2001; Lennerstrand, Marie, "Androm till sky och skräck: Den rättsliga behandlingen av trolldomsprocesserna i Älvdalen och Mora 1668-69", i Linda Oja (red.), *Vägen till Blåkulla. Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*, Uppsala 1997.

³⁷ Sörlin, Per, "Child-Witches and the Construction of the Witches' Sabbath: The Swedish Blåkulla Story", i Gábor Klaniczay og Éva Pócs (red.), *Witchcraft Mythologies and Persecutions, Volume 3*, 2008; Sörlin, Per, "The Blåkulla Story: Absurdity and Rationality", *ARV Nordic Yearbook of Folklore* 52, 1997.

³⁸ Eilola, Jari, "Lapsitodistajien kertomukset Ruotsin noitatapauksissa 1668–1676", *Kavatus and Anka* nr. 3, 2009. Takk til Liv Helene Willumsen for at hun gjorde meg oppmerksom på denne artikkelen og lot meg få anvende en oversatt versjon av artikkelen fra finsk til norsk. Oversetter er Leila Vaananen.

³⁹ Se for eksempel: Hagen 2015d; Næss 1982; Knutsen, Gunnar W., *Trolldomsprosessene på Østlandet : en kulturhistorisk undersøkelse*, Oslo 1996.

⁴⁰ Alver, Bente Gullveig, *Heksetro og trolldom : en studie i norsk heksevæsen*, Oslo 1971.

⁴¹ Willumsen, 2011; Willumsen 2013b; Willumsen, 2013a

Hun har fokusert på innhold og narrative strukturer gjennom nærlesing av barns vitnemål ført i tingbøker. Hun ønsker å identifisere barnas egne stemmer, samt rollen til skriveren av rettsprotokollene. Resultatet ble grundige og interessante tolkninger av det barna fortalte i rettsakene.

2.2 Demonologi – den lærde trolldomslæren

Den lærde, europeiske doktrinen *demonologi* handlet om djevelen og hans medhjelpere, og fikk fotfeste i Europa fra slutten av 1400-tallet og utover 1500-tallet. Et av de mest kjente og sentrale demonologiske verkene var som tidligere nevnt *Malleus Maleficarum* (1486), som bidro til å spre de demonologiske ideene på kontinentet. Tidligere hadde trolldom vært knyttet til hvit og sort magi, og anvendelsen av overnaturlige midler som kunne være både helbredende og skadevoldende. Ved spredningen av de nye ideene fikk trolldomsbegrepet nytt innhold. Mennesker som angivelig skulle ha inngått en pakt med djevelen ble straffeforfulgt og som regel dømt til lovens strengeste straff. Demonologer vektla kvinners tilbøyelighet for å gi seg hen til djevelen og vende seg vekk fra Gud. De eksisterende kvinnefiendtlige holdningene i Europa preget demonologisk og religiøs litteratur, rettspraksis og lovgivning.⁴² Djevlefrykten manifesterte seg i lover og forordninger, som fordømte alle typer trolldom, inkludert hvit magi. Et annet viktig bidrag til den demonologiske lære var *De la démonomanie des sorciers* (1580) skrevet av Jean Bodin. Den var utformet som en lærebok for trolldomsforfølgelse. Bodin så på trolldomskunst som den verst tenkelige forbrytelse, med enorme negative konsekvenser. Han var en forkjemper for at trolldom skulle bli behandlet som "crimen exeptum", og alle midler, inkludert tortur, burde bli tatt i bruk for å bekjempe forbrytelsen. Boka ble brukt av dommere og jurister over hele Europa, og fikk stor betydning for rettspraksis i forbindelse med trolldomsprosessene. Boka var også godt kjent blant embetsmenn i Danmark-Norge og Sverige.⁴³

2.2.1 Forestillingen om det farlige nord og heksesabbaten

Det hadde lenge før den intense perioden med trolldomsforfølgelser eksistert en forestilling om det farlige og overtroiske nord på kontinentet. Forestillingen om djevelens fotfeste i nord ble blant annet uttrykt gjennom samtidige reiseberetninger, historiebøker, kartografi,

⁴² Willumsen, Liv Helene, *Trollkvinne i nord : i historiske kilder og skjønnlitteratur*, bd. 1/1994, *Skriftserien (Høgskolen i Tromsø. Avdeling for lærerutdanning)*, Tromsø 1994. s. 72

⁴³ Hagen, Rune Blix, "Jean Bodin", *Store Norske Leksikon*, 2015b.

geografiske verk og demonologiske verk.⁴⁴ Nordkalottens geografi ble vektlagt som spesielt knyttet til trolldom og magi, med sine store hav og fjell, i tillegg til mye uvær og kulde. Nordområdet og folkene som bodde der ble sett på som ukultiverte og ville.⁴⁵ Den svenske historikeren Olaus Magnus' *Carta Marina* fra 1539 var spesielt fryktinngytende, og i hans illustrasjoner i nord ser man blant annet store havmonstre og slukende hav. I tillegg skrev han *Historia om de nordiska folken*, som bidro til å styrke forestillingen om at nord og folkene der var spesielt trolldomskyndige og derfor farlige.⁴⁶ Boka ble oversatt til mange språk, og for det lærde Europa kan man si at boka ble et historisk, geografisk og etnografisk standardverk om det eksotiske nord og folkene som bodde der.⁴⁷ Forestillingen om det farlige nord kan til dels forklare hvorfor trolldomsprosessene fikk sitt store omfang i nordeuropeiske utkantstrøk som Finnmark og Älvdalen-Mora.

Et svært sentralt element i den demonologiske lære var idéen om at trollfolkene deltok i heksesabbater og samlinger sammen med djevelen. Forestillingen var i tråd med den rådende mentalitet som preget Europa, men for Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora fikk den sine særpreg og utgjorde et av hovedmomentene i barns beretninger. I de svenske kildene ble heksesabbater i det mytiske Blåkulla det mest omtalte og fryktede. De norske kildene utpekte flere steder som samlingspunkter, men sentralt sto fjellknausen Domen i Vardø.

2.2.2 Barn og demonologi

Barn hadde også en rolle i den demonologiske lære. Det eksisterte en forestilling om at mødre ofret sine barn til djevelen, eller at jordmødre tok nyfødte fra sine mødre for å ofre dem til den onde. I disse tidlige demonologiske ideene, som blant annet kommer til uttrykk i *Malleus*, ble barn framstilt som uskyldige ofre for djevelens virke. Jean Bodin mente at trolldomskunsten var forplantningsfiendtlig, ved at trollkvinner tok livet av småbarn. Oppfatningen av at barn var uskyldige gjorde seg gjeldende i den første fasen av trolldomsprosessene i tidlig nytid. Først mot slutten av 1500-tallet og spesielt på 1600-tallet ble oppfatningen av barn endret, og de begynte å figurere i rettssakene. Spørsmålet om hvilken rolle barn kunne ha i trolldomsprosessene ble sentralt, og arvelighet og slektsbånd ble en del av svaret. Barn med foreldre som var trollfolk, spesielt mødre, kunne være predisponert til å lære seg

⁴⁴ Hagen 2015d. s. 28

⁴⁵ Willumsen 2013b. s. 28

⁴⁶ Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken*, Stockholm 1976. (Orig. *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, Roma 1555)

⁴⁷ Hagen, Rune Blix, "Olaus Magnus", *Store Norske Leksikon*, 2016a.

trolldomskunsten og gi seg hen til djevelen. Endringen i oppfatningen av barn kan til dels bli forklart ut fra de omveltningene i kristen tankegang som reformasjonen førte med seg. Det viktigste et barn kunne lære seg var å være en god kristen. Noen demonologer hevdet at barn som hadde begått trolldomsforbrytelser ikke var uhelbredelige og derfor ikke fortjente dødsstraff. De skulle i stedet bli ”rensket” for trolldom, og bli lært opp i den riktige tro.⁴⁸ Denne holdningen kom til uttrykk begge de undersøkte områdene, spesielt gjennom prestenes sentrale rolle i tilknytning til de involverte barna.

2.3 Lovgivning og rettspraksis

For å undersøke den rettslige behandlingen av barn i trolldomsprosessene er det nødvendig å gjennomgå den aktuelle konteksten. Den omhandler blant annet trolldomslovgivning og lovgivning knyttet til barn, samt den gjeldende rettspraksis og kirkens rolle.

2.3.1 Trolldomslovgivning

”Hvis rette trolfolk belangis er, som med diefvelen sig bebundit hafver eller med hannom omgaais, med dennom skal forholdis efter lougen och recessen”, het det i Christian IVs forordning ”om troldfolck oc deris medvidere” fra 1617.⁴⁹ Forordningen skulle være gjeldene for både Danmark og Norge. Det demonologiske elementet kom tydelig til uttrykk i forordningen, slik utdraget ovenfor viser. For første gang ble det differensiert mellom ulike former for trolldom. Hvit magi, kalt ”signen, manen, maalen”, skulle i følge forordningen bli straffet med bøter eller forvisning for de dømte, mens de ”rette trolfolk” som hadde inngått djevlepakt skulle bli straffet med døden. Former for hvit magi hadde fra tidligere av vært straffeforfulgt i Norge, men da hadde utøvere av hvit magi risikert dødsstraff. Forordningen innebar derfor i teorien at straffsatsen ble formildet. Det ble også regnet som en kriminell handling å benytte seg av råd og hjelp fra trolfolk. I de mest alvorlige tilfellene av trolldomskriminalitet ble det gitt dødsdom, i andre tilfeller kunne det være landsforvisning eller bøter som ble dommen. Forordningen var i tråd med både statens og kirkens syn på trolldom og magi, og var i så måte et uttrykk for de strømningene som eksisterte i samtiden. Flere år senere, i 1643, kom Christian IVs store recess.⁵⁰ Det var en samling av både reviderte og nye lovbestemmelser, og videreførte også trolldomsforordningen fra 1617. I Christian Vs

⁴⁸ Rowlands, Alison, "Gender, Ungodly Parents and a Witch Family in Seventeenth-Century Germany", *Past & Present*, no. 232, 2016. s. 81

⁴⁹ "Forordning om troldfolk og deres medvidere 12. oktober 1617"

⁵⁰ *Christian den fjerdes recess 1643*, Oslo 1981a.

Norske Lov fra 1687 ble beskrivelsen av trolldomskriminaliteten videreført, noe som tyder på at myndighetens frykt for trolldom og djevelens virke enda ikke hadde opphørt på slutten av 1600-tallet.

Gjeldene lov for Sverige på 1600-tallet var ”Kristoffers landslag”. Loven var en revidert utgave av Magnus Erikssons landslov, som ble stadfestet av Kristoffer av Bayern i 1442 og trykt i 1608 på befaling av Karl IX. Det ble lagt til et tillegg til den trykte loven, som inneholdt en rekke forskrifter fra det Gamle Testamentet. Det innebar at Guds lov skulle bli sidestilt med den verdslige svenske loven. Landsloven sto som gjeldene lov helt fram til 1736. Trolldomsforbrytelse ble regnet som et ”högmålsbrott”, et alvorlig brudd som kunne gå ut over rikets sikkerhet, og førte på 1600-tallet som regel til lovens strengeste straff. I ”Högmålsbalken” sto det at trolldom med døden til følge skulle føre til dødsstraff for den som utførte det, med ulik henrettelsesmetode for kvinner og menn.⁵¹ Loven krevde altså dødelig utfall av trolldom for å kunne dømme de anklagede til døden. Denne begrensningen gjorde at kirken ønsket større handlingsrom når det gjaldt mildere trolldomssaker som falt utenfor verdslig jurisdiksjon, noe jeg vil omtale nærmere i neste delkapittel om geistlighetens rolle. En interessant bemerkning er at alder ikke var noe moment i verken den dansk-norske eller svenske trolldomslovgivningen, noe som nødvendigvis må ha ført til usikkerhet blant rettslige aktører når det gjaldt behandling av barn.

Det faktum at trolldomsforbrytelse ofte ble ansett som ”*crimen exceptum*” gjorde at retten tok i bruk ulike metoder for å få frem bekjennelser hos de anklagede. Blant disse metodene var bruken av tortur eller ”pynlig forhør”. Vilkårene for bruk av tortur var strenge i både Danmark-Norge og i Sverige.⁵² Tortur under forhør var derimot ikke lovfestet i verken norske eller svenske lovverk. Den Københavnske Reces fra 1547 hadde slått fast at tortur kunne anvendes først etter at dødsdom var avsagt, og ikke under selve prosessen.⁵³ Til tross for begrensninger i lovverk ble tortur flittig anvendt av den lokale retten i både Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora.

⁵¹ Kvinner skulle brennes, mens henrettede menn skulle sprikes til en pøle til skrekk og advarsel. Schlyter, C.J., *Samling av Sweriges Gamla Lagar, på Kongl. Maj:ts nådigste befallning: Tofte bandet. Konung Christoffers Landslag*, Lund 1869. ”Högmålsbalken” VI

⁵² Næss 1982. s. 207

⁵³ ”Den københavnske reces, 6. december 1547” art. 17 *Om pynlig Forhöringe*

2.3.2 Geistlighetens rolle for rettspraksis

Det er ingen tvil om at samtidens oppfatning av lov og rett var under sterk påvirkning av kirken og kristen tankegang, både i Danmark-Norge og Sverige. Reformasjonen hadde ført til at Danmark-Norge og Sverige ble lutherske stater, noe som innebar store omveltninger innenfor kirkeinstitusjonen. Det gjaldt hovedsakelig endringer i kirkens lære og organisering. For den lutherske ortodoksien var skriftens ord den eneste rettesnor, og skulle legges til grunn for alt samfunnsliv. Demonologien var en av få elementer som ble overtatt i sin helhet fra den katolske kirken, fordi demonologien var fundert på skriftens ord.⁵⁴ Det svært nære forholdet mellom religion og stat kan best bli eksemplifisert gjennom at trolldomslovgivningen i både Danmark-Norge og Sverige var basert på mosaiske rettsprinsipper. I Andre Mosebok (22:18) heter det at "(e)n trollkvinne skal du ikke la leve", og i Tredje Mosebok (20:27) står det at "(n)år det i en mann eller kvinne er en dødningemaner-ånd eller en sannsiger-ånd, da skal de late livet; de skal stenes, deres blod være over dem!" Dødsdom i trolldomssaker var derfor velbegrunnet og i samsvar med Guds egen lov.

Geistlighetens myndighet og jurisdiksjon ble avgrenset til saker som angikk geistligheten og kirken selv, og de skulle være underlagt verdslig rett. Trolldomssaker var ikke underlagt geistlige domkapitler, men var likevel innenfor deres interesseområde. Prestene fungerte som konsulenter og støttespillere i verdslig rett, og deltok ofte i forhørene av trollfolk og utøvde sterkt psykisk press for å fremme tilståelser.⁵⁵ Den norske historikeren Hans Eyvind Næss mente at prestenes store innflytelse på trolldomsprosessene som ble ført på norske bygde- og byting var uomtvistelig, og at man her kan trekke sterke paralleller til Sverige.⁵⁶

Den svenske historikeren Bengt Ankarloo påpekte at perioden fra 1500-tallet og utover første halvdel av 1600-tallet i Sverige var preget av en kamp mellom kirkelig og verdslig jurisdiksjon. På den ene siden ønsket kirken at de groveste lovbruddene skulle bli håndtert i verdslig rett på grunn av strengere straffesatser i landsloven, inkludert alvorlige trolldomsforbrytelser. På den andre siden ville kirken ha mulighet til å behandle mindre forseelser som falt utenfor verdslig lovgivning, som for eksempel mildere former for trolldom som signeri og "lövjeri".⁵⁷ I teorien skulle all straff, inkludert kirkestraff, bli avsagt i verdslig

⁵⁴ Næss 1982. s. 285

⁵⁵ Næss 1982. s. 295

⁵⁶ Næss 1982. s. 298

⁵⁷ Ankarloo 1971. s. 81

rett. Det var svært vanlig at verdslig rett dømte til for eksempel "kirkeplikt", bøter til kirken eller risstraff. Slike typer straffer var vanlig for personer som ikke ble dømt til døden, og det var spesielt vanlig for mange av de involverte barna. Oppsummert kan man si at det eksisterte nære bånd mellom verdslig og geistlig rett også i Sverige, men verdslig rett skulle alltid være første instans.

2.3.3 Barns rettsstilling på 1600-tallet

Før jeg kan gå nærmere inn på rettslig behandling av barn i trolldomsprosessene er det nødvendig å se på hvordan barn sto i forhold til lov og rett i den aktuelle perioden. Det er ikke skrevet mye om barns rettsstilling på 1600-tallet, men Gudmund Sandvik skrev i 1979 en artikkel kalt "Rettsstillinga for barn i gamle dagar".⁵⁸ Sølvi Sogner har også skrevet en artikkel om temaet, som bygde videre på artikkelen til Sandvik.⁵⁹ Begge artiklene fokuserte på hvordan den Norske Lov fra 1687 ble håndtert i praksis, men Sandvik trekker linjer nærmere vår tid og ser på flere lovverk. Sogner fokuserte på 1600-tallet, og er derfor sentral for min avhandling.

I 1687 kom kong Christian Vs Norske Lov, og med den ble retningslinjer for barnetukt omtalt for første gang i et norsk lovverk. Selv om den Norske Lov ble gjeldene i tiden etter de største trolldomsprosessene i Finnmark kan loven bli sett på som uttrykk for gjeldene praksis også i tiden før, fordi en lov i stor grad baserer seg på eksisterende holdninger i samfunnet. Forenklet sagt sto det i loven at barn som var ulydige ble arveløse, de som tiltalte foreldrene sine på en respektløs måte ble dømt til livsvarig straffarbeid og de som slo sine foreldre ble straffet med døden. Foreldre hadde rett til å refse sine barn med kjepp eller stokk, men ikke bruke andre redskaper som kunne gjøre skade som gikk ut over barns egen helse. Hvis foreldre gjorde det, skulle de bli straffet på samme måte som en fremmed ville blitt.⁶⁰ Både før og etter loven kom ut ble antageligvis størsteparten av konfliktene mellom barn og foreldre løst i hjemmet, og ble bare en sjelden gang brakt til retten. Det finnes noen eksempler på slike konflikter i rettsprotokoller, både fra tiden før og etter 1687. Sogner trakk fram en del eksempler i sin artikkel, blant annet på om barns ord sto til troende, om barn eller foreldre ble

⁵⁸ Sandvik, Gudmund, "Rettsstillinga for barn i gamle dagar", *Forskningsnytt* nr. 4, 1979.

⁵⁹ Sogner, Sølvi, "Hva kan tingbøkene fortelle om barns rettsstilling på 1600-tallet?", i Dag Michalsen og Knut Sprauten (red.), *Retts og historie - Festskrift til Gudmund Sandvik*, Oslo 1997.

⁶⁰ *Kong Christian den Femtes Norske Lov : 15de april 1687 : med Kongeloven 1665*, Oslo 1982. Siette bok, cap. 5.

stilt til ansvar og om voksne ble gjort ansvarlige for handlinger overfor barn.⁶¹ Det er vanskelig å gjøre noen generelle konklusjoner basert på et snevert utvalg av eksempler. Sogner gjorde likevel et forsøk og konkluderte med at foreldre og biologiske barn aldri sto som motparter i rettsaker, til tross for at den Norske Lov ga strenge regler for deres forhold. Sakene som involverte barn og som kom opp på tinget var ikke saker som var spesielle for barn, og barn skulle bli behandlet på lik linje med voksne. Til slutt slo Sogner fast at det i første rekke var foreldre som gjorde bruk av domstolen for å hjelpe sine barn.⁶²

I Kristoffers landslov ble barn som regel omtalt i forbindelse med arvebestemmelser, og den ga ikke barn en særskilt rettsstilling når det gjaldt for eksempel barnetukt som i den Norske Lov. Kristoffers landslov poengterte at foreldre ikke kunne drepe sitt barn uten å selv få dødsstraff og motsatt.⁶³ Det eksisterte ingen bestemmelse om hvorvidt det var lov å tukte sine barn, eller hvor grensen gikk. Eilola peker på at barn sjeldent var omtalt i dombøkene fra 1660- og 70 tallet foruten om i trolldomssaker.⁶⁴ Man kan tolke det i retning av at det i Sverige også var vanlig at konflikter hvor barn var involverte ble løst i den private sfæren, og sjelden utviklet seg til rettsak. Det høye antall barnevitner som dukket opp under trolldomsprosessene på 1660- og 70- tallet må i så måte ha vært en utfordring for rettsvesenet, fordi de hadde ingen lignende erfaringer eller hjemmel fra tidligere.

Normalt ble den kriminelle lavalderen i Sverige regnet å være 15 år, både når det gjaldt å vitne og være strafferettslig ansvarlig. For å bli dømt for trolldom ble det stilt krav om fysisk, konkret skade og vitnemål fra minst to myndige personer, eller egen, frivillig bekjennelse fra de anklagede.⁶⁵ I begynnelsen av de store trolldomsprosessene i Sverige ble det åpenbart at disse forutsetningene ikke ble oppfylt. I både Norge og Sverige ble barnas vitnemål tatt på alvor, og i flere tilfeller førte deres vitnemål til lovens strengeste dom. En tendens man så i både Norge og Sverige var at barns vitnemål ble likestilt med voksnes i lokal rett. I flere tilfeller hvor sakene hadde vært anket til en høyere rettsinstans ble barnas lave alder en viktig faktor i domsavsigelsen. Det at barn ble ansett som troverdig, men ikke nødvendigvis stilt som strafferettslig ansvarlig kan ha vært avgjørende for at så mange barn valgte å vitne, spesielt i Sverige.

⁶¹ Sogner 1997. s. 84-87

⁶² Sogner 1997. s. 89

⁶³ Schlyter 1869. "Högmælisbalker" II.

⁶⁴ Eilola, 2009 [upaginert]

⁶⁵ Eilola, 2009 [upaginert]

Kapittel 3: Øst-Finnmark

3.1 Bakgrunn

Trolldomsprosessene i Finnmark var svært alvorlige sammenlignet med resten av landet og i forhold til folketall. I løpet av noen få vintermånedene i 1662-63 ble 20 angivelige trollkvinner dømt til døden og henrettet i Øst-Finnmark. I det følgende delkapittelet skal jeg gjennomgå ulike bakgrunnsfaktorer for trolldomsprosessene i Øst-Finnmark, for å gi en forståelse for den konteksten som de oppsto i. For eksempel vil geografiske, økonomiske og sosiale forhold, samt politiske og kirkelige forhold bidra til å skape konteksten for den rettslige behandlingen av de involverte barna.

Finnmark. I et utsnitt fra Olaus Magnus' *Carta Marina* (1539)

3.1.1 Geografiske, økonomiske og sosiale forhold

På 1600-tallet besto Øst-Finnmark av flere små kystvær, og det var det spesielt kystværene Vardø og Vadsø som ble hardt rammet av den brutale trolldomsforfølgelsen. Øst-Finnmark lå i det usikre grenseområdet mellom Norge, Sverige og Russland, som ikke fikk fastslåtte grenser før i 1751 og 1826.⁶⁶ Finnmark på 1600-tallet var et stort geografisk område, med en liten, spredt befolkning. Et karakteristisk trekk ved Finnmarksamfunnet i dag så vel som på 1600-tallet var det etniske mangfoldet. Nordmenn og samer levde side om side, men levde samtidig separate liv med ulike livsstiler. Fiskeri og jordbruk var hovednæringene som nordmenn livnærte seg av, et økonomisk grunnlag som var preget av store svingninger og nedgangstider på grunn av ustabil klima og varierende priser. Samene hadde i stor grad en nomadisk livsstil og mange drev med reindrift med hele Nordkalotten som sitt felles kjerneområde. Krisetider andre steder i Europa fikk ringvirkninger for utkantstrøk som Øst-Finnmark, blant annet ved at forsyninger ble forhindret. I Einar Niemis bok *Vadsøs historie*

⁶⁶ Lappekodisillen i 1751 fastslo grensen i nord mellom Norge og Sverige. Grenseavtalen fra 1826 fastslo grensen mellom Norge og Russland.

påpekte han at 1500-tallets Finnmark ble omtalt som ”den gode tid” i både samtidige og seinere skildringer, fordi det var generelt rikt fiske, god konkurranse mellom kjøpmenn og en tilflytningsstrøm. 1600-tallet var derimot preget av økonomiske og sosiale krisekonjukturer i store deler av Europa, som også slo ut i marginale strøk.⁶⁷ Finnmark opplevde både befolkningsnedgang, hungersnød og nedleggelse av fiskevær i løpet av 1600-tallet, noe som satt rammer for trolldomsfølgelsen fordi folk søkte etter syndebukker for elendigheten.⁶⁸ Den rådende mentalitet gjorde det naturlig å vende seg mot overnaturlige og magiske krefter for å identifisere syndebukkene.

3.1.2 Politiske og rettslige forhold

Fra år 1380 hadde Norge vært i union med Danmark, og Finnmark var en perifer del av denne foreningen. I 1536 ble Norge degradert til en dansk provins under dansk styre, og det norske riksrådet forsvant hen. De fleste embetsmenn i Norge var danske menn, inkludert de som var tilsatt stillingene i Finnmark. Kongens fremste representant i nord fram til eneveldet i 1660 var lensherren på Vardøhus. Lensherren hadde stor innflytelse på trolldomsprosessene som forekom i Finnmark, spesielt de sakene som ble ført i Vardø. Vardøhus festning hadde en viktig rolle i trolldomsprosessene og utgjorde et sentrum for de verste forfølgelsene. Her ble anklagede kvinner holdt fanget og torturert, og nærmere to tredjedeler av alle bål dommene ble avsagt her.⁶⁹ Noen av de anklagede pikebarna satt fengslet på Vardøhus før saken deres ble tatt opp i retten. Den primære hensikten med å holde kvinner og barn fengslet der kan først og fremst ha vært å forhindre dem i å bedrive trolldomskunsten. For det andre var det svært ønskelig at det skulle foreligge en bekjennelse på forhånd, og på den måten gjøre det lettere å dømme i rettssakene.

Det norske rettssystemet på 1600-tallet var tredelt fram til 1666, da det ble innført en firedeling av rettsinstansene. De laveste rettsinstansene var lokale ting som bygde- og byting, neste nivå var lagtinget, og øverst det som het Herredag eller Kongens Retterting. Bindeleddet mellom rettsinstansene var appell fra en underordnet instans til en overordnet instans.⁷⁰ Den fjerde instansen som etter hvert ble etablert var Høyesterett i København. Den ble innført i

⁶⁷ Niemi, Einar, *Vadsøs historie : 1 : Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*, bd. 1, Vadsø 1983. s. 88-89

⁶⁸ Hagen 2015d. s. 13

⁶⁹ Willumsen 2010. Innledning, s. 11

⁷⁰ Sunde, Jørn Øyrehagen, *Speculum legale : rettsspegele : ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*, Bergen 2005. s. 198

Danmark i 1661 etter eneveldet, og omfattet også Norge etter 1666.⁷¹ Den geografiske avstanden mellom Øst-Finnmark og sentralmyndighetene hadde stor betydning for rettspraksis, og kan ha bidratt til vilkårlig behandling av trolldomssakene. Det innebar for eksempel at lokal rett kunne ignorere den sentralt gitte prosedyre og ta hurtige avgjørelser på egen hånd.⁷² For trolldomsprosessene i Finnmark var det hovedsakelig den lokale retten som tok seg av sakføringer og domsavsigelser. Her fungerte fogden som myndighetenes representant. I tillegg til fogden var det en jury bestående av lokale menn. Noen ganger deltok lensherren selv på sesjonene som ble holdt på Vardøhus festning. En annen viktig skikkelse i lokal rett var sorenskriveren, som opprinnelig skulle skrive rettsprotokoller. Fra 1634 fikk sorenskriveren økt domsmyndighet, og etter hvert fikk han også rolle som enedommer. Sorenskriverens tingbøker er som tidligere nevnt en av de fremste kildene til rettspraksis, spesielt på 1600- og 1700-tallet i Finnmark. Lagtinget skulle holde sesjoner i Finnmark hvert tredje år, og tok for seg saker som ble anket eller henvist fra lokal rett.⁷³ Det er ingen belegg i de tilgjengelige kildene for å si at noen saker fra Øst-Finnmark ble tatt videre eller anket til en høyere rettsinstans enn lagtinget.⁷⁴

3.1.3 Kirkelige forhold og prestenes funksjoner

Kirkens og presteskapets rolle må nødvendigvis bli inkludert i bakgrunnen for trolldomsprosessene i Øst-Finnmark, og spesielt i tilknytning til de involverte barna. Reformasjonen hadde ført til at lutherske prester gradvis tok over for de katolske, og de fleste av prestene var av dansk opprinnelse. Forkynnelsen i kirken bidro i stor grad til å spre den lutherske ortodoksiens syn på trolldom og djevelen til allmuen. Mange teologer gjorde seg synlig i forbindelse med trolldomsforfølgelsen i tidlig nytid. For å nevne noen vil jeg trekke fram den framtrædende danske teologen Niels Hemmingsen (1513-1600) og hans etterfølger ved universitetet i København Jesper Brochmand (1585-1652), som hadde stor påvirkning på de teologiske forhold som preget Danmark-Norge. Hemmingsen mente at alle former for trolldom, inkludert hvit magi, var djevelens verk, og at alle trollfolk måtte bli forfulgt og avlivet.⁷⁵ Brochmand var en av de fremste representantene for en mer avansert europeisk

⁷¹ Gisle, Jon, "Rettsvesen i Norge", *Store Norske Leksikon*, 2013.

⁷² Willumsen 2013b. s. 250

⁷³ *Kong Christian den Fjerdes norske Lovbog af 1604*, Oslo 1981b. Tingfarebolken cap. 1: Om laugting, oc lænszmends eed.

⁷⁴ Saken mot noaiden Anders Poulsen i 1692 kan være et unntak. Bygdetinget ventet på avgjørelse fra København da Poulsen ble drept, og saken ble dermed ikke avgjort. Se: Willumsen 2013b. s. 343

⁷⁵ Næss 1982. s. 288

demonologi. Spesielt fremhevet han trollfolks evne til luftreiser og heksesamlinger.⁷⁶

I tillegg bør teologen Hans Poulsen Resen (1561-1638) nevnes som viktig pådriver for kriminaliseringen av trolddom, og han regnes som en av bakmennene bak troldomsforordningen i 1617.⁷⁷ Religiøs litteratur, som for eksempel salmebøker, bibler og postiller, var viktig for spredningen av demonologiske ideer til perifere områder av den dansk-norske unionen som Finnmark. Postillene skrevet av Hemmingsen (1561) og Brochmand (1635) var i kirkens eie i Finnmark på 1600-tallet, noe som tyder på at de hadde en innvirkning på teologiske forhold også her.⁷⁸

Prestene medvirket i troldomsprosessene på ulike måter, og ble i følge Liv Helene Willumsen nevnt i totalt 11 rettsreferater fra Finnmark.⁷⁹ Hun har identifisert flere funksjoner de har hatt; prester som representant for det gode og motsetning til det onde, prester som vitner og prester som åndelige rettleidere.⁸⁰ Det var spesielt den sistnevnte funksjonen som var knyttet til de involverte pikebarna, ved at prestene drev med sterk formaning og forsøkte å omvende barna fra djevelen til Gud. Denne funksjonen var nok viktig i forbindelse med barna fordi de var unge, og det var dermed håp for at prestenes arbeid kunne fungere som motmiddel mot djevelen og hans virke.

3.2 Troldomsprosessene i Øst-Finnmark

Troldomsprosessene i Øst-Finnmark var på den ene siden et uttrykk for den mentaliteten og troldomsfrykten som eksisterte i Europa i samtiden. På den andre siden kan noen særtrekk bli identifisert ved prosessene i Finnmark sammenlignet med andre steder. Det viktigste særtrekket var innslaget av den samiske troldomskunsten, men etnisitet var ikke et tilstedeværende element i sakene mot de involverte barna. Troldomsprosessene i Finnmark kjennetegnes også av sitt store omfang sammenlignet med resten av landet. 4,5 prosent av Finnmarks befolkning ble i løpet av 1600-tallet anklaget for trolddom, en prosentandel som var høyest i landet og høyt i forhold til andre land i Europa.⁸¹ I det følgende vil fokuset være å

⁷⁶ Willumsen 2013b. s. 254

⁷⁷ Kallestrup, Louise N., *I pagt med djævelen : troldomsforestillinger og troldomsforfølgelser i Italien og Danmark efter Reformationen*, København 2009. s. 83-84

⁷⁸ Postillene nevnes i kirkeregnskaper fra Finnmark på slutten av 1600-tallet, se: Willumsen 1994. s. 60

⁷⁹ Willumsen 1994. s. 62

⁸⁰ Willumsen 1994. s. 62-63

⁸¹ Willumsen 2013b. s. 267

beskrive de aspektene ved trolldomsprosessene i Finnmark som utgjorde bakgrunnen for at barn ble involvert og selv anklaget for trolldom.

3.2.1 Kjedeforsøker

En bekjennelse om kollektive heksesamlinger fra en anklaget person førte ofte til utleggelse av andre personer som medskyldige. På den måten ble antall anklagede multiplisert raskt innenfor en relativt kort tidsperiode. En slik utvikling har blitt kalt for kjedeforsøker, og for Finnmark har det blitt identifisert tre store kjedeforsøker i løpet av 1600-tallet.⁸² Den første kjedeforsøkeren startet i 1620 og varte til 1621. Her dukket de demonologiske elementene opp for første gang i Finnmark, noe som førte til en strengere forfølgelse av trollfolk.

Trolldomsforordningen fra 1617 var nok en viktig årsak til at demonologiske ideer ble spredt og i større grad straffeforfulgt. En annen faktor som mest sannsynlig har hatt stor innflytelse på utbruddet av den første kjedeforsøkeren var ansettelsen av skotten John Cunningham som lensherre i 1619. Cunningham deltok i behandlingen av noen trolldomssaker, og kan ha påvirket utfallene til en viss grad.⁸³ Den andre kjedeforsøkeren fant sted i årene 1652-1653. Igjen sammenfalt et skifte i administrasjon med utbruddet av nok en kjedeforsøker, ved at Jørgen Friis overtok som lensherre i 1651, også han en ivrig heksejeger. Friis hadde i tillegg tilknytning til den danske teologen Jesper Brochmand, fordi han hadde vært Friis' barnelærer.⁸⁴

Den siste kjedeforsøkeren som har blitt identifisert og som er utgangspunkt for denne avhandlingen varte fra 1662-1663, og nok en gang skjer det administrative endringer i tiden forut for utbruddet. Eneveldet som ble innført i 1660 førte blant annet til at len ble omgjort til amt, og lensherren ble erstattet med en amtmann. Amtmann Christopher Orning, fogden i Øst-Finnmark Nils Sørensen Fiil, samt underfogden Abraham Lockert spilte sentrale roller i kjedeforsøkeren i 1662-1663. Orning var den første amtmannen i Finnmark, og sammenlignet med sine lensherreforgjengere var han mer aktiv og deltakende i trolldomsforfølgelsene av angivelige trollfolk.⁸⁵ I rettsdokumentene fra sakene i den siste kjedeforsøkeren ble Orning og hans familie framstilt som ofre for angrep av trollfolk, noe som vil bli eksemplifisert gjennom pikebarnas bekjennelser i delkapittel 3.4.

⁸² Willumsen 2013b. s. 267

⁸³ Willumsen 2013b. s. 268

⁸⁴ Hagen 2015d. s. 26

⁸⁵ Hagen 2015d. s. 26

Denne prosessen skilte seg fra de tidligere, blant annet ved at ingen menn var anklaget og at det ble avsagt flere dødsdommer. I tillegg ble det for første gang rettet anklager og ført rettsaker mot barn som angivelige trollfolk, et interessant element som hadde likhetstrekk med utviklingen på kontinentet. Våren 1663 ble det holdt lagting i Øst-Finnmark av lagmann Mandrup Pederssøn Schønnebøl. Her ble mange saker tatt opp, inkludert sakene mot de seks pikebarna som hadde skapt utfordringer for den lokale retten med sin unge alder. En tendens som ble tydelig var at hvis saken ble videreført til lagtinget, økte sannsynligheten for frifinnelse. Jeg vil se nærmere på denne lagtingsesjonen og Schønnebøls rolle i delkapittel 3.3.3.

Analyser gjort av Liv Helene Willumsen viste at det var sterk innbyrdes sammenheng mellom djevlepaktbekjennelser og år med kjedeprosesser. Det innebar at en demonologisk bekjennelse var mer sannsynlig å forekomme i et år med kjedeprosesser enn et år uten.⁸⁶ Det kunne for eksempel være elementer som omskaping fra menneske til dyr, kollektive heksesamlinger og sammenkomster med djevlen. Sammenhengen mellom kjedeprosesser og bekjennelse om djevlepakt kan i stor grad bli forklart ut fra at det ofte ble angitt andre kvinner og barn i forbindelse med tilståelse av heksesabbat, som i sin tur førte til enda flere anklager.

3.3 Kjedeprosessen 1662-1663

I løpet av vintermånedene fra november 1662 til april 1663 ble over 30 personer involvert i en kjedeprosess og 20 kvinner henrettet. De fleste av dem ble brent på bålet, men to kvinner ble torturert til døde før de fikk endelig dom.⁸⁷ Den tredje og siste store kjedeprosessen i Finnmark representerte noe nytt i forhold til tidligere prosesser, nemlig introduksjonen av nye demonologiske elementer og barn som ble anklaget og stilt for retten for sin påståtte trolldomsutøvelse. De mest sentrale fellestrekkene i bekjennelsene fra kjedeprosessen var likevel knyttet til maleficium. Det var for eksempel elementer som å kaste forbannelse over skip, å jage fisken fra land, å forgjøre amtmannen, samt forsøk på å sette fyr på Vardøhus.⁸⁸

⁸⁶ Willumsen 2013b. s. 276

⁸⁷ Willumsen 1994. s. 39

⁸⁸ Willumsen, 2013a s. 22

3.3.1 Ekteparet Rhodius

En viktig hendelse som hadde stor påvirkning på kjedeprosessen i 1662/63 var ankomsten av ekteparet Ambrosius og Anna Rhodius. Det lærde ekteparet ble forvist fra Akershus og fraktet til Vardøhus vinteren 1662. Ambrosius var lege og astrolog fra Sachsen, som gjorde karriere både i København og Christiania. Anna Fredriksdatter (senere Rhodius) var legedatter, og hennes bestefar hadde vært livlegen til Fredrik II (1534-88). De hadde tidligere vært fengslet i Akershus, men det eksisterer en del usikkerhet rundt den konkrete årsaken til fengslingen. De gjorde seg i alle fall upopulære hos Christianias øvrighet ved å komme med alvorlige beskyldninger mot de to borgermesterne i hovedstaden. Herredagen fant ingen bevis for anklagene og dømte ekteparet til æreløshet og fengsel i 1661.⁸⁹ Det velutdannede og lærde ekteparet skilte seg ut fra andre fanger på Vardøhus, og hadde antageligvis stor kunnskap om demonologiske tanker som eksisterte blant de lærde på kontinentet. Derfor kan de bli knyttet til forekomsten av nye demonologiske ideer som tidligere ikke hadde vært uttrykt i rettsakene, og som etter deres ankomst fikk fotfeste hos Øst-Finnmarks befolkning. Nye ideer som dukket opp i kjedeprosessen var i stor grad knyttet til barn. Det var for eksempel at mødre ofret sine barn til djevelen, at djevelen kunne være far til et barn, og at en gravid kvinne bar på en djevel.⁹⁰ Med andre ord var det velkjente demonologiske ideer knyttet til forholdet mellom mor og barn som hadde nådd Europas utkantstrøk Finnmark. Spesielt viktig var Anna Rhodius' innflytelse og manipulasjon av de små barna som ble stilt for retten i 1663. Barna satt fengslet på Vardøhus samtidig som Anna, og i løpet av den tiden gikk hun sterkt inn for å påvirke dem. Av lagtingprotokollene kom det fram at hun blant annet truet og tvang barna til å lyve, bekjenne djevlepakt og angi sine egne mødre.⁹¹

3.3.2 Barnas roller i kjedeprosessen

Da barn for første gang dukket opp som aktører i rettsakene i Øst-Finnmark var det ikke bare som anklagde trolldomsutøvere. Gjennom sine bekjennelser og vitnemål bidro flere av dem til å anklage andre kvinner og barn, anklagelser som fikk stor gjennomslagskraft. I enkelte saker fra Øst-Finnmark var anklagelser og vitnemål fra barn alene nok til å avsi dødsdom. Deres rolle som vitner ble spesielt viktige i forbindelse med rettens behov for å identifisere trollfolkene som hadde deltatt på de kollektive hekksesamlingene. De som var skyldige i å

⁸⁹ Roggen, Vibeke, "Ambrosius Rhodius", *Store Norske Leksikon*, 2009.

⁹⁰ Willumsen 2013b. s. 312

⁹¹ Nordland og Finnmark Lagting, Tingbok 1B 1663-1668 fol. 151 og 161

forføre barna i djevelens ærend skulle få sin fortjente straff. Jeg kan ikke finne noen eksempler på barn som fungerte utelukkende som vitne i kjedeprosessen. De barna som anga og vitnet mot andre personer hadde en dobbel rolle, i og med at de selv også sto som anklaget for trolldom.

3.3.3 Lagmann Mandrup Schønnebøl og lagtingssesjonen i juni 1663

I juni 1663 ble det holdt lagting på Vardøhus, med lagmann for Nordlandene og Finnmark Mandrup Pedersen Schønnebøl i spissen. Det var lovfestet at lagtinget skulle holde sesjon hvert tredje år i fiskeværene i Finnmark.⁹² Schønnebøl tok formelt over lagmannsembetet etter sin svigerfar i 1648 og satt i embetet fram til sin død i 1682. Som lagmann behandlet han 23 av trolldomssakene fra Finnmark, hvor han frifant de aller fleste, gav noen bøter og avsa ”kun” to dødsdommer. Schønnebøl stilte strenge krav til blant annet vitnehabilitet og mente at ingen tidligere dømte personer kunne vitne mot andre. Det var i tråd med bestemmelser i ”Den Københavnske Reces” fra 1547⁹³, og Schønnebøl fulgte prinsippet konsekvent. Han underkjente bruken av vannprøven som bevismiddel samt tilståelser som hadde blitt framprovosert ved bruk av tortur.⁹⁴ Schønnebøl ble dermed en pioner når det gjaldt å stille strengere krav til domfelling i trolldomssaker, og lignende holdninger har mye av skylden for at trolldomsprosessene avtok etter den siste kjedeprosessen i Finnmark.

Lagtingssesjonen i 1663 sammenfalt med den mest omfattende kjedeprosessen i Finnmark, og flere saker var derfor henvist fra lokale ting. Blant annet ble sakene mot alle de seks pikebarna videreført til lagtinget, ettersom deres alder og det faktum at de enda ikke hadde mottatt Guds sakrament gjorde det til ”en wanschelig Sag at dømme”.⁹⁵ Forøvrig ble samtlige seks jenter frikjent av lagmannen. Mandrup Schønnebøl reddet mange mennesker fra en grusom skjebne, og om han hadde tatt flere inspeksjonsrunder enn han var pålagt å gjøre kunne om mulig enda flere menneskeliv vært spart. Han var på sett og vis ”heksenes advokat i nord”.⁹⁶

⁹² Christian IVs Norske Lovbog – Tingfarebolken cap. 1: Om laugting, oc lænszmends eed.

⁹³ I art. 8 ”Om tingsvidne, falske vidnesbyrd og menedere” i ”Den københavnske reces, 6. December 1547” står det (i modernisert språkdrakt): ”Endvidere skal ikke heller nogen forbryderisk menneske, eller nogen andre, som dømt er for nogen uærlig sag, tyve, troldkarle eller troldkvinder, stå til troende, enten udi vidnesbyrd eller i andre måder, hvad som helst de ville sige eller vidne om nogen.”

⁹⁴ Sunde 2005. s. 188

⁹⁵ Sorenskriveren i Finnmarks arkiv nr. 10, fol. 258a

⁹⁶ Hagen, Rune Blix, ”«Ingen udediske mennesker skal stå til troende» - Lagmannsdømming i nordnorske trolldomssaker 1647–1680”, *Heimen* nr. 02, 2015a. s. 148-149

3.4 De anklagede barna

I det følgende vil det være fokus på å presentere pikebarna i kronologisk rekkefølge og gjengi hovedmomentene i deres bekjennelser og vitnemål, med noen sitater fra de originale rettsdokumentene. Kildematerialet fra Øst-Finnmark som helhet gir et svært godt utgangspunkt for nærlesing, i motsetning til kildene fra Älvdalen-Mora. Denne presentasjonen av alle barna med fokus på deres bekjennelser utgjør grunnlaget for å gjøre en komparasjon i kapittel 5, av den rettslige behandlingen barna fikk i begge områdene. For de fire første barna, Ingeborg Iversdatter, Maren Olsdatter, Karen Iversdatter og Karen Nilsdatter, har vi relativt godt grunnlag for å kunne gjengi deres bekjennelser og identifisere deres egne stemmer. Skriverens rolle i disse sakene har for det meste vært begrenset til å gjengi det som blir sagt i rettsaken, og på den måten kommer personlige trekk fra jentene frem. For Kirsten Sørensdatter og Sigri Pedersdatter er kildene mer sparsommelige og deres egne stemmer er mer utydelige. Jentene ga ikke egne vitnemål, slik det framkommer av tingboken. Det var i størst grad andre som vitnet mot dem og deres mødre. De vil derfor bli behandlet sammen i delkapittel 3.4.5.

3.4.1 Ingeborg Iversdatter⁹⁷

Rettsaken mot lille Ingeborg Iversdatter fra Vadsø representerte den første offisielle rettsaken mot et barn. Saken mot henne ble holdt på Vardøhus den 26. Januar 1663, men hun hadde vært fengslet på Vardøhus en god stund før det. Hun bekjente å ha lært trolldomskunster av sin mor, Maren Sigvaldsdatter, som nylig hadde blitt dømt og henrettet for trolldom. ”Och gaff hun hende ded ind wdi Meelck aff en schaale Vdit fæhuus; och der hun Melckit haffde affdrucken, Saae hun noget Suart paa Bunden i schaaen”⁹⁸, bekjente Ingeborg. Ideen om at man kunne få trolldomskunsten i seg gjennom drikker som melk og øl er gjennomgående i flere bekjennelser, spesielt hos de anklagede pikebarna.

Ingeborg bekjente flere møter med ”den slemme”, hvor han kom til henne i ulike dyreskikkelser, som en svart hund eller en svart katt. Ulike dyreskikkelser og omskaping er sentrale demonologiske ideer som Ingeborg tydelig hadde kjennskap til. Ingeborgs

⁹⁷ Innhold basert på Sorenskriveren i Finnmarks arkiv nr. 10 fol. 242b-244b (transkribert av Liv Helene Willumsen).

⁹⁸ Fol. 242b

bekjennelse var også den eneste av barnas som sa noe om at satan hadde utøvd vold mot henne. Nøyaktig hva som var årsaken til det ble ikke nevnt, men det kan trolig henge sammen med at Ingeborg viste en slags motstand mot satan. Hun bekjente for eksempel aldri at hun hadde gitt seg hen til djevelen og lovd ham sin tjeneste, slik flere av de andre barna gjorde.

Ingeborg bekjente at hun hadde blitt tatt med på flere samlinger og fester sammen med den slemme og andre trollkvinner. Hun fortalte om en samling på Lerviken i Vadsø. Der ”stoed Barnit paa Bachen och saa at dend slem(m)e Blæste Jld Wdi it horen for dennom, saa at Solwe war med och Dandtzit dj omkring hannom”.⁹⁹ Ingeborg bekjente også å ha deltatt på en fest i Anders Pedersens kjeller i Kiberg, sammen med flere andre kvinner, et annet barn og satan selv. Her hadde de drukket, og det hadde oppstått uenigheter og slåsskamp mellom to av kvinnene i kjelleren. Slike samlinger eller fester for trollfolk sammen med djevelen var i samsvar med de demonologiske ideene som eksisterte på kontinentet. I forbindelse med disse bekjennelsene om festene ble flere kvinner, i tillegg til pikebarnet Maren, utlagt som trollfolk av Ingeborg. Selv hadde Ingeborg blitt utlagt av en voksen kvinne, Sigri Olsdatter, som bekjente å ha deltatt på festen i Anders Pedersens kjeller.¹⁰⁰

3.4.2 Maren Olsdatter¹⁰¹

På samme dag som Ingeborg ble en annen liten pike på 12 år fra Vadsø kalt for retten. Hun hadde også vært holdt på Vardøhus i tiden før rettsaken, og Ingeborg hadde utlagt Maren Olsdatter som medskyldig. Maren hadde vokst opp hos sin tante, og det var her hun hadde lært seg trolldomskunsten. Tanten, Maritte Rasmusdatter, hadde tidligere blitt henrettet for sine misgjerninger. Hun hadde servert Maren noe øl, og på den måten fikk hun trolldommen i seg. I Marens bekjennelse får vi beskrevet flere møter med ”dieffuelen”. På samme måte som Ingeborg beskrev, kom han til henne i en svart hunds skikkelse. Senere hadde han kommet til henne i en mannsskikkelse, som Maren beskrev som ”waar Suart och haffde Horen paa Knierne, Paa Hans Hender och Føeder haffde Hand Kløer Sampt en Suart hatt och Suart Skegh”.¹⁰² Maren bekjente at hun først hadde stått i mot djevelens spørsmål om å tjene ham, men først når han hadde tilbudt henne penger hadde hun sagt ja. Hun var også den eneste av pikebarna som bekjente en reise til helvete, sammen med satan og fem andre navngitte

⁹⁹ Fol. 243a

¹⁰⁰ Fol. 239b

¹⁰¹ Innhold basert på Sorenskriveren i Finnmarks arkiv nr. 10 fol. 245a-247b (transkribert av Liv Helene Willumsen).

¹⁰² Fol. 245a

kvinner. Hennes første møte med helvete var et stort kokende vann. ”Piige baren Beretter, at dette wand, Laa neder i en Dal. Som waar megit Suart om Kring, Och de Folch Som Brende i wandit. huilchit waar baade Quindes folch og Karel folch, Raabte Liigesom Katter”.¹⁰³ Maren bekjente at hun selv var omskapt til en kråkeskikkelse. Hun bekjente også å ha deltatt på en hekkesamling på Domen på Sankt Hansaften, hvor de hadde danset i ring mens fanden spilte fiolin. Maren bekreftet det Ingeborg hadde sagt, om at hun hadde deltatt på den samme festen i Anders Pedersens kjeller. Igjen kan man se at både forestillingen om omskaping til dyr og hekkesamlinger var en del av trolldomskunsten. De demonologiske ideene var altså velkjente for folk flest, inkludert små barn.

Ideene om at trollfolk kunne forgjøre dyr og mennesker kom også til uttrykk i Marens vitnemål. Hun fortalte at hennes tante hadde lært henne hvordan hun kunne stjele melk fra andres kyr ved å sette et horn i buken på kuen. Melken ville da fylle en bøtte med melk, før det ville komme blod ut og kua ville dø. Dette er et godt eksempel på at tradisjonell folketro om at trollfolk kunne forgjøre folk og fe, ble demonisert. Et siste hovedmoment fra Marens bekjennelse var sammensvergelsen mot amtmannen, som tidligere nevnt var et sentralt element i flere av bekjennelsene i kjedeprosessen 1662/63. Maren bekreftet sammensvergelsen og anga andre kvinner som ansvarlige for amtmannens smerte i fot og arm. To av kvinnene som Maren utla i sin bekjennelse ble stilt til rett og dømt til ild og bål.¹⁰⁴

3.4.3 Karen Iversdatter¹⁰⁵

8 år gamle Karen Iversdatter ble stilt for retten en måneds tid etter sin søster Ingeborg og Maren. Rettsaken mot Karen den 27. Februar 1663 ble holdt i Vadsø. Her bekjente Karen det samme som Ingeborg, nemlig at det var deres mor Maren Sigvaldsdatter som hadde lært dem trolldomskunsten og gitt dem den gjennom melken. Hun bekjente at ”den Slemme Sattan” hadde kommet til henne ved flere anledninger, både som en svart hund og som en svart mann. Karen viste fram et merke i retten, som i følge henne hadde kommet av at satan hadde bitt henne i handen. Hun bekjente også at hun hadde lovt satan sin tjeneste, tilsynelatende uten noen nevneverdig motstand, og at hun skulle kalle ham for Christopher. Det å navngi satan med vanlige guttenavn ble gjort av flere kvinner og barn fra Øst-Finnmark.

¹⁰³ Fol. 245b

¹⁰⁴ Willumsen, 2011 s. 262

¹⁰⁵ Gjengivelse basert på Sorenskriveren i Finnmarks arkiv nr. 10 fol. 251b-253a (transkribert av Liv Helene Willumsen).

Komplottet mot amtmannen ble langt på vei bekreftet av Karen. Hun bekjente at hun sammen med flere andre kvinner ”waar Vdi Kragis habit; wdj dend Meening, at de haff(ue)r wildt drebt Lands Herren, med Knapetnaaler”.¹⁰⁶ Ved en annen anledning hadde de igjen gjort et forsøk på å forgjøre amtmannen, men mislyktes begge ganger.

I Karens bekjennelse beskrev hun også at hun hadde blitt tatt med på en samling på et fjell mot sin vilje, i en hvit fugls skikkelse. Igjen kommer omskapingselementet til syne. Et siste interessant element i hennes bekjennelse var at satan hadde kommet til henne i en svart mannsskikkelse og ligget hos henne i fjøset en kveld. Dette er det eneste utsagnet fra noen av barna som kan bli tolket i retning av en form for seksuell omgang med djevelen.

Ingeborg Iversdatter, Maren Olsdatter og Karen Iversdatter ble behandlet sammen da den lokale retten skulle avsi sin dom. Rettens menn fortvilte over tilstanden til de tre barna, fordi til tross for prestenes sterke formaning og arbeid for å omvende dem til Gud viste ingen av dem tegn til forbedring. Djevelen hadde fått fotfeste hos dem, og ville ikke slippe dem ”efftersom de er hannom aff Moederenn Offrit”.¹⁰⁷ Den demonologiske ideen om at mødre ofret sine barn til djevelen hadde vært velkjent lenge før 1663, men dette eksempelet tydeliggjør at ideen enda var levende i et utkantstrøk som Finnmark. Fogden stilte spørsmål til om ikke barna burde bli straffet med døden, for å hindre at de skulle fortsette å drive fandens kunster og at ikke andre barn skulle bli forført på samme måte. Barnas unge alder fungerte derimot som en hindring for retten og sorenskriveren for å kunne ta den beslutningen, i tillegg til at barna ikke hadde tilstrekkelig kristen kunnskap og ikke mottatt Guds sakrament. Saken mot de tre pikebarna ble derfor henvist til lagmannen.

3.4.4 Karen Nilsdatter¹⁰⁸

Den 7. april 1663 ble det lille pikebarnet Karen Nilsdatter stilt for retten på Vardøhus. Hun var utlagt av sin egen mor, og bekreftet at det var moren som hadde lært henne trolldomskunster. Karens mor ble brent på bålet dagen etter, den 8. April. På samme måte som søstrene Ingeborg og Karen, hadde hun fått i seg trolldommen gjennom melk. Karen

¹⁰⁶ Fol. 252b

¹⁰⁷ Fol. 257b

¹⁰⁸ Basert på Sorenskriveren i Finnmarks arkiv nr. 10 fol. 270a-270b (transkribert av Liv Helene Willumsen) og Nordland og Finnmark Lagting, Tingbok 1B 1663-1668 fol. 151-152

Nilsdatter bekjente også flere møter med djevelen. ”Dernest er der Kommen en Suart hund til hende och tilspurde hende. Om hun wilde tienne Hannom, dermed schal hun haffue Suarit Hannom Ja. Beloffuit hand hende hun schulle faare wel och faa Lycke til Aldting.”¹⁰⁹ I bekjennelsen kan man se noen fellestrekk med Karen Iversdatters bekjennelse, blant annet gjennom at Karen Nilsdatter skulle kalle djevelen for Isak, og han hadde satt sitt merke i henne ved å bite henne i høyre hand.

Forgjøring av dyr og mennesker har vist seg å være et vanlig bekjennelsesmoment hos flere av de involverte barna i Øst-Finnmark, og kom også til syne i Karens vitnemål. Hun bekjente å ha prøvd ut sine krefter på sin mors sau; ”gaff hun dend ded ind Som waar Swart wdi nogit Mos och Fisch, Sagde derhoes, Sprech i Fandens Naffn, dermed Sprach dend och døde”.¹¹⁰ Sammensvergelsen mot amtmannen ble igjen tatt opp, og Karen bekreftet både sin egen og hennes mors deltagelse i komplottet. Hun bekjente også at de hadde vært med på å skape problemer for skipper Marcus Eriksens skip, et annet velkjent forhold i flere vitnemål fra kjedeprosessen i 1662-63.

Da saken ble tatt opp på lagtinget i juni 1663 ble Karen Nilsdatter behandlet sammen med de tre andre pikene; Ingeborg Iversdatter, Maren Olsdatter og Karen Iversdatter. På tiltalen om de hadde noe å bekjenne, hadde verken Ingeborg og Karen Iversdatter eller Karen Nilsdatter et svar å gi lagmannen. Karen Iversdatter gråt, noe som var et tydelig tegn på anger. Maren Olsdatter bekjente på sin side lignende hendelser som hun hadde gjort tidligere på det lokale tinget. Likevel påsto hun at det var Anna Rhodius som hadde presset henne til å tilstå og angi andre personer. Det å frasi seg ansvaret over på noen andre og å vise tegn på at man angret og igjen ville vende seg til Gud, ble ansett som positivt av retten. Uten at det ble gitt argumenter for domsavsigelsen ble de fire pikebarna frikjent; de som hadde gjenlevende foreldre skulle bli tatt hand om av dem, for de som ikke hadde det skulle noen andre ta dem til seg og oppdra dem som sine egne. Lagmann Schønnebøls viktige rolle i frikjennelsen av jentene må bli understreket, fordi det var ikke gitt at de skulle unnsnippe straff. Den lokale retten hadde i teorien anbefalt dødsstraff for tre av jentene, noe som tyder på at det eksisterte ulike holdninger til det å dømme unge barn til døden. Den eneste som muligens fikk en annerledes behandling var Maren Olsdatter. Det eksisterer et dokument underskrevet av lagmann

¹⁰⁹ Fol. 270a

¹¹⁰ Fol. 270b

Schønnebøl, hvor det står at Maren skulle sendes til tukthuset i Bergen.¹¹¹ Opplysningen har også blitt bekreftet av amtmann Lilienskiold.¹¹² Det er likevel ingenting som tyder på at Maren faktisk ble sendt til Bergen.

3.4.5 Kirsten Sørensdatter og Sigri Pedersdatter¹¹³

Kirsten Sørensdatter og Sigri Pedersdatter ble stilt for retten samme dag som Karen Nilsdatter. Både Kirsten og Sigri ble anklaget sammen med sine mødre, og begge fedre spilte en aktiv rolle i å få dem frikjent. De var alle utlagt av den voksne kvinnen Barbra Olsdatter, som hadde bekjent at de hadde deltatt i sammensvergelsen mot amtmannen på Vardøhus. I rettsaken på lokalt ting i april ble også Anna Rhodius kalt inn for å vitne mot de to jentene og deres mødre. I juni samme år ble sakene mot de to jentene tatt opp på lagtinget, og her ble jentenes egne stemmer mer tydelige, spesielt i beskrivelser om hvordan Anna Rhodius hadde truet dem til å bekjenne. Kirsten fortalte at Anna Rhodius hadde kommet til henne og bedt henne lyve, og truet henne med å både bli kastet på sjøen og bli strukket på strekkbenken hvis hun ikke bekjente hva hun og hennes mor kunne. Sigri bekjente at Anna Rhodius hadde skadet henne fysisk ved å slenge henne inn i veggen, lage et kors på hennes bryst og ta alle nålene fra hennes klær. Sigri fortalte videre at Anna Rhodius hadde tatt lille Kirsten på sitt fang, og spurt henne spørsmål om djevelen. Anna Rhodius hadde sagt til Sigri at hun skulle ”bekiend det du kand, saa schalt du bliffue et Gudtz barn och mit barn, och jeg uil haffue dig till min egen pige.”¹¹⁴

Begge pikene har en tendens til å minimere sin egen skyld, og legge ansvaret over på Anna Rhodius. Både Kirsten og Sigri, i tillegg til en stor del av de medanklagede ved lagtingsesjonen, vektla Anna Rhodius sin sentrale rolle som pådriver og manipulator av de anklagede som årsak til deres tilståelser. Samsvar mellom mange vitnemål må i aller høyeste grad ha virket til deres fordel, og det faktum at så mange la skylden på Anna Rhodius må ha vært avgjørende for at så mange ble frikjent ved lagtinget. Hvorfor Anna Rhodius ikke hadde

¹¹¹ Dokumentet var ikke en del av de offisielle rettsdokumentene, og det eksisterer derfor usikkerhet knyttet til om dokumentet kan anses som rettskraftig. Se: Willumsen, Liv Helene, "Debattinnlegg til Rune Blix Hagens artikkel "Ingen udediske mennesker skal stå til troende", Heimen nr. 3, 2015", *Heimen* nr. 1, 2016; Hagen, Rune Blix, "«Ingen udediske mennesker skal stå til troende» - Lagmannsdømming i nordnorske trolldomssaker 1647–1680", samme sted nr. 02, 2015a.

¹¹² Lilienskiold m.fl. 1998 s. 206

¹¹³ Basert på Sorenskriveren i Finnmarks arkiv nr. 10 fol. 268b-270a (transkribert av Liv Helene Willumsen) og Nordland og Finnmark Lagting, Tingbok 1B. 1663-1668 fol. 161-164 (transkribert av Per Einar Sparboe)

¹¹⁴ Fol. 163

blitt tillagt denne omfattende rollen ved tidligere avhør er uvisst. Her kan skriverens rolle ha vært viktig med tanke på at han muligens har valgt å utelate henne fra rettsdokumentene.

Både Kirsten Sørensdatter, Sigri Pedersdatter og deres mødre ble frikjent av lagmannen. Begrunnelsen for frikjennelsen var noe tynn, men gikk ut på at de ble ansett som ærlige og kristelige mennesker som ingen andre hadde noe negativt å vitne om dem. Begge jentenes fedre hadde også vitnet på vegne av sine koner og barn, og vitnemålene hadde bidratt til frikjennelsen.¹¹⁵

¹¹⁵ Nordland og Finnmark Lagting, fol. 161-164

Kapittel 4: Älvdalen og Mora

4.1 Bakgrunn

De såkalte store svenske trolldomsprosessene startet i området Dalarna, mer spesifikt i Älvdalen og Mora fra 1668 til 1671. Herifra spredte de seg videre til omkringliggende områder og senere til Stockholm hvor prosessene fikk sin slutt i 1676. I det kommende skal jeg presentere konteksten som trolldomsprosessene i Älvdalen og Mora oppsto i, med fokus på økonomiske og sosiale forhold,

Midt-Sverige, utsnitt fra Olaus Magnus' Carta Marina 1539

administrative og rettslige forhold samt religiøse forhold. Det vil være viktig å presentere denne bakgrunnen som rammeverk for den rettslige behandlingen ovenfor de involverte barna i trolldomsprosessene.

4.1.1 Økonomiske og sosiale forhold

På 1600-tallet opplevde både Älvdalen og Mora en relativt stor befolkningsvekst, og det totale befolkningstallet i området i 1668-69 kan ha vært et sted mellom 4200-4500 mennesker.¹¹⁶ Kirkesognene Älvdalen og Mora var på 1600-tallet primært bondesamfunn, men økonomien baserte seg på flere aspekter; åkerbruk, dyrehold, jakt, fiske og ulike håndverk. I forbindelse med håndverkene var handel et viktig trekk ved Dalarnas økonomiske grunnlag. I tillegg skulle sognene i Dalarna forsyne gruen i Falun med ved, men allmuen i Älvdalen og Mora viste misnøye med dette fordi de mente det var usikkert arbeid og tok tid fra deres andre sysler.¹¹⁷ Det var svært vanlig for befolkningen i Mora å reise til andre steder for sesongbasert arbeid, og til en viss utstrekning også i Älvdalen. I tillegg ble en stor del av den mannlige befolkningen rekruttert til den svenske hæren og var fraværende over lengre perioder. Denne

¹¹⁶ Befolkningstall er oppgitt for 1620 (totalt 3631 mennesker) og 1699 (totalt 4723 mennesker). Se: Palm, Lennart Andersson, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571-1997 : med särskild hänsyn till perioden 1571-1751*, Göteborg 2000. s. 272-273

¹¹⁷ Lennersand m.fl. 2006. s. 103

arbeidsvandringen førte til en svært bevegelig befolkning og antall hjemmевærende i byene varierte i løpet av året, i tillegg til at det ble en kvinnedominans i bygdene. Mange reiser i forbindelse med arbeidsvandringen og handelsreiser førte til at ideer og tanker spredte seg raskt blant allmuen, noe som kan ha hatt betydning for spredningen av og innhold i trolldomsanklagene på slutten av 1660-tallet.

Dalarna på 1600-tallet har blitt beskrevet som et område med sosial og økonomisk likhet, med mange selveiende bønder og lite adel. Likevel er det belegg i flere kilder for å si at det eksisterte økonomiske forskjeller også i Dalarna.¹¹⁸ Livet i Älvdalen og Mora var ikke bare enkelt, selv om de hørte til perifere deler av Sverige ble de nok til en viss grad preget av krig, uroligheter og sykdomsepidemier som herjet landet. I tiden rundt trolldomsprosessene ble det gitt uttrykk for at befolkningen var rammet av fattigdom og sult.¹¹⁹ Slike forhold må til en viss grad ha spilt inn på trolldomsprosessenes utbrudd og utvikling, selv om det ikke foreligger en direkte årsaksforklaring.

4.1.2 Administrasjon og verdslige aktører

Älvdalen sogn og Mora sogn inngikk på 1600-tallet i flere administrative enheter; Västerås stift, Kopparbergs län, Österdalarnas fögderi, Kopparbergs østre ”domsaga” (tingrett) og Svea hövrett. Til en viss grad kan man si at sognene må ha blitt påvirket av det som foregikk innenfor disse større administrative enhetene, og personer i sentrale stillinger har hatt betydning for beslutninger, holdninger og handlinger vedrørende trolldomsprosessene.¹²⁰

Kopparbergs län omfattet landskapet Dalarna som ligger omtrent midt i Sverige. Etter 1997 fikk länet en navneendring og heter i dag Dalarna län. Øverste mann i Kopparbergs län var landshövdingen, som var den verdslige myndighetenes fremste representant i Dalarna. Fra 1655 til 1663 var det Lorentz Creutz (1615-1676) som innehadde denne stillingen. Han ble etterfulgt av sin svoger Gustav Duvall (1630-1692) som var landshövding fra begynnelsen av 1660-tallet og helt til 1692. Det vil si at Duvall var landshövding både før, under og etter de store trolldomsprosessene i området. Creutz fikk senere en sentral rolle i trolldomskommisjonen i Dalarna i august 1669. Begge var forkjempere for en forbedret og utbygd barneundervisning i Dalarna, en kampsak som var svært aktuell i perioden med

¹¹⁸ Lennessand m.fl. 2006. s. 107

¹¹⁹ Lennessand m.fl. 2006. s. 114

¹²⁰ Lennessand m.fl. 2006. s. 88

trolldomsforfølgelser. Creutz og Duvall bidro aktivt i å opprette en skoleordning i Mora på 1660-tallet med god suksess.¹²¹ Fra myndighetenes side var utbyggingen av undervisning for barna et forsøk på å beskytte mot nye trolldomsanklager. I perioden etter de mest intense trolldomsprosessene i Dalarna fortsatte Duvall å arbeide for en utvidet skoleundervisning, for å forebygge at lignende tilstander skulle gjenoppstå.¹²²

Fra 1648 til 1671 ble *Österdalarnas fogderi* ledet av fogden Johan Arvidsson (1625-1699), tilsatt som 23-åring. En av de viktigste oppgavene til fogden var skatteoppgjør, men han ble i tillegg involvert i trolldomsprosessene allerede fra et tidlig stadium. Han ble involvert gjennom aktiv deltakelse i forhør, fengsling, press mot de mistenkte samt som aktør i ”rannsakingar”. Flere kilder ga inntrykk av at prosessene gikk hardt innpå ham, og han ytret at han var ”rådhlöös och utthrottat” etter de omfattende rettsakene i Mora og Älvdalen i 1669.¹²³ Han søkte avskjed fra fogderiet like etter den mest intense perioden med trolldomsforfølgelse, bare 46 år gammel.

På 1600-tallet var Kopparbergs län delt inn i en østre og vestre ”domsaga” med hver sin tingrett og landsdommer. Älvdalen og Mora gikk under den østre ”domsaga”, et vidstrakt område som strakte seg til den norske grensen. Landsdommeren var den øverste myndighet i tingretten, men tittelen ble nesten bare brukt i Dalarna, andre steder ble tilsvarende stilling titulert som ”lagläsare” eller ”lagförare”.¹²⁴ Landsdommeren i Dalarna var direkte ansatt som rettshåndhever på vegne av kongemakten. Landsdommeren reiste rundt og holdt ting i Österdalarna en gang i året, noe som var forholdsvis lite sammenlignet med andre steder. Under landsdommeren satt en nemd, bestående av tolv mannlige bønder fra sognene hvor tinget ble holdt.¹²⁵ Det ble holdt felles ting for Älvdalen og Mora en gang i året, som regel i tiden like før jul. Fra 1659 til 1696 var det Magnus Persson (1628-1696) som var landsdommer. Han medvirket flittig i både tingrettens og kommisjonens arbeid i trolldomsprosessene. Etter at trolldomsprosessene var et faktum ble det bestemt at det skulle holdes flere ting enn vanlig i de mest utsatte sognene, i tillegg til kommisjonene.

¹²¹ Lagerlöf-Génetay 1990. s. 58

¹²² Lennersand m.fl. 2006. s. 93-94

¹²³ Arvidsson til Duvall 11/9 1669, i Kröningssvärd 1972. I s. 73

¹²⁴ Lennersand m.fl. 2006. s. 97

¹²⁵ Lennersand m.fl. 2006. s. 100

Bestemmelsen ble forøvrig aldri satt ut i livet på grunn av at trolldomsanklagene avtok og sognene selv ønsket ikke å holde flere ekstraordinære ting.¹²⁶

Kopparbergs läns østre jurisdiksjon hørte til under *Svea Hovrätt*, som hadde ansvar for store geografiske områder i Sverige. Svea Hovrätt ble opprettet i 1614, og er i dag den største og eldste hovrätten i Sverige. Den fungerer som en mellominstans i rettslig sammenheng, og tilsvarer i stor grad lagmannsretten i Norge. I forbindelse med trolldomsprosessene i Älvdalen og Mora ble alle trolldomssaker i Älvdalen til og med 1668 ført for tingretten, men alle dommene ble henvist til Svea Hovrätt for oversyn og endelig avgjørelse. Etter 1668 i både Älvdalen og Mora ble alle trolldomssaker behandlet i spesielle kommisjoner eller forsterkede ting, men det var fortsatt mulig å videresende saker til hovrätten.

4.1.3 Kirkelige forhold og geistlige aktører

Västerås stift var og er et kirkelig forvaltningsområde som omfatter hele Kopparbergs(Dalarnas) län og Västmanlands län. Oluf Laurelius (1585-1670) var biskop i Västerås stift fra 1547 og fram til sin død i 1670. Laurelius var en av de fremste forkjemperne for luthersk ortodoksi, i tillegg til å arbeide aktivt med en forbedret undervisning for barn i sognene. Biskopen hadde tydelig kjennskap til Jean Bodin, og hans tanker var i stor grad i samsvar med den franske demonologens ideer om trolldom.¹²⁷ Laurelius' syn på trolldom inkluderte en oppfatning om at Blåkulla-beretningene var basert på virkelige hendelser, og ble tatt på fullt alvor. En tolkningsmotsetning til denne oppfatningen var at skildringene av Blåkulla var et produkt av innbilning og fantasi forårsaket av djevelen.¹²⁸ Sistnevnte oppfatning ble delt av Laurelius' etterfølger, biskop Nicolaus Rudbeckius. Ulike syn på og tolkning av trolldom i samtiden hadde nødvendigvis avgjørende påvirkning på behandlingen av trolldomsanklager. Laurelius søkte strenge straffer for trollfolkene og beskyttelse av barnevitnene, mens Rudbeckius var opptatt av kritiske granskninger av vitnemålene og forsiktighet rundt domsavsigelser.¹²⁹ Et interessant poeng er at Rudbeckius' overtagelse som biskop i 1670 sammenfalt med at trolldomsprosessene i området avtok.

¹²⁶ Brev fra representanter for sognene Älvdalen, Mora, Leksand og Rättvik til landhövding Duwall 2/7 1671, i *Kröningssvärd* 1972. III s. 21

¹²⁷ Hagen, Rune Blix, *Hekser : fra forfølgelse til fortryllelse*, Oslo 2003. s. 169

¹²⁸ De to oppfatningene har blitt kalt "Illusiones diaboli eller reales" av Lagerlöf-Génétay 1990. s. 148

¹²⁹ Lennersand m.fl. 2006. s. 91

De lokale forsamlingene utgjorde en viktig del av stiftet, inkludert i Älvdalen og Mora. De mest sentrale personene i forbindelse med trolldomsforfølgelsene her var presten i Älvdalen Lars Elvius, prestene i Mora Elof Skragge og Anders Nohr Moreaus og kapellan i Mora Georg Moraeus. Det tunge arbeidet som skriver ble tillagt sistnevnte, og det var hans nedskrivning av protokollene som er tilgjengelig i Kröningsvårds utgivelse. Både Elvius og Skragge var medlemmer av trolldomskommisjonen i august 1669. Prestene var spesielt aktive i arbeidet med å forhøre barna, og drev med formaning, psykisk press og til tider manipulering. Ofte ble straffen barna mottok gjennomført i samråd med presteskapet. Kirkestraffen gikk blant annet ut på at de måtte stå ved kirkedøren flere søndager på rad, de skulle hudstrykes, og de skulle være under sterk formaning fra presteskapet og foreldre om å leve i den riktige tro. Med andre ord hadde prestene og kirken en sentral rolle i forbindelse med både den rettslige og utenomrettslige behandlingen av de involverte barna.

4.2 Trolldomsprosessene i Älvdalen-Mora

Rettsforfølgelse av angivelige trollfolk var ikke et nytt fenomen i den aktuelle perioden, men tidligere hadde de blitt stilt til rett sporadisk og sjelden i kjeder. I 1668 brøt det ut flere anklager i Älvdalen og trolldomshysteriet spredte seg raskt, noe som førte til en rekke rettsaker mot trollfolk i flere deler av landet. Trolldomsprosessene i Älvdalen-Mora avtok etter den siste kommisjonsrannsakingen i 1671. Sverige hadde ikke på langt nær opplevd trolldomsforfølgelser i samme omfang tidligere. Tolkningen av prosessene som aktørene gjorde var i samsvar med demonologiske ideer, og de svenske prosessene var derfor i tråd med de generelle strømningene på kontinentet. Likevel hadde de svenske prosessene noen særtrekk, spesielt med tanke på den rollen som barna kom til å få. I det følgende vil jeg presentere forløpet for trolldomsprosessene i Älvdalen-Mora, samt fokusere på barns roller og vitnemål.

4.2.1 Trolldomsprosessenes utbrudd

Bakgrunnen for utbruddet av de store trolldomsprosessene i Dalarna var i stor grad basert på ryktespredning blant menneskene i Älvdalen sogn, som startet så tidlig som i 1667. Den da 11 år gamle Gertrud Svendsdotter ble anklaget for trolldom og tatt inn til forhør av sognepresten Lars Elvius. Gertrud ble fengslet i mai 1668, og på dette tidspunkt var flere personer blitt avhørt og anklaget i noe som kan bli betegnet som kjedeprosesser. Ved fjärdingstinget i juni samme år ble flere trolldomsmistenkete avhørt, inkludert Gertrud. De anklagedes saker ble tatt

opp på et ekstraordinært ting i september 1668, i tillegg til det ordinære tinget som ble holdt i Mora i desember. Utbruddet må ha virket forskrekkende for menneskene i det lille samfunnet Älvdalen, som ikke hadde opplevd lignende tidligere. I begynnelsen av tingbokprotokollen fra det ekstraordinære tinget i september finner vi det uvanlige utsagnet; ”Adsis O Jesu!”, som betyr ”Hjelp oss, O Jesus!”.¹³⁰ Tinget varte i 10 dager, fra 3. til 13. September. Omkring 50 personer ble anklaget for trolldom, men bare omtrent halvparten ble stilt til retten på grunn av anklagene. Samtlige anklagede ble anklaget for Blåkullaferd. Forestillingen om Blåkulla hadde sine særtrekk, men kunne enkelt bli tolket inn i demonologiske ideer om heksesamlinger og sabbater. Blant de 50 anklagede var det 14 mindreårige barn, det vil si barn under 15 år. Enda flere barn ble involvert som vitner, og Lennersand & Oja mente at barn hadde en pådrivende og aggressiv rolle, ofte mot egne foreldre eller slektninger.¹³¹ Det er ingen tvil om at barns rolle som vitner bidro til å intensivere og forsterke trolldomsfrykten, og prosessene ville neppe ha fått det store omfanget og den karakteren det fikk hvis ikke barn hadde vært involvert.

Resultatet av det ekstraordinære tinget i september 1668 ble at tolv personer ble dømt til døden. Blant dem fantes to mindreårige under 15 år og tre ungdommer i alderen 15-20 år. Årsaken til at de ble dømt til den strengeste straffen var at de selv hadde bekjent sin trolldomskyndighet, og tingretten følte seg dermed tvunget til å avsi dødsstraff over dem. Som tidligere nevnt var det svært vanlig at sakene ble henvist videre til Svea hovrätt etter domsavsigelse i tingretten i Älvdalen i 1668. Sakene til de mindreårige barna og ungdommene ble derfor henvist til hovrätten med ønske om at dødsstraffen skulle bli omgjort. I tillegg ble fire tilfeller med anklagede barn overlatt til hovrätten å dømme, fordi tingretten ikke ville gi dødsdom. Fire barn hadde blitt avfeid av tingretten, fordi deres beretninger ikke ble sett på som troverdige.¹³²

I desember 1668 ble det holdt ordinært ting i Mora, som var felles for folket i Älvdalen og Mora. Her ble ikke bare trolldomssaker behandlet, og tinget var mindre omfattende enn septembertinget. 33 personer, hovedsakelig fra Älvdalen, anklages for Blåkullaferd og enda flere ble avhørt. Flertallet var kvinner, og mange av dem var barn under 15 år.¹³³ Det var

¹³⁰ Lennersand m.fl., 2001 s. 19

¹³¹ Lennersand m.fl., 2001 s. 20

¹³² Tall presentert i dette avsnitt er hentet fra Lennersand m.fl., 2001 s. 22

¹³³ Lennersand m.fl., 2001 s. 25

tydelig at barn fremdeles var viktige pådrivere, og i enkelte tilfeller ble barna brukt som pressmiddel for å få bekjennelser fra anklagede kvinner. Resultatet etter tinget ble seks dødsdommer, hvorav to var voksne kvinner, to unge jenter og to mindreårige barn. Begrunnelsen for å dømme de unge så strengt var den samme som ved septembertinget; de følte seg tvunget på grunn av de foreliggende bekjennelsene og håpet at dommene skulle bli gjort mildere av hovrätten.¹³⁴

Ved inngangen til 1669 var ”trolldomsproblemet” på langt nær løst. Det var enda mange mistenkte som ikke hadde blitt avhørt, og hysteriet hadde spredt seg og for alvor fått fotfeste i nabosognet Mora. Forhør av mistenkte fortsatte derfor både i Älvdalen og Mora. Sommeren 1669 var preget av stadig uro i regionen. Fogden Johan Arvidsson skrev et brev til landshövding Duwall for å fortelle om foreldre som kom gråtende til ham og følte seg rådløse angående deres barn som ble ført til Blåkulla uten at de kunne hindre det.¹³⁵ Behovet for en kongelig kommisjon ble sterkere, og det ble understreket av både verdslige og kirkelige embetsmenn. Både i Älvdalen og i Mora ble det gjort forsøk på å beskytte barna og hindre at de skulle bli ført mot sin vilje til Blåkulla. Barna ble samlet i såkalte ”vaktstuer” hvor de kunne bli holdt under oppsyn av de voksne.¹³⁶ Det ble i tillegg foretatt en intensivering av kristendomsundervisning for de unge som tiltak for å beskytte barna.¹³⁷

4.2.2 Trolldomskommisjonen og forsterket ting i Mora 1669

12. august 1669 ankom kommisjonen Mora, ledet av Lorentz Creutz. Kommisjonen var utsendt på vegne av den kongelige formynderregjeringen. Den besto av både verdslige og kirkelige embetsmenn; noen med tilknytning til det aktuelle området mens andre var utsendt fra sentralt hold. 14. August startet kommisjonen sin ”rannsaking”, som varte i 11 dager. Protokollene bevart etter kommisjonens arbeid er sparsommelige og i mange tilfeller ufullstendige, og består ikke av den informasjonen som jeg forventet eller ønsket. Den består av lister med anklagede personer og de som vitnet mot dem, som regel barn og unge. I noen tilfeller ble det skrevet mer utfyllende om hva de enkelte bekjente, men generelt bar protokollene preg av å være summariske. En mulig forklaring på hvorfor protokollene er sparsommelige med informasjon om enkeltpersoner kan være at det høye antallet involverte

¹³⁴ Lennersand m.fl., 2001 s. 25

¹³⁵ Arvidsson til Duwall 3/7 1669 i Kröningssvärd 1972. s. 33-34

¹³⁶ Kommisjonens rannsaking i Mora aug. 1669 i Kröningssvärd 1972. I s. 53

¹³⁷ Lennersand m.fl., 2001 s. 31

barn gjorde det umulig å skrive ned fullstendig gjengivelse av hvert enkelt vitnemål. Det er helt tydelig at skriveren, i dette tilfellet kapellan Georg Moreaus, har valgt å skrive ned det han fant av betydning. I så måte er hans rolle som skriver helt avgjørende for den informasjonen vi sitter igjen med, og det er derfor viktig å lese med kritisk blikk.

Slik det fremgår av protokollene, var det kun noen få barn som ble stilt til retten på samme måte som de voksne. Det var likevel et stort antall barn som ble dømt til straff, dog ikke til dødsstraff. Et høyt antall barn figurerte i Mora-rettsakene i 1669 som ofre for Blåkullaferd, muligens så mange som over 300.¹³⁸ I protokollens egen oppsummering står det at 36 barn og unge ble straffet med ris, mens de minste barna, 22 personer, ble dømt til å stå med ris i handen tre søndager på rad. Det vil i teorien si at et enda høyere antall involverte barn ikke fikk noen form for straff, og det var antageligvis særlig de yngste barna som unnslopp. Som resultat av kommisjonens undersøkelse ble totalt 23 mennesker dømt til døden. To av de dømte var gravide, og ”skoontes till efter barnafödandet då dhe skola strax dräpas”.¹³⁹ Likevel ble hele 15 mennesker henrettet den 25. August i Mora og 6 personer den 27. August i Älvdalen, et høyst omfattende antall som mangler sidestykke i Øvre Dalarna i fredstid.¹⁴⁰ Til tross for at ingen barn ble dømt til døden, var det et veldig høyt antall straffemyndige barn som ble dømt til annen straff. Det faktum at barn ble straffet i et så stort omfang bidrar til å understreke den omfattende inngripen som trolldomsfrykten hadde gjort hos folket i Älvdalen og Mora. Det understreker også at de personene som satt med ansvaret for å sette en stopper for trolldomshysteriet var svært desperate, når de ikke så en annen utvei enn å straffe små barn.

Til tross for kommisjonens omfattende arbeid i august 1669, ble ikke situasjonen betydelig bedre i Mora. Barn ble fortsatt ført til Blåkulla, foreldre fortvilte og det ble ytret et ønske om en ny kommisjon allerede 31. August i et brev fra Elof Skragge til landshøvding Duwall.¹⁴¹ Situasjonen i nabosognet Älvdalen ble derimot noe bedre, og den mest intense perioden med trolldomsfrykt og anklager var over. Ønsket om utsendelsen av nok en kommisjon i Mora ble ikke oppfylt, men i desember samme år ble det holdt et forsterket ting som lignet mer en kommisjon enn et ordinært ting. Tinget varte fra 2. til 10. desember, og de fire første

¹³⁸ Elof Skragges relationer, i Kröningssvärd 1972. III s. 51

¹³⁹ Moraeus til Svedbergh 5/12 1669, i Kröningssvärd 1972. I s. 72

¹⁴⁰ Lagerlöf-Génetay 1990. s. 70

¹⁴¹ Kröningssvärd 1972. I s. 70-72

arbeidsdagene ble forbeholdt trolldomssaker. Landshøvding Gustav Duwall ledet tinget, som besto av den ordinære tingretten med landsdommer, fogd og en nemd. I tillegg deltok prestene Elof Skragge, Georg Moraeus, Anders Nohr Moraeus, Lars Elvius og Gustav Elvius. Tinget var forsterket i den forstand at det i tillegg til de overnevnte deltok et par embetsmenn med erfaring fra tidligere trolldomsrannsakninger. Protokollføreren ved dette tinget var den samme som ved kommisjonens rannsakning, Georg Moraeus. Protokollen er i samme forfatning som den tidligere, om enn verre, og bærer preg av å være summarisk og ufullstendig. De anklagede ble ført opp i en liste med sparsommelige detaljer om deres bekjennelser, i tillegg til en liste over vitner mot de anklagede. I noen tilfeller ble det skrevet ned mer utfyllende informasjon, uten at det finnes noen åpenbar grunn til at noen anklagede har blitt viet mer plass i protokollene enn andre.

De fleste av dem som ble ført for retten i desember hadde tidligere vært anklaget og behandlet, men ikke blitt idømt dødsdom. Flere nye, ikke tidligere anklagede mennesker ble også stilt for retten. Tingretten avsa dom for 55 mennesker, hvorav 40 var voksne og 15 var barn og ungdommer. 19 personer ble overlatt til hovrätten, 10 barn og unge fikk risstraff og 23 personer ble frikjent, mens de tre gjenstående personene ikke kunne bli frigjort eller bli beskyttet av nemnden.¹⁴² Av de tre sistnevnte var det to barn. Om dem står det som følger: ”Om ickie åldern hoos höga Öfverheeten kommer i någon Concideration, kan Nembden henne inthet värja.”¹⁴³ Disse dommene var noe uklare, og det finnes flere fortolkningsmuligheter. Jeg tolker dommene i den retning at nemnden anbefalte dødsdom, men at det ble opp til hovrätten å avgjøre.¹⁴⁴ Det ene barnet het Anders, men alder ble ikke oppgitt og informasjonen om han er sparsommelig. Det fremkommer likevel av protokollen at han var en ”ung gosse” og ”sielf färdigh”.¹⁴⁵ Det andre barnet var Kristin Matsdotter på 11 år. Hennes bekjennelse har fått stor plass i protokollen, betydelig større enn mange andre barn og voksne. Kristin Matsdotter vil bli viet mer oppmerksomhet og omtale i det delkapittel 4.4.4.

Etter det forsterkede tinget for Älvdalen og Mora i desember 1669 avtok trolldomsanklagene i området. Likevel hadde trolldomsprosessene spredt seg til nærliggende sogn, som Rättvik, Leksand og Orsa. Det ble derfor i 1671 utsendt en ny kongelig kommisjon til Dalarna for å

¹⁴² Protokoll fra forsterket ting i Mora des. 1669, i Kröningssvärd 1972. II s. 58-62

¹⁴³ Protokoll fra forsterket ting i Mora des. 1669, i Kröningssvärd 1972. II s. 58

¹⁴⁴ Lagerlöf-Génétay har tolket det som at disse tre fikk dødsdom. (se: Lagerlöf-Génétay 1990. s. 75) Det er derimot ingenting i kildene som tyder på at de fikk dødsdom og ble henrettet.

¹⁴⁵ Protokoll fra forsterket ting i Mora des. 1669, i Kröningssvärd 1972. II s. 59

håndtere sakene. Noen saker fra Älvdalen og Mora ble tatt opp av kommisjonen, men ingen protokoll er bevart fra kommisjonens ”rannsaking” i området. Det er derfor problematisk å angi antall for hvor mange som ble dømt, men det var neppe snakk om særlig mange.¹⁴⁶

4.3 De involverte barna

Det er hevet over enhver tvil at barn spilte hovedrollen i de svenske troldomsprosessene, hovedsakelig som vitner i forbindelse med Blåkullaferd. Det høye antall barn som var involvert kombinert med sparsommelige kilder, gjør at man umulig kan gjøre analyser av hvert enkelt barn slik man har mulighet til å gjøre for barna i Øst-Finnmark. Måten jeg har valgt å gjøre det på er derfor først og fremst å se nærmere på konstruksjonen Blåkulla som ble skapt gjennom barns vitnemål. Videre vil jeg trekke fram noen barn som eksempler som forhåpentligvis kan være representative for den gruppen de tilhører. Valget av eksempler blir hovedsakelig tatt på bakgrunn av hvor stort innblikk kildematerialet lar oss få i deres bekjennelser. Først vil jeg si litt om de ulike rollene som de svenske barna spilte i rettslig sammenheng og rettens håndtering av dem.

4.3.1 Barns ulike roller

Troldomsprosessene i Sverige var først og fremst kjennetegnet av forestillingen om Blåkulla og det høye antall involverte barn, og prosessene i Älvdalen-Mora var ikke noe unntak. Barn ble involvert på forskjellige måter, og spilte ulike roller. I aller størst grad figurerte de som troverdige vitner, til tross for at de ble regnet som umyndige mindreårige av retten. Det later til at dette faktum ble tilsidesatt av retten og barns vitnemål var i mange tilfeller nok til domfellelse. Hovedsaken i deres vitnemål var at den anklagede hadde ført dem til Blåkulla, og i mange tilfeller ble det skrevet ned hvor mange ganger barna var ført dit. I mange av sakene vitnet barna mot sine egne slektninger, ofte sine foreldre. Det er mulig at mange av barna manglet en forståelse for alvoret i sine anklagelser, spesielt for de yngste. Forklaringen på hvorfor barn ble de viktigste vitnene er kompleks, og har antageligvis dype røtter i de sosiale strukturene som samfunnet besto av. Forholdet mellom foreldre og barn kombinert med forholdet mellom barn og jevnaldrende, har høyst sannsynlig spilt en avgjørende rolle for troldomsprosessenes utvikling. Sosiale forhold som forklaring på barnas involvering i troldomsprosessene ville vært en interessant innfallsvinkel, men med avgrensningen i denne avhandlingen vil det ikke være mulig å gjøre en slik inngående analyse.

¹⁴⁶ Lennessand m.fl., 2001 s. 78-79

Barnevitnene hadde en tendens til å minimere sin egen skyld i Blåkullareisene.¹⁴⁷ Det var vanlig å skyve ansvaret over på noen andre, ofte de anklagede trollfolkene eller djevelen selv. Ofte ble det henvist til at barna hadde blitt ført til Blåkulla mot sin vilje, og blitt løyet til for å lokke dem dit. Denne minimeringen av skyldspørsmålet samsvarte med den rådende oppfatningen av at barn var uskyldige ofre for trolldomskriminalitet.

En gruppe barnevitner skilte seg ut fra resten, såkalte ”visgossar” eller framsynte barn.¹⁴⁸ Det som kjennetegnet disse barna var at de påsto at de kunne se ting som de vanlige menneskene ikke kunne, som for eksempel å se horn i hodet på trollkonene og ormer rundt halsen på barna som ble ført til Blåkulla.¹⁴⁹ Både i protokollen fra kommisjonens arbeid i august 1669 og protokollen fra tinget i desember samme år ble de nevnt i flere tilfeller. Kommisjonen i Mora betegnet dem som ”falske Propheter”, og forkastet deres vitnemål som oppdiktet og ”idel flärd”.¹⁵⁰ I protokollen fra desembertinget har jeg derimot identifisert tre tilfeller hvor framsynte barn ble trukket fram som vitner, og det virker som at de har blitt trodd av retten.¹⁵¹ Denne gruppen med barnevitner fikk likevel ikke noen fremskutt og sentral rolle i trolldomsprosessene i Älvdalen og Mora, men de fikk senere avgjørende betydning i prosessene i andre deler av Sverige.¹⁵²

Selv om flertallet av de involverte barna var vitner, var det noen barn som selv ble anklaget og stilt til retten for trolldomskriminalitet på lik linje med ungdommer og voksne. Ofte ble barna behandlet på samme måte som voksne, og deres trolldomskriminalitet ble sett på som like farlig. Spesielt ved den lokale retten fikk flere av barna dødsstraff, men fikk som regel formildet straff i hovrätten. For å selv stå som anklaget for trolldom måtte det foreligge en bekjennelse utover det å ha blitt ført ufrivillig til Blåkulla. Barn som hadde blitt ført et visst antall ganger til Blåkulla, ble selv i stand til å føre nye barn dit. I slike tilfeller ble barnet selv ansvarliggjort og stilt til rett. Ofte innebar bekjennelsen innrømmelse av djevlepakt, og i flere tilfeller forgjøring av mennesker og dyr. Det var vanlig at disse barna fikk doble roller, i den forstand at de fungerte som vitner i saker mot andre i tillegg til at de selv sto som anklaget for

¹⁴⁷ Sörlin, 1997 s. 145

¹⁴⁸ Ankarloo 1971. s. 307

¹⁴⁹ Kommisjonens rannsaking i Mora aug. 1669, i Kröningssvärd 1972. I s. 53

¹⁵⁰ Kommisjonens rannsaking i Mora aug. 1669, i Kröningssvärd 1972. I s. 53

¹⁵¹ Protokoll fra forsterket ting i Mora des. 1669, i Kröningssvärd 1972. II s. 28, 43, 57.

¹⁵² Ankarloo 1971. s. 307-308

trolldomskriminalitet. Konkrete eksempler på barn som selv ble anklaget for trolldom og samtidig fungerte som vitner vil bli gitt senere i kapittelet.¹⁵³

4.3.2 Barns konstruksjon av Blåkulla

Som tidligere nevnt var fenomenet Blåkulla og forestillingen om at trollfolk førte barn med seg dit for å delta i sammenkomster og festligheter, det som i aller størst grad preget de svenske trolldomsprosessene. I samtiden var føringen av barn til Blåkulla høyst reelt for folk på alle nivåer i samfunnet, og trolldomsprosessene som fulgte var i så måte et forsøk på å beskytte barna. Den enorme mengden barnevitner bidro sterkt til å konstruere forestillingen om Blåkulla, og på den måten forsterket de folkets tro på, og frykt for at Blåkulla eksisterte.

Det er vanskelig å skape et oversiktlig helhetsbilde av konstruksjonen Blåkulla, fordi den er så kompleks og varierende i forhold til tid og sted. Flere historikere har gjort forsøk på å drøfte ulike aspekter ved forestillingen om Blåkulla.¹⁵⁴ For denne avhandlingen er ikke konstruksjonen av Blåkulla hovedfokuset, og det vil derfor ikke være hensiktsmessig med en inngående beskrivelse og analyse av den. Likevel kan det være formålstjenlig å se på hva Blåkulla var for de involverte barna i trolldomsprosessene i Älvdalen og Mora, og hvilke forestillinger som var gjennomgående i barns vitnemål.

”Alla bekiänna lijka, Nembl:n att Blåkulla står i en skiön änggh, vackert och vähl uthmählat, och så lång att man den medh synen icke kan uthsee”.¹⁵⁵ Slik beskrev Elof Skragge Blåkulla, basert på hva barnevitnene hadde fortalt. Av protokollene for kommisjonens ”rannsaking” i august og det forsterkede tinget i desember 1669 fremkommer det flere elementer tilknyttet Blåkulla i barns vitnemål. En generell tendens var at barna ble tatt mot sin vilje og viten, og hvis de gjorde motstand ble de straffet med fysisk vold.¹⁵⁶ Et annet element som gikk igjen i barnas bekjennelser var hvordan reisen til Blåkulla foregikk. Det skjedde som oftest på natten, og trollfolkene erstattet sin egen kropp og barnas kropp med objekter som tok deres skikkelse slik at det ikke kunne bli oppdaget at de var bortført. Selve reisen til Blåkulla skjedde ved å benytte seg av mennesker eller ulike dyr, som ku eller hest, som transportmiddel for å fly eller ri til Blåkulla. Trollfolkene brukte en slags salve som de smurte på transportmiddelet før de

¹⁵³ Se delkapittel ”4.4 Anklagede barn i Älvdalen og Mora”

¹⁵⁴ Se for eksempel: Sörlin 2008; Sörlin, 1997; Östling, Per-Anders, "Blåkulla Journeys in Swedish Folklore", *ARV Nordic Yearbook of Folklore* 62, 2006.

¹⁵⁵ Elof Skragges relationer, i Kröningssvärd 1972. III s. 57

¹⁵⁶ For eksempler, se: Kröningssvärd 1972. I s. 42, 43, 48, 50 II s. 23, 25

reiste av gårde.¹⁵⁷ Det var en vanlig oppfatning i samtiden at Blåkulla var lokalisert i nordlige strøk, noe som var i tråd med forestillingen om at djevelens ondskap opprinnelig kom fra nord.¹⁵⁸

Informasjon om hva som skjedde med barna i Blåkulla ble gitt i noen av bekjennelsene, i tillegg til at Skragge gjenga noen av de samme elementene i sin skildring. Det var for eksempel at ved ankomst ble mange av barna døpt på ny av satan, skjært i fingeren og de nye navnene ble skrevet med deres eget blod i en svart bok. ”Barnen som dijt förde åre, låter han vijga tillhoopa medh hvarandra”¹⁵⁹, skrev Skragge. Inngåelse av ekteskap mellom barn var altså en vanlig hendelse i Blåkulla i tillegg til dåpen, og det ble bekreftet av flere barn i rettsakene.¹⁶⁰ I tillegg ble det gjort noen vage, men mulige seksuelle referanser mellom djevelen og barna.¹⁶¹ Når barna hadde blitt ført til Blåkulla av en trollkone eller trollkarl mange nok ganger, var de ferdig utlært og kunne dra på egen hånd, samt begynne å føre andre barn dit. Det var tilfellet for de barna som selv sto som anklaget i rettsakene.

Flere av bekjennelsene inneholdt henvisning til inngåelse av djevlepakt, spesielt gjaldt det for barna som ble forhørt mot slutten av kommisjonens ”rannsakning”.¹⁶² Det betyr ikke nødvendigvis at bekjennelsen om djevlepakt ikke hadde vært gjennomgående ved tidligere forhør, men det var altså her kapellan Georg Moraeus valgte å det skrive ned. Dette er et godt eksempel på hvordan skriverens rolle har vært helt avgjørende for den informasjonen som har blitt brakt videre og som bidrar til å forme dagens forståelse for hva som faktisk skjedde i rettssakene i Älvdalen-Mora.

4.3.3 Samfunnets behandling av barna

Trolldomsryktene hadde spredt seg til Mora ved begynnelsen av 1669, og flere og flere barn hadde begynt å fortelle at de var blitt ført til Blåkulla. Barnas bekjennelser skapte dyp uro hos de voksne i samfunnet. Johan Arvidsson skrev i et brev til landshøvding Duvall i juli 1669 at til ham ”kommo dee förförde barnens Föräldrar och medh stor ängslan gråth och låth,

¹⁵⁷ Se for eksempler: Kröningssvärd 1972. I s. 41, 45, 46 II s. 23, 24, 25

¹⁵⁸ Se: Sörlin, 1997 s. 132; Östling, 2006 s. 91

¹⁵⁹ Elof Skragges relationer i Kröningssvärd 1972. III s. 58

¹⁶⁰ Se for eksempel: Kröningssvärd 1972. I s. 41, 61, 62, 63

¹⁶¹ Elof Skragges relationer, i Kröningssvärd 1972. III s. 66

¹⁶² Se for eksempel: Kröningssvärd 1972. I s. 60, 61, 62, 64

ynkeligen och grufveligen sigh beklagade, att dee ähre alldeles rådhlösse”.¹⁶³ Uroen og rådløsheten kom til uttrykk i protokollene fra august og desember samme år. Et tiltak som foreldrene gjorde på eget initiativ var som tidligere nevnt å samle barna i såkalte ”vaktstugor”, hvor de ble våket over til enhver tid slik at de ikke skulle bli bortført av satan og hans medhjelpere.¹⁶⁴ Andre tiltak som sto sentralt var bønn og sterk formaning fra foreldre og prester. Den eneste måten å bekjempe djevelen på var gjennom troen på og hengivenhet til Gud.

Det hadde vært et krav fra kirken lenge før trolldomsprosessenes utbrudd at det skulle bli drevet med kristendomsundervisning for barna i sognene. Det ble økt fokus på å lære barna opp i den riktige tro utover 1660-tallet, noe som hang nøye sammen med den enorme mengden med barn som viste gudsforakt i retten. Fokus på skoling av barn, og spesielt katekismelære, var et av tiltakene satt i gang av de høyere myndighetene for å forhindre at flere barn skulle bli villedet av onde makter. Ansvar for kristendomsundervisningen var tillagt prestene, og foregikk ofte i sognstuene. Lagerlöf-Génetay mente at det kunne være en språklig utfordring for barna i denne undervisningen, på grunn av at den dialekten de snakket var så forskjellig fra det språket som ble brukt i Bibelen og andre tekster.¹⁶⁵ Den språklige utfordringen kan igjen ha hatt betydning for barns usikkerhet og forveksling av den kristne lære, og i så fall ha bidratt til deres deltakelse i trolldomsprosessene.

En kan påstå at det skjer en utvikling når det gjelder synet på barns rolle i trolldomsprosessene og hvordan man skulle håndtere dem. Trolldomsprosessenes første periode, fra ca. 1668-69, var preget av stor uro og panikkslagne foreldre og myndigheter. Det ble gjort fortvilte forsøk på å beskytte barna, gjennom tiltak som vaktstuene og sterk formaning. I neste periode, fra ca. 1670-71, skjedde det en generell holdningsendring hos de øvrige myndighetene og presteskapet. Foreldre ble oppfordret til å dysse ned oppstyret rundt barna som var involvert i trolldomsprosessene, og ikke skape så mye oppmerksomhet rundt det. Barna skulle bli hindret i å anklage og skylde på andre uten grunn, og vaktstuene burde opphøre.¹⁶⁶ Det ble en utbredt oppfatning at trolldomsprosessene hadde fått sitt enorme omfang på grunn av den store oppmerksomheten det ble gitt og hysteriet som eksisterte blant

¹⁶³ Kröningssvärd 1972. I s. 34

¹⁶⁴ Protokoll fra kommisjonens rannsaking i august 1669 i Mora, i Kröningssvärd 1972. I s. 53

¹⁶⁵ Lagerlöf-Génetay 1990. s. 163

¹⁶⁶ Lagerlöf-Génetay 1990. s. 130

folket. Den svenske offiseren og medlem i det svenske riksrådet Carl Gustav Wrangel hadde vært av denne oppfatningen allerede i 1669 og sa at ”iu meer man rörer detta värket, iu värre lär ded blifva, hvilket iag i Pomern har erfahrit; låter man ded blifva orört lär ded uphöra.”¹⁶⁷

4.4 Anklagede barn i Älvdalen og Mora

I det følgende vil jeg trekke fram noen eksempler på barn som selv ble anklaget for trolldom og stilt for retten. Jeg har valgt å fokusere på de anklagede barna, og ikke de som primært fungerte som vitner, fordi det er hensiktsmessig i forhold til komparasjonen med barna fra Øst-Finnmark.

4.4.1 Gertrud Svensdotter¹⁶⁸

Gertrud Svensdotter var hovedpersonen i trolldomsprosessenes utbrudd i Älvdalen, og er derfor verdt å rette oppmerksomheten mot. Gertrud ble 12 år i 1668, og bodde på det tidspunktet hos sine ugifte tanter fordi moren hadde gått bort i barseldød og faren skulle starte ny familie ved å gifte seg på nytt.¹⁶⁹ Hun ble anklaget for trolldom så tidlig som høsten 1667 på bakgrunn av en konflikt med et annet barn, 9 år gamle Mats Nilsson. Han påsto at Gertrud hadde gått på vannet og over til en øy for å redde to geiter. Gertrud ble tatt inn til en rekke avhør etter anklagen, hovedsakelig hos presten Lars Elvius. Det er derimot en del usikkerhet rundt disse avhørene og videre hendelser på grunn av kildemangler. Anklagen mot Gertrud bar ingen preg av demonologiske elementer, men heller overnaturlige evner knyttet til mer tradisjonell trolldom. Ikke før senere ble anklagene og hennes egen bekjennelse tolket inn i en demonologisk tankegang. Ved fjärdingstinget i juni hadde Gertrud bekjent at det var djevelen som hadde smurt føttene hennes slik at hun kunne gå over elven for å hente geitene. Gertruds bekjennelse inneholdt mange elementer knyttet direkte til djevelen og Blåkulla, i tillegg til maleficium. Hun beskrev Blåkulla som en stor, pyntet sal, med mange mennesker som spiste og drakk, danset og sloss. Hun hadde vært flere ganger i helvete, og hun hadde lært å reise til Blåkulla på egen hånd, samt føre nye barn dit.

¹⁶⁷ Rådsprotokoll fra 23/9 1669, i Kröningssvärd 1972. III s. 44

¹⁶⁸ Informasjonen om Gertrud er i hovedsak basert på Svenskt historiskt magasin 1849 s. 20-26, og brev fra Svea hovrätt til landshövding Duvall 7/4 1669, i Kröningssvärd 1972. I s. 20. (Hvis ikke annet er oppgitt)

¹⁶⁹ Lagerlöf-Génetay 1990. s. 19

I løpet av 1668 fungerte Gertrud som vitne, og gjennom forhør dette året anga hun totalt 19 personer hvorav 9 var barn.¹⁷⁰ Ved å fungere som vitne i tillegg til å selv være anklaget, hadde Gertrud en todelt rolle i trolldomsprosessene. Det faktum at Gertrud var et barn, og selv anklaget for alvorlige lovbrudd så ikke ut til å hindre at hennes vitnemål ble tatt på alvor av retten. Ved septembertinget var hun en av de som ble dømt til døden av tingretten. Saken mot Gertrud ble tatt opp av Svea hovrätt, som valgte å formilde straffen hennes den 7. April 1669. I brevet med domsavsigelsene som hovrätten sendte til landshövding Duvall sto det en kort oppsummering av hva Gertrud hadde bekjent. Det var blant annet at hun hadde inngått djevlepakt for 4-5 år siden, til tross for at hun hadde vært uvitende når hun ble ført til Blåkulla første gangen. Denne type bekjennelse kunne lett bli tolket inn i et demonologisk univers. I tillegg hadde Gertrud bekjent å ha melket¹⁷¹ pastorens hustru og hans barn. Hennes bekjennelser inneholdt altså både elementer fra tradisjonell maleficium og demonologien.

4.4.2 Anna og Karin Jakobsdatter¹⁷²

Anna Jakobsdatter og Karin Jakobsdatter var søstre fra Östermyckelang i Älvdalen, og var henholdsvis 12 og 10 år. Informasjonen kildene gir om disse to jentene er sparsommelig, og det ble ikke gitt noen inngående gjengivelse av deres bekjennelser. Jeg har likevel valgt å ta med søstrene som et eksempel, fordi det var vanlig at søsken opptrådte i rettsakene sammen, enten det var som anklagede eller vitner.

Saken mot Anna og Karin ble tatt opp på det ordinære tinget i Mora i desember 1668. Begge jentene bekjente Blåkullaferd, og anklaget sin egen mor Bond Elin som trollkvinnen som hadde ført dem dit og lært dem å reise dit selv. Denne saken er et godt eksempel på hvor vanlig det var med nært slektskap mellom anklagere og anklagede. Her hadde to søstre gått hardt ut mot sin egen mor, og de ble i aller høyeste grad trodd av retten. Både Anna og Karin ble dømt til døden av tingretten, og samme straff ble avsagt for deres mor. Etter vanlig prosedyre ble alle sakene sendt til Svea hovrätt for vurdering. Ikke før den 7. April 1669 kom dommen fra hovrätten; Bond Elins dødsstraff ble opprettholdt og hun ble henrettet måneden

¹⁷⁰ Tall og informasjon oppgitt av Lagerlöf-Génetay 1990. s. 22

¹⁷¹ ”Miölka” blir det ofte henvist til i de svenske kildene, og stammer mest sannsynlig fra forestillingen om at trollfolk kunne melke andres kyr ved bruk av overnaturlige midler. Slik begrepet har blitt brukt i de svenske kildene har det en utvidet betydning som inkluderer generell skadegjørelse og forgjøring av både mennesker og dyr.

¹⁷² Informasjon basert på Lagerlöf-Génetay 1990 og brev fra Svea hovrätt til landshövding Duvall, i Kröningssvärd 1972. I s. 22

etter. For de to søstrene ble deres alder tatt i betraktning, og dødsstraffen ble omgjort. De ble dømt til kirke- og risstraff, og skulle være under sterk formaning fra presteskapet og gjenlevende foreldre.

4.4.3 Måns Mattson¹⁷³

Saken mot Måns Mattson ble tatt opp ved kommisjonens ”rannsaking” i august 1669. Han var på det tidspunktet 16 år og dermed på grensen for hvem som blir regnet som barn, men jeg har valgt å ta han med som eksempel fordi han blir oppført som barn av protokollføreren og derfor ble han nok også behandlet deretter av retten. Måns sin mor var anklaget for trolldom, og han var et av barna som vitnet mot henne. I tillegg vitnet Måns mot en annen kvinne. Han hadde derfor en dobbel rolle, som anklager og vitne på den ene siden, og anklaget på den andre siden. Fire andre guttebarn vitnet i sin tur mot Måns.

Måns bekjente djevlepakt, og på spørsmål om hvorfor han ville tjene satan hadde han svart at han var så fattig og satan hadde lovet ham et hus. Ved siden av Blåkullaferd, gikk hovedanklagen mot Måns ut på at han hadde evner til å skade andre, ved at han var opplært i trolldomskunsten av sin mor og var ”färdigh att göra sin nesta allt ondt.”¹⁷⁴ En spesiell hendelse ble beskrevet i kommisjonens protokoll i forbindelse med saken mot Måns. En umiddelbar dom blir avsagt; Måns skulle løpe ”gatulopp”¹⁷⁵ som straff for egne lovbrudd. Kommisjonen ville benytte anledningen til å sette et skrekkeeksempel for de andre barna. Slik jeg tolker protokollen, ble det kvelden den 17. August 1669 satt 200 barn til å piske Måns mens han løp. Hva som lå bak denne straffens spesielle karakter er uvisst, annet enn at det skulle være til skrekk og advarsel for andre barn. Man kan også stille spørsmålstegn ved om Måns’ alder hadde avgjørende betydning for at han ble idømt en slik straff, eller om saken ville fått et annet utfall om han hadde vært yngre. Den 18. August ble Måns igjen ført for retten, men han fortsatte å bekjenne og ville ikke vende seg fra satan. Tortur ble derfor anvendt mot ham, ved at han ble spent fast med jernbøyer. Slik ble saken mot Måns avsluttet, og hva som ble den endelige straffen er uvisst på grunn av at de nedskrevne straffeutmålingene mot slutten av protokollen var anonymisert og summarisk.

¹⁷³ Basert på protokoll fra kommisjonens rannsaking i Mora aug. 1669 i Kröningssvärd 1972. I s. 43-44 (Hvis ikke annet er oppgitt)

¹⁷⁴ Kröningssvärd 1972. I s. 43

¹⁷⁵ ”Gatulopp” var en type straff der den dømte måtte løpe i bar overkropp fram og tilbake mellom to rader med mennesker som skulle mishandle den løpende med kjepper, en slags folkelig avstraffelse. Se: Ekdahl, Konrad, "Drottning Kristinas straffordning 1653", *Askims hembygdsförenings årsskrift*, 1984. s. 14-15

4.4.4 Kristin Matsdotter¹⁷⁶

11 år gamle Kristin Matsdotter var fra Bergkarlås i Mora, og hun var en av få barn hvor mer inngående informasjon ble nedskrevet i protokollen fra det forsterkede tinget i desember 1669. Hennes bekjennelser hadde et stort omfang, og omhandlet både Blåkullaferd, værmagi, forgjøring av mennesker og dyr, samt djevlepakt. Flere andre barn vitnet mot Kristin, og sa at de hadde blitt ført til Blåkulla av henne, og at hun hadde utøvd skadevoldende magi mot dem og andre. Et av vitnene var en framsynt gutt som hadde sett henne melke den ene etter den andre, både dyr og mennesker. Kristin selv nektet ikke for noen av beskyldningene som ble rettet mot henne, men i de fleste tilfeller skjøv hun ansvaret bort fra seg selv og på satan som hadde befalt henne til å gjøre det.

Det er interessant at det som var hovedfokuset i saken mot Kristin Matsdotter ikke utelukkende var samband med djevelen og Blåkullaferd, men også hennes evne til å forgjøre mennesker og dyr samt skape uvær. En spesifikk hendelse ble beskrevet i protokollen, nemlig en forgjøringssak i forbindelse med et bryllup. Kristin fikk skylden for at samtlige deltakere i bryllupet hadde blitt syke, noen hadde ”dånat och fallit på golfvet som skiutne Foglar” mens andre hadde blitt ”myckit svage och darrande, hvilka voro svage långt in på andra dagen”.¹⁷⁷ I realiteten var det nok en et utbrudd av matforgiftning eller annen sykdom som hadde gjort så mange mennesker syke. Det var en vanlig tendens å bruke slike hendelser til å påberope seg ansvaret og knytte det til djevelen. I saken mot Kristin Matsdotter tok hun også på seg skylden for et stygt uvær som hadde rammet Mora sommeren 1669.¹⁷⁸ Igjen var en hendelse som hadde en naturlig forklaring blitt brukt mot Kristin. På bakgrunn av at hennes angivelige trolldom hadde et synlig og illevarslende resultat, som sykdom og uvær, ble hun trodd og fryktet av retten.

Av protokollen fremkommer det at det ble utøvd tortur mot Kristin, fordi hun var ”så illa berycthat” og for å ”fåå henne till att bekienna.”¹⁷⁹ Det ble også brukt torturmidler mot henne for å hindre henne i å reise til Blåkulla, ved å spenne henne fast. Bruk av tortur mot en 11 år gammel jente var svært alvorlig, og var et uttrykk for den store frykten som aktørene ved

¹⁷⁶ Basert på Protokoll fra forsterket ting i Mora des. 1669 i Kröningssvärd 1972. II s. 27-29, 55-58 (Hvis ikke annet er oppgitt)

¹⁷⁷ Kröningssvärd 1972. II s. 55

¹⁷⁸ Lagerlöf-Génetay 1990. s. 77-78

¹⁷⁹ Kröningssvärd 1972. II s. 28

tinget hadde for Kristin og hennes evner. I domsslutningen den 10. Desember ga retten uttrykk for at de ikke hadde noen intensjon om å spare henne for dødsdom til tross for hennes unge alder. Det ble derimot opp til hovrätten å avgjøre om alderen skulle utgjøre en formildende omstendighet. Det mangler kilder for å kunne finne ut hva som skjedde videre med Kristin Matsdotter, men en kan anta at en eventuell dødsdom ikke ble eksekvert da det med relativt stor sannsynlighet ville etterlatt seg spor i kildene.

Kapittel 5: Komparasjon

Undersøkelsen av trolldomsprosessene som involverte barn i Øst-Finnmark (1662-63) og Älvdalen-Mora (1668-69) har avdekket en rekke likheter og forskjeller. I tråd med komparativ metode skal jeg sammenligne funnene som har blitt presentert i de to foregående kapitlene. Med det mener jeg at jeg har identifisert flere ulike variabler og systematiske trekk ved Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora som utgjør sammenligningsgrunnlaget. Det er blant annet at det på begge steder forekom omfattende trolldomsprosesser som stort sett sammenfalt i tid, involverte barn ble behandlet relativt likt av retten begge steder og det var mange like innholdselementer i prosessene knyttet til barns beretninger. Komparasjonens formål bærer preg av å være heuristisk og kunnskapssøkende, fordi den søker forklaringer og årsaksforhold på hvorfor det eksisterer visse likheter og forskjeller mellom de to områdene.

Det har ikke vært uproblematisk å gjennomføre denne komparasjonen. Som tidligere antatt utgjorde ulikt kildemateriale for de to studieområdene en stor utfordring. Detaljerte og troverdige rettsdokumenter fra Øst-Finnmark ga et godt innblikk i barnas trolldomsforestillinger og hvordan de ble behandlet. Summariske og ufullstendige rettsdokumenter fra Älvdalen-Mora kunne ikke skape samme grunnlag for forståelse for hva som skjedde med barna. Det har ført til at jeg i noen tilfeller må antyde og spekulere framfor å konkludere. Likevel har det vært mulig å sammenfatte den tilgjengelige informasjonen og anvende den i den følgende analysen gjort ved hjelp av komparativ metode.

5.1 Omfang, kjønn og samfunnsstruktur

De mest åpenbare og synlige forskjellene mellom barns involvering i trolldomsprosessene i Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora er knyttet til omfang og kjønn. Befolkningen i Älvdalen-Mora var i 1669 på rundt 4200-4500 mennesker. Samtidig oppga Elof Skragge at 300 barn var involverte i trolldomskommisjonens ”rannsakning” i august 1669.¹⁸⁰ Involverte barn utgjorde altså en relativt stor andel av befolkningen, hvert fall i forhold til barna fra Øst-Finnmark. Trolldomsprosessene i det svenske området påvirket trolig majoriteten av barna som bodde der, enten de selv var direkte involvert eller at noen i nær familie var det. De involverte barna i Øst-Finnmark var begrenset til seks små pikebarn, men likevel var det relativt mange i forhold til den lille befolkningen i de små fiskeværene Vardø og Vadsø.

¹⁸⁰ Elof Skragges relationer, i Kröningsvärd III s. 51

De svenske barna var fordelt på begge kjønn, som til en viss grad var i tråd med den generelle kjønnsfordelingen for trolldomsprosessene i Älvdalen-Mora. Til tross for at flere menn og gutter var involverte i trolldomsprosessene i det svenske området var det likevel en overvekt av kvinner og jenter som ble anklaget. Den store forskjellen i omfanget av barn som var involverte og deres kjønn kan muligens knyttes til oppblomstringen av trolldomshysteri og sosial panikk blant befolkningen i Älvdalen-Mora. Finnmark opplevde tendenser til sosial panikk, spesielt i perioder med kjedeprosesser, men kan ikke sammenlignes med utviklingen i de svenske områdene. Hysteriet som oppsto i kjølevannet av de mange og alvorlige trolldomsanklagene kan ha bidratt til en hyppigere spredning av anklagesinnholdet. Det kan igjen ha hatt betydning for at så mange mennesker av begge kjønn, inkludert barn, ble involvert i trolldomsprosessene. Kjønnaspektet har i aller høyeste grad tilknytning til at kvinnedominansen var svært sterk i Finnmark generelt. Hadde Øst-Finnmark opplevd samme utvikling som Älvdalen-Mora kunne antall barn som ble involvert vært større, og det hadde vært større sjanse for at gutter ble rammet i tillegg til jentene.

En annen mulig forklaring kan være knyttet til de ulike samfunnene som barna tilhørte, men en slik utdypende forklaring vil kreve en mer dyptgående undersøkelse i annet kildemateriale enn jeg har fordypet meg i her. Likevel kan det antydes på hvilke måter ulike samfunnsstrukturer kan ha hatt noe å si for utviklingsforløpet for trolldomsprosessene i de to områdene. På den ene siden kan man anta at et kystsamfunn som Øst-Finnmark kunne ha vært mer ustabil med stor gjennomtrekk av arbeidende og reisende, sammenlignet med et innlandssamfunn. På den andre side kan man argumentere for at innlandssognene i Dalarna til en viss grad også var ustabile, med varierte bosetningsmønstre på grunn av det sesongbaserte arbeidet og soldatutskrivningen. Denne spekulasjonen blir derfor noe tynn i forklaringen på hvorfor det var forskjeller i omfang og kjønn hos barn involvert i trolldomsprosessene.

Samfunnsstruktur kan derimot ha hatt større innholdsmessig betydning for trolldomstypene som forekom i kystsamfunnet Øst-Finnmark og innlandssamfunnet Älvdalen-Mora, for eksempel i forhold til innslag av værmagi. Man kan tenke seg at denne type trolldom var mer vanlig i kystområder som lå utsatt til med tanke på uvær og vind. De undersøkte rettsdokumentene og kilder som er knyttet til de involverte barna gir derimot ikke grunnlag for å utforske denne spekulasjonen videre, fordi værmagi ikke utgjør en stor del av deres vitnemål og det forekommer eksempler fra begge områder. Et innholdsmessig element som

det derimot er kildebelegg for, og som muligens kan knyttes til samfunnsstruktur, var bruken av hest og ku som transportmiddel på reisen til Blåkulla. Som vist til i delkapittel 4.3.2 var dette et vanlig bekjennelselement hos barn i jordbrukssamfunnet Älvdalen og Mora. Lignende henvisninger til typiske gårdsdyr ble ikke gjort av barna fra Øst-Finnmark, hvor omskaping til ulike fugleskikkelser var mer vanlig som transportmiddel til heksesamlinger.

5.2 Demonologiske ideer og folkelige trosforestillinger

Et av de mest interessante og iøynefallende likhetene ved barns fortellinger og vitnemål fra de to forskjellige områdene var forekomsten av demonologiske ideer og tanker, samt henvisninger til mer tradisjonell trolldom som maleficium eller forgjøring. Det er fasinerende hvordan forestillinger om heksesabbat og djevelen kan ha slående likheter i barns beretninger fra to geografiske adskilte områder i en tid hvor informasjonsspredning og deling ikke var på langt nær så omfattende som i senere tid. Barns evne til å beskrive slike forestillinger i detalj underbygger påstanden om at de demonologiske ideene hadde fått fotfeste i alle lag av befolkningen, inkludert hos de små barna. Det er viktig å påpeke at disse forestillingene og konseptene ikke var utelukkende begrenset til barns beretninger, men forekom også i prosesser mot voksne anklagede. En mulig forklaring på hvorfor det eksisterer både likheter og forskjeller i trolldomsforestillinger i de to områdene er for det første at de generelle, demonologiske ideene ble spredt ovenfra og ned, av teologer og andre myndighetspersoner. Disse forestillingene bidro i stor grad til at likhetstrekk mellom Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora kan identifiseres. De særtrekkene eller forskjellene som trolldomsprosessene fikk i de to områdene var nok mer et resultat av de folkelige, lokale trosforestillinger som eksisterte blant allmuen. For å forstå den rettslige behandlingen av involverte barn mener jeg det er hensiktsmessig å gjøre en sammenligning av funnene gjort i kildene knyttet til disse elementene, og se hvordan de har virket inn på selve behandlingen.

5.2.1 Heksesabbaten

Forestillingen om at trollfolk reiste og samlet seg i det som har blitt kalt heksesabbater var en velkjent demonologisk idé, og ble beskrevet av barn både fra Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora. Den svenske forestillingen om Blåkulla var særegen, men hadde samtidig likhetstrekk med beretninger om heksesabbater fra andre deler av Europa, inkludert Finnmark. Forestillingen om Blåkulla hadde dype røtter i den svenske folketroen, og den hadde eksistert

siden senmiddelalderen.¹⁸¹ Blåkulla ble etter hvert sterkere knyttet til djevelen, og var derfor den mest alvorlige og fryktede trolldomsforbrytelsen i Sverige på 1660- og 70-tallet.

Typiske fellestrekk i barns beretninger fra de to områdene knyttet til heksesamlingene var innslag av fester, dansing og måltider sammen med andre trollfolk, og ofte sammen med satan selv. Kildematerialet for Øst-Finnmark lar oss få innblikk i relativt detaljerte beskrivelser i barnas vitnemål om hva som foregikk på disse samlingene. Kildene for Älvdalen og Mora er som tidligere nevnt problematiske, og gir oss bare tidvis innblikk i beskrivelser av hva som angivelig foregikk i Blåkulla. Det kan likevel antas at barna gav slike beskrivelser, men at det ikke ble nedskrevet i de høyst summariske rettsdokumentene. Elof Skragges skildring inneholdt nemlig en utdypende og detaljert beskrivelse av hva som foregikk i Blåkulla som formodentlig var basert på det som de involverte barna hadde vitnet om, og det er ingenting som tyder på at han har diktet opp skildringen i sin helhet.

En annet likhetstrekk mellom barns beretninger fra begge områdene var bruken av ulike dyr for å reise til heksesamlinger på for eksempel Blåkulla eller Domen. Barna fra Øst-Finnmark fortalte om hvordan de selv og andre skapte seg om til ulike dyreskikkelser, gjerne som fugler eller katter, for å kunne reise. Barna fra Älvdalen og Mora fortalte om en litt annen variant, hvor de brukte dyr eller mennesker som transportmiddel for å fly til Blåkulla. Som tidligere nevnt kan dyr som ku og hest bli knyttet sterkere til barns vitnemål fra jordbrukssamfunnet i Dalarna, enn til fiskeværene i Øst-Finnmark. Bruken av dyr i trolldomsutøvelse var i tråd med både demonologiske ideer og tradisjonell trolldom som forgjøring. Et annet likhetstrekk mellom flere av barnas beretninger var at de ble ført til heksesamlingene mot sin egen vilje, og at de motvillig ble med fordi de ikke hadde noe annet valg. Dette henger sammen med tendensen om minimering av eget ansvar i trolldomskriminaliteten, som jeg vil komme tilbake til.

Jeg mener det er belegg for å påstå at barns detaljerte beskrivelser av heksesamlinger og sabbater gjorde de mer autentiske i rettens øyne. Samsvar mellom innholdet i flere barns vitnemål må i tillegg ha virket som troverdighetsstyrkende. Det var som regel i forbindelse med tilståelse av deltakelse på heksesabbat at barna utla andre personer som

¹⁸¹ Östling, Per-Anders, *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser : en folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720* (25), Uppsala: Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet 2002. s. 119

medsammensvorne eller i de fleste tilfeller som ansvarlige for å ha forledet barna i djevelens ærend. Anklagelsene gjort av barn i denne tilknytning ble tatt på fullt alvor både i Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora, og fikk alvorlige konsekvenser for de som ble anklaget.

5.2.2 Forestillinger om djevelen

Djevelen hadde åpenbart en viktig rolle i barns fortellinger i begge de undersøkte områdene. Framstillingen av djevelen gjort av barn på begge steder inneholdt både variasjoner og likheter. Inngåelse av djevlepakt var et vanlig likhetstrekk i barns tilståelser i både Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora, og det mangler ikke eksempler på barn som har sagt ja til å tjene djevelen.¹⁸² Bekjennelse om djevlepakt ble behandlet som den mest alvorlige forbrytelsen, og gjorde at barna ble ansett som farlig av retten og dødsstraff ble vurdert av lokal rett. Andre henvisninger til djevelen i barnas vitnemål som går igjen i begge områder var forestillingen om at djevelen kunne være overalt og kunne vise seg for barna når han selv ønsket. For eksempel fortalte Ingeborg Iversdatter om flere møter med djevelen, både når hun var hjemme og når hun satt fengslet på Vardøhus. Denne forestillingen må ha skapt frykt og tendenser til panikk både blant rettslige aktører og samfunnet generelt. Som eksempel kan jeg trekke fram at foreldrene til de svenske barna var rådløse og livredde fordi barna deres ble ført til Blåkulla av djevelen og hans folk uten at de kunne hindre det.

Et annet element knyttet til djevelen som går igjen i kildene fra både Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora var at djevelen satte sitt merke på barna. Flere av de svenske barna fortalte om hvordan satan kuttet dem i fingeren for å skrive navnet deres i en bok. Noen av de norske barna fortalte om hvordan satan i hundeskikkelse hadde satt sitt merke på dem ved å bite dem. Hensikten later til å være den samme; å markere at barna var i djevelens tjeneste. I saken mot Karen Iversdatter fra Vadsø ble dette merket fremvist i retten og var på den måten et handfast og konkret bevis på djevelens verk, i motsetning til de usikre indisiebevisene som dominerte trolldomsprosessene.

I forbindelse med forestillinger om djevelen vil jeg trekke frem mulige seksuelle antydninger og indikasjoner på vold i barns beretninger. Som tidligere antydnet i delkapittel 3.4.3 om Karen Iversdatter fra Øst-Finnmark kunne et av hennes utsagn bli tolket i retning av seksuell

¹⁸² Se for eksempel: Måns Mattson (4.4.3), Kristin Matsdotter (4.4.4), Maren Olsdatter (3.4.2) og Karen Nilsdatter (3.4.4)

omgang med djevelen. Det faktum at en 8 år gammel jente fortalte at satan i en mannsskikkelse hadde ligget hos henne i fjøset en kveld ville i aller høyeste grad reist store bekymringer i vår egen tid. Ingeborg Iversdatter var den eneste av barna fra Øst-Finnmark som antydte voldelige tendenser hos djevelen.¹⁸³ Bekjennelser fra barna fra Älvdalen og Mora stod i motsetning til de overnevnte vage henvisningene til seksuell omgang og vold. Det manglet ikke eksempler på at vold ble utøvd mot barn som gjorde motstand mot djevelen eller hans medarbeidere.¹⁸⁴ I flere beretninger fra de svenske barna ble det gjort antydninger til seksuell omgang med djevelen, og skriveren av rettsdokumentene har tydelig vært av den oppfatning at slike bemerkninger var verdt å skrive ned. Det virker som retten i begge områder behandlet slike bemerkninger som ytterligere bevis på djevelens virke, og jeg kan ikke finne noen antydninger i kildene om at det kunne være en annen forklaring bak de bekymringsverdige utsagnene av seksuell og voldelig art.

5.2.3 Slektskapsbånd

Alle de seks anklagede pikebarna i Øst-Finnmark og flertallet av de svenske barna i Älvdalen og Mora, hadde mødre eller andre nære slektninger som var anklagede eller dømte trollfolk i trolldomsprosessene. Den demonologiske ideen om at trolldomskunsten kunne være arvelig og ideen om at mødre ofret sine barn til djevelen var altså høyst aktuelt i begge områdene. Denne likheten delte områdene med andre deler av Europa, og var i så måte en del av et større, mer universelt systematisk trekk ved trolldomsprosessene. Søsken anklaget for trolldom har jeg funnet eksempler på i begge regionene; Ingeborg og Karen Iversdatter fra Øst-Finnmark og Anna og Karin Jacobsdatter fra Älvdalen. I det svenske området var det flere tilfeller hvor søsken sto som tiltalt for trolldomskriminalitet. Det kan ha sin naturlige forklaring i min tidligere antagelse om at majoriteten av alle barn som tilhørte Älvdalen-Mora ble involvert i trolldomsprosessene på en eller annen måte. Likevel viser de overnevnte eksemplene at det som regel var søstre som var anklaget, noe som igjen styrker forestillingen om at trolldomskunsten var arvelig i den kvinnelige slektslinjen.

Hvorfor familierelasjoner utgjorde en av de viktigste kjennetegnene ved trolldomsprosessene i Älvdalen-Mora og Øst-Finnmark kan skyldes andre faktorer enn at det var i tråd med demonologiske ideer. Walinski-Kiehl pekte på noen mulige motiver som kunne ligge bak

¹⁸³ Se delkapittel 3.4.1 om Ingeborg Iversdatter

¹⁸⁴ Se fotnote 156.

barns tilbøyelighet for å anklage sine egen familiemedlemmer. Et mulig motiv kunne ha vært at barna oppnådde makt over de voksne ved å anklage dem, og de kunne hevne seg mot de som hadde behandlet dem dårlig eller urettferdig.¹⁸⁵ Barns mangel på modenhet kunne føre til at rasjonell tankegang ikke gjorde seg gjeldende, og en mulighet til å hevne seg mot for eksempel foreldre hvis de følte seg urettferdig behandlet ville nok appellere sterkere til barna enn skyldfølelsen over å ha anklaget dem. For de barna som jeg har undersøkt i denne avhandlingen kunne dette motivet i aller høyeste grad vært reelt. Det mangler ikke eksempler på barn som anklaget sine egne foreldre uten noen tydelige tegn i kildene på anger eller medlidenhet i rettslig sammenheng. Et annet, svært aktuelt motiv kan ha vært barns mulighet til å få oppmerksomhet og få være midtpunkt.¹⁸⁶ En nærmere analyse av psykologiske aspekter og motiver ved at barn ble involvert i trolldomsprosessene kunne vært svært interessant, men vil kreve henblikk på andre faktorer og andre kilder enn de som utgjør grunnlaget for denne avhandlingen.

En annen interessant likhet mellom trolldomsprosessene i Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora var knyttet til svangerskap. I begge områder har jeg funnet eksempler på kvinner som ble spart for dødsdom, eller fikk den utsatt, på grunn av at de var med barn. Retten var altså opptatt av å verne om de ufødte barna, og det faktum at deres mødre var beryktede trollkvinner var ikke avgjørende for barnas skjebne. På bakgrunn av at dette forekom på to forskjellige steder, kan det være belegg for å påstå at holdningen om at barn ble født rene og uskyldige var en universell holdning i de reformerte landene. På den andre siden står rettens beskyttelse av ufødte barn i motsetning til ideen om arvelighet og mødres ofring til djevelen. Både i Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora ble det tydelig at barn kunne være kyndige trollfolk, men med mulighet for forbedring gjennom kristen formaning. Hvis yngre barn hadde større sjanse for bedring enn de eldre og voksne, kan det tenkes at ufødte barn hadde muligheten til å bli reddet fra en grusom skjebne og et liv i samband med djevelen.

5.2.4 Maleficium

I kildene fra både Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora ble det gjort henvisninger til trolldom i mer tradisjonell forstand. Barna bekjente i størst grad forhold knyttet til skadevoldende magi, og former for hvit magi ble ikke nevnt i sakene mot de involverte barna. De fremste

¹⁸⁵ Walinski-Kiehl, 1996 s. 182

¹⁸⁶ Walinski-Kiehl, 1996 s. 182

eksemplene på maleficium kommer fra kildene fra Finnmark, også her kommer de svenske kildene til kort i sammenligning med de norske. Likevel er det for flere av barna nevnt at de har drevet med melking eller forgjøring, i tillegg til eksempler på værmagi.

Barna som fortalte om skadegjørelser rettet mot visse personer eller dyr, eller om et uvær de hadde skapt, ble trodd av retten. Som vist tidligere hadde Kristin Matsdotter tatt på seg skylden for et stort uvær som hadde rammet Mora sommeren 1669.¹⁸⁷ Karen Nilsdatter fra Vadsø hadde bekjent at hun hadde forgjort og drept en sau. I tillegg hadde hun innrømmet en sammensvergelse om å forgjøre amtmannen i Vardø, et element som gikk igjen i flere av jentene fra Finnmark sine vitnemål.¹⁸⁸ Skadegjørelse rettet mot myndighetspersoner som lensherren i Finnmark og prestene i Älvdalen-Mora var et vanlig element i flere av barnas og voksnes bekjennelser. Som regel tok barna på seg skylden for konkrete hendelser hvor noen hadde blitt syke eller et uvær som hadde herjet, og da var det nok lett for retten å godta tilståelsene og akseptere dem som årsaksforklaring. Tilståelser eller anklager knyttet til maleficium ble på samme måte som anklager knyttet direkte til djevelen tatt på alvor av retten, og det virker som at slike trolldomsforbrytelser var svært alvorlig i rettens øyne. Her er det viktig å påpeke at tilståelser om maleficium i tilnærmet alle barnesakene kom i tillegg til tilståelse om djevlepakt, og skadetrolldom ble også ansett som djevelens verk. De glidende overgangene mellom ulike former for trolldom gjør det vanskelig å avgjøre hva retten anså som den mest alvorlige forbrytelsen, og hva som ble utslagsgivende når de skulle avsi dom.

5.3 Rettens håndtering av barna

Da barn ble involvert i trolldomsprosessene må det ha skapt mye hodebry for både det svenske og det norske rettsapparatet og dets aktører. De hadde ikke nok erfaring eller dømmekraft til å vite hvordan barna skulle bli behandlet i rettslig sammenheng. I forhold til tidligere var barna som gruppe nye deltakere i rettsakene. De ble behandlet med forsiktighet, men troverdighet. Vitnemål ble sidestilt med voksnes, men likevel eksisterte det hele tiden et skille mellom voksne og barn. Alder utgjorde som regel formildende omstendigheter når straff skulle bli avsagt. Det betød i praksis at barn kunne uttale seg om det meste uten å få den mest alvorlige konsekvensen for trolldomskriminalitet, nemlig dødsstraff. Barna satt med

¹⁸⁷ Se delkapittel 4.4.4 om Kristin Matsdotter.

¹⁸⁸ Se delkapittel 3.4.4 om Karen Nilsdatter.

enorm makt, fordi retten lot deres posisjon være sentral for utfallet av sakene. Det faktum at de ofte var små, umodne barn gjorde dem til en uberegnelig maktfaktor.¹⁸⁹

5.3.1 Behandling på ulike rettsnivåer

Trolldomssakene i Øst-Finnmark i 1662-63 ble i aller størst grad behandlet på det lokale tinget, mens i Älvdalen-Mora i 1668-69 ble de behandlet i spesielle kommisjoner i tillegg til de ordinære, lokale tingene. Hovedårsaken til at det ble oppnevnt en trolldomskommisjon i Mora i august 1669 var at det årlige fellestinget for Älvdalen og Mora ikke var tilstrekkelig med tanke på anklagehyppighet, samt kapasitet til å håndtere den enorme mengden anklager som ble fremstilt. Kommisjonen skilte seg fra lokal rett ved at det i tillegg til de lokale myndighetspersonene ble sendt representanter fra sentralt hold, og de skulle utelukkende behandle trolldomssaker. I tillegg hadde kommisjonen full suverenitet, ved at de kunne dømme og eksekvere dommene uten at en høyere rettsinstans var involvert. Likevel ble noen saker videresendt av kommisjonen til Svea hovrätt for endelig beslutning.

I de sakene hvor det lokale tinget var usikker på sin domsslutning kunne saken bli videresendt til en høyere rettsinstans, som lagtinget i Norge eller hovrätten i Sverige. Dette gjaldt spesielt for mange av barna som ble anklaget for trolldom både i Älvdalen-Mora og Øst-Finnmark. Saker kunne også bli anket av de anklagede eller familiemedlemmer hvis de mente at dommen var urettferdig, som var tilfellet med to av pikebarna fra Øst-Finnmark. Her kan man se en svært interessant likhet mellom barnesakene fra de to områdene. Den generelle tendensen var at den laveste rettsinstansen søkte dødsdom for de anklagede barna, fordi de ble ansett som svært farlige og de ville hindre at flere barn ble påvirket i negativ retning. Alder utgjorde ikke en avgjørende faktor for domsavsigelsen på lokalt nivå, men det skapte usikkerhet om hvorvidt dommene var rettslig forsvarlig. Derfor ble sakene til samtlige jenter fra Øst-Finnmark tatt opp på lagtinget, og de fleste sakene mot anklagede barn i Älvdalen og Mora ble sendt til hovrätten for endelig dom. Det som skjedde innenfor den høyere rettsinstansen var at barnas alder fikk avgjørende utslag på domsavsigelsene. Ingen barn under 15 år ble dømt til døden av lagtinget eller hovrätten, det yngste jeg kan finne eksempel på i kildene var Gylichs Anna på 17 år som fikk dødsdommen sin fastslått av hovrätten.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Lagerlöf-Génétay 1990. s. 131

¹⁹⁰ Svea hovrätts resolutioner och forklaringar, i Kröningssvärd 1972. I s. 17

Det er svært interessant at denne tendensen til ulik behandling i under- og overrett var tilnærmet den samme i to ulike deler av Norden uten noen åpenbar tilknytning til hverandre. Forklaringen må derfor søkes etter i forhold som var gjeldene for begge områdene. Det er ingen tvil om at trolldomsprosessene viste tydelige mangler ved den eksisterende rettsordningen i samtiden, både i Norge og i Sverige. Rettshistorikeren Jørn Sunde mente at rettsordningens struktur ikke var stram nok til å hindre at elementer i retten gikk på ”sjølvstyr”, og som eksempel pekte han på at vannprøven og tortur ble flittig anvendt i lokal rett til tross for at det ikke var noen som helst hjemmel for det.¹⁹¹ Lignende tilstander kan ha vært gjeldende for Sverige, og den kongelige befalingen om kommisjonen i 1669 inneholdt etter min mening vage formuleringer som åpnet for ulike tolkninger og stort handlingsrom.¹⁹² Både Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora hadde perifer beliggenhet i forhold til sentralmakten, og kommunikasjon foregikk på en langt tregere og mer utfordrende måte enn vi kjenner til i dag. Dermed kan man anta at de lokale rettsinstansene i flere tilfeller tok egne beslutninger som ikke alltid samsvarte med de lover og påbud som kom ovenfra. Høyere rettsinstanser hadde tettere bånd til sentralmakten, og hadde muligens derfor større forpliktelser til å følge de sentralt gitte rammebetingelsene.

Et annet forhold som med stor sannsynlighet var realistisk for både det norske og det svenske rettssystemet var at aktørene i lavere rett hadde mindre juridisk kompetanse og skoling, samt mindre relevant erfaring enn aktørene i høyere rettsinstanser. Et slikt forhold kan i aller høyeste grad ha vært avgjørende for at barn ble behandlet ulikt av lokal rett og lagrett/hovrätt. Det er også viktig å bemerke at på 1660-tallet begynte de mest intense trolldomsforfølgelsene i Europa å avta, og enkelte steder var det allerede tatt slutt. En endring i den generelle mentaliteten og det intellektuelle klima kan ha påvirket holdninger i alle avkroker av kontinentet, og da spesielt blant de lærde. Det at mennesker, for ikke å snakke om små, uskyldige barn, sto i samband med djevelen virket etterhvert for mange usannsynlig. Slike holdningsendringer kan i så måte ha forplantet seg ovenfra og ned, men ikke nødvendigvis til det laveste, lokale nivå. En årsaksforklaring som denne vil være svært vanskelig å påvise, men i minste fall kan man fastslå at det var en medvirkende årsak til hvorfor barn ble behandlet ulikt av ulike rettsinstanser.

¹⁹¹ Sunde 2005. s. 196

¹⁹² Formynderegjeringen til Duwall 7/8 1669, i Kröningssvard 1972. I s. 37

5.3.2 Barn som maktfaktor i trolldomsprosessene

Det er belegg i kildene fra både Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora for å kalle de involverte barna for en maktfaktor i trolldomsprosessene. Med det mener jeg at deres utsagn kunne få avgjørende utfall i enkelte saker, de ble ansett som troverdige vitner og utfordret det eksisterende rettssystemet på ulike måter. Som eksempel kan en trekke fram det såkalte ”defamationprinsippet”¹⁹³ eller det middelalderske ”talionsprinsippet”¹⁹⁴. Det går ut på at en ubegrunnet anklagelse kunne føre til at anklageren selv fikk den straff som var aktuell for det lovbruddet han hadde anklaget andre for. Prinsippet hadde eksistert i både det svenske og det norske rettssystemet før trolldomsprosessenes utbrudd. Prinsippet ble derimot ikke gjeldende under trolldomsprosessene i noen av landene, og Lagerlöf-Génetay mente at for Dalarna hadde unge barn bidratt sterkt til dette.¹⁹⁵ Om det samme kan bli sagt om barna fra Finnmark er uvisst på grunn av at de ble involvert på et relativt sent tidspunkt i trolldomsprosessene. Talionsprinsippet hadde falt ut av rettspraksisen lenge før barn ble involvert i Finnmark.

Et annet eksempel på hvordan barns maktposisjon kan ha påvirket rettssystemet var det allerede nevnte prinsippet i ”Den Københavnske Recess” av 1547 om at ingen forbryterske eller tidligere dømte mennesker kunne være vitner. Begge disse eksemplene henger nøye sammen med at trolldom ofte ble ansett som *crimen exceptum*, og vanlige rettslige prosedyrer ble tilsidesatt. Trolldomslovgivningen og lovgivningen generelt hadde ikke nedfelt noe om barns juridiske rettigheter og hvordan de skulle behandles i rettslig sammenheng. Det faktum at barn ble involvert i en relativt stor skala begge steder, kan i så måte ha bidratt til at det ble gjort unntak fra reglene. I tillegg kan det ha hatt betydning for at barn til dels ble vilkårlig behandlet, samt forsterket usikkerheten blant rettslige aktører.

En tendens som går igjen både i barns vitnemål fra Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora, og som understreket deres maktposisjon, var det å minimere eget ansvar for trolldomskriminaliteten. For mange av barna i Øst-Finnmark ble skylden i stor grad pålagt Anna Rhodius. De svenske barnevitnene understreket at de var blitt tatt med til Blåkulla mot sin egen vilje, og at de derfor ikke kunne ta fullt ansvar for det som hadde skjedd der. I de aller fleste svenske tilfeller ble ikke barna ansvarliggjort for Blåkullaferdene, med mindre de hadde bekjent at de kunne reise dit selv og føre andre barn dit. De norske barna ble ikke nødvendigvis sett på som

¹⁹³ Begrep anvendt av Lagerlöf-Génetay 1990. s. 131

¹⁹⁴ Begrep anvendt av Knutsen 1996. s. 39

¹⁹⁵ Lagerlöf-Génetay 1990. s. 131

ansvarlige for sin kriminalitet, fordi de var forført av djevelen og hans medarbeidere. Som allerede vist ble pikebarna ansett som svært farlige av den lokale retten uavhengig av om de kunne bli ansvarliggjort eller ikke. I to samfunn preget av kristen tankegang kunne personene som levde i samtiden knytte to mulige årsaksforklaringer til egne ulykker. Den ene var at Gud straffet dem for deres synder, og den andre var knyttet til svart magi utført av trolldomskyndige i ledtog med djevelen.¹⁹⁶ Når barn ble stilt til rett for trolldomskriminalitet kan det derfor være lettere å forstå hvorfor de ville skylde på andre, og ikke ville tro at det var Gud som straffet dem for egne synder.

5.3.3 Tortur

Tortur kan defineres som fysisk eller psykisk mishandling, særlig utøvd av myndighetspersoner, som i eldre strafferett ble brukt til å presse fram tilståelser hos siktede personer.¹⁹⁷ Det kan argumenteres for at det forekom tilfeller av tortur mot barn både i Øst-Finnmark og i Älvdalen-Mora, men på forskjellige måter og gjennom ulike midler. Dette var til tross for at tortur under forhør ikke hadde lovlig forankring. De tydeligste henvisningene til at fysisk tortur ble anvendt mot barn finnes i de svenske kildene, og undersøkelsene mine har vist flere eksempler på nettopp dette. Både Måns Mattson og Kristin Matsdotter ble utsatt for jernbøylene, ved at de ble fastspent over en lengre periode. Denne formen for tortur ble legitimert av retten ved at det skulle hindre dem i å reise til Blåkulla. Mot Kristin ble det anvendt klubber for å skade henne og presse fram tilståelse. Lignende torturmidler ble ikke brukt mot barna fra Øst-Finnmark, og jeg fant ikke eksplisitte bevis i kildene for at det ble drevet med tortur mot dem. Selv om kildene ikke viser til at tortur ble anvendt, kan det ha forekommet. Man kan for eksempel argumentere for at det ble drevet med psykisk tortur mot dem i form av frihetsberøvelse og sterk kristen formaning.

Det kan være hensiktsmessig å trekke fram Anna Rhodius i forbindelse med utøving av tortur, forutsatt at barna fortalte sannheten når de fortalte om Anna Rhodius' psykiske og fysiske manipulering. Hun var ikke en rettslig autoritetsperson i forbindelse med trolldomsprosessene i Øst-Finnmark, og hennes handlinger kan i den forstand ikke defineres som tortur. Hva som var motivet bak hennes handlinger er uvisst, og det er ingenting som tyder på at hun handlet på vegne av noen myndighetspersoner. Anna var tydelig overbevist om at

¹⁹⁶ Rian, Øystein, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*, bd. 2, Oslo 1997. s. 375

¹⁹⁷ Andenæs, Johs., "Tortur", *Store Norske Leksikon*, 2015.

trolldomsvirksomhet eksisterte, og det kan tenkes at hun ville spille på lag med myndighetene ved å hjelpe dem med å håndtere trolldomskriminaliteten. Hennes innflytelse i form av psykisk og fysisk mishandling av barna hadde definitivt avgjørende betydning for at flere av dem tilsto trolldomskriminalitet.

Det later til at alder som faktor hadde større betydning for avgjørelsene om å benytte seg av tortur i Øst-Finnmark enn i Älvdalen-Mora. Tortur ble brukt flere ganger mot eldre kvinner i Øst-Finnmark, men ikke mot barn. I kildene fra Älvdalen-Mora er det ingenting som tyder på at barns unge alder ble tatt hensyn til i forbindelse med tortur. I tillegg ble mishandling anvendt i stor skala som straff eller advarsel for barn som var involvert i trolldomsprosessene på ulike måter. Holdningene til tortur mot barn var forskjellige i de to områdene, noe som fikk utslag i omfang og hyppighet i bruk av torturmidler.

5.3.4 Straff

Som tidligere vist er det ikke belegg i kildene til å si at noen av de involverte barna ble henrettet som følge av en dødsdom. De av barna som fikk sakene sine videresendt til lagretten og hovrätten fikk omgjort dødsdommen som var gitt eller anbefalt av den lokale retten. Denne likheten i rettslig behandling av barna fra Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora er allerede påvist og drøftet ovenfor. Når det gjelder andre typer straff enn dødsstraff var forholdene annerledes i de to områdene. Pikebarna fra Øst-Finnmark ble til slutt frikjent av lagmannen og overlatt til gjenlevende foreldre eller andre som fikk ansvaret oppdragelsen. Det eneste unntaket var en mulig dom i et dokument underskrevet av lagmann Schönnebøl, hvor det sto at piken Maren Olsdatter skulle bli sendt til tukthuset i Bergen.

I det svenske området var det derimot svært vanlig at barn ble dømt til ulike typer straff. Slag med ris var en vanlig type straff som ble brukt mot mange barn. Eldre barn ble idømt flere slag enn de yngre barna. I tillegg var det vanlig at de minste barna ble dømt til å stå med ris i hendene tre søndager på rad. Barna måtte som regel også være regelmessig i kirken over lengre tid, ofte i et eget rom. Det kan virke som at straffene som ble brukt mot barn hadde til hensikt å skape skam og frykt hos barna slik at nye anklager ble forhindret. Lignende straffetiltak mot barn ble ikke gjort i Øst-Finnmark. Forklaringen kan i størst grad skyldes at de norske og de svenske myndighetene sto ovenfor to ulike situasjoner når det gjaldt involverte barn. De svenske myndighetene hadde et større behov for å sette inn konkrete og

avskrekkende tiltak mot den stadig voksende gruppen av barnevitner. Som tidligere antydnet fikk ikke barnevitner en lignende betydning eller like stort omfang i Norge som i nabolandet.

5.4 Den personlige faktor

Både i Øst-Finnmark og i Älvdalen-Mora har den personlige faktoren vært viktig, om ikke avgjørende, for de barna som var involvert i trolldomsprosessene. Det var sentrale skikkelser som interagererte med barna og fikk betydning på ulike måter. Det er viktig å påpeke at de personene som blir trukket fram i det følgende er de som fremkommer med navn kildene, og man kan anta at det i mange tilfeller har vært personer som har vært viktige på andre områder enn retten, men ikke har etterlatt seg spor i kildene. Poenget med dette delkapittelet er å fremheve at den personlige faktor generelt har vært viktig for utviklingen de involverte barna hadde både i Øst-Finnmark og i Älvdalen-Mora, og trekke fram noen eksempler på personer som har hatt sentrale roller. I det svenske området var det først og fremst den personlige faktor hos prester som var viktig i forhold til barna. For det norske området har jeg også identifisert andre sentrale nøkkelpersoner. Denne skjevheten kan til dels skyldes ulikt kildemateriale for de to områdene.

Den personlige faktor blir her vektlagt som en årsaksforklaring fordi barn er og har alltid vært lett påvirkelige, og det kan derfor bli sagt med rimelig sikkerhet at personene i barnas umiddelbare nærhet hadde stor påvirkningskraft. Barn er midt i utviklingsprosessen for å bli voksne mennesker, og har derfor store behov for rollemodeller og personer som kan veilede dem. Barn står derfor i en sårbarhetsposisjon som lett kan bli utnyttet av andre mennesker, enten det er bevisst eller ubevisst.

5.4.1 Sentrale aktører

For de aller fleste barna hadde deres foreldre, spesielt mødre, og andre slektninger den mest omfattende påvirkningskraften. For barn er det foreldre som utgjør de største rollemodellene og nærmeste relasjonene. Som tidligere nevnt var mødrene til mange av de involverte barna både i Øst-Finnmark og Älvdalen-Mora selv anklaget for trolldom. En slik påkjennelse må i aller høyeste grad ha preget barna, og bidratt til at de selv ble involvert i trolldomsprosessene på ulike måter.

Den personlige faktor har ikke bare vært viktig når det var snakk om personer i barnas umiddelbare nærhet. Holdninger, reaksjoner og handlinger hos personer høyere opp i ulike verdslige og geistlige systemer kan ha hatt stor betydning for hva som skjedde med de involverte barna. Et slikt virkningsforhold vil være vanskelig å påvise, fordi det eksisterer ingen direkte forbindelse mellom de ulike forholdene. Noen eksempler på sentrale personer som kan tenkes å ha hatt betydning kan likevel bli trukket fram. Landshøvdingen Gustav Duvall, fogden Johan Arvidsson og landsdommer Magnus Persson var pådrivere for prosessene i Älvdalen og Mora i den mest intense perioden med trolldomsforfølgelse. Følgelig hadde deres beslutninger og holdninger konsekvenser for de involverte barna. Biskop Laurelius' syn på trolldom inkluderte, som tidligere nevnt, en oppfatning om at Blåkulla-beretningene var basert på virkelige hendelser og måtte straffes deretter. Hans etterfølger, biskop Rudbeckius, delte ikke det samme synet som sin forgjenger. Han var mer kritisk til beretningene, og ville at det skulle utvises forsiktighet rundt domsavsigelser.¹⁹⁸ Forskjellige oppfatninger hos de to biskopene kan ha hatt stor betydning for at behandlingen av barn endret seg i tiden rundt Rudbeckius' overtagelse. For Øst-Finnmark kan amtmann Christopher Orning, fogd Nils Sørensen Fiil og underfogd Abraham Lockert ha hatt betydning for behandlingen av de anklagede barna. Fogden og underfogden behandlet sakene til de fleste pikebarna, og Orning var med på forhør av blant annet Karen Nilsdatter.

En annen person som gjennom min undersøkelse har fremstått som sentral var lagmann Mandrup Schønnebøl. Han måtte ta tak i en rettsorden på delvis "sjølvstyr"¹⁹⁹, ved at han underkjente dommer hvor for eksempel tortur hadde blitt anvendt for å fremtvinge tilståelse. For ham var ikke trolldom en *crimen exeptum*, og vanlige rettslige prosedyrer skulle bli fulgt. Schønnebøls frikjennelse av de seks pikebarna sommeren 1663 var i stor grad basert på hans egne holdninger og skeptisisme mot tilståelsene barna hadde kommet med på lokale ting. Hvorvidt Schønnebøl påvirket pikene personlig er vanskelig å bevise, men utfallet av sakene deres kunne ha vært svært annerledes hvis lagmannen hadde vært en annen eller om den lokale retten hadde valgt å følge sitt eget råd om dødsdom. Lagmannen var en av de første som kom med systematisk kritikk mot bevisførselen i trolldomssaker, og hadde stor innflytelse på avviklingen av trolldomsforfølgelsen i Finnmark og Norge.

¹⁹⁸ Se delkapittel 4.1.3 Kirkelige forhold og geistlige aktører

¹⁹⁹ Sunde 2005. s. 196

For de seks pikebarna fra Øst-Finnmark har jeg allerede slått fast at Anna Rhodius hadde avgjørende påvirkning på flere av barnas bekjennelser og innholdet i dem. Det var spesielt når barna ble adskilt fra sin egen familie og holdt fanget på Vardøhus festning at hennes rolle utspilte seg. Hun var verken en rettslig eller kirkelig aktør, og heller ikke en anklaget trollkone. Dette satte henne i en særposisjon, og jeg kan ikke finne noen personer i de svenske kildene som kan sidestilles med Anna Rhodius. Tilnærmet alle personene som har hatt avgjørende betydning for de involverte barna var rettslige eller geistlige aktører, eller andre anklagede personer.

5.4.2 Prestene

Undersøkelsen av kildematerialet for Älvdalen-Mora og Øst-Finnmark har vist at presteskaper har hatt forskjellig betydning og grad av involvering i trolldomssaker som inkluderte barn. I det svenske området var det flere eksempler på at prester var initiativtakere til trolldomsprosesser, deltakere i tidlige, uformelle forhør og deltakere i selve prosessene. Prester kunne i tillegg ha ansvaret for å følge opp straffen som ble gitt mange barn, nemlig kirkestraffen. I Øst-Finnmark hadde ikke prestene en lignende avgjørende rolle som initiativtakere eller deltakere i tidlige forhør. Det hang nøye sammen med at trolldomssaker ble brakt umiddelbart for retten og behandlet der. Prestene var likevel ikke fraværende i trolldomsprosessene knyttet til barn. I den lokale rettens dom over Ingeborg og Karen Iversdatter, samt Maren Olsdatter, ble prestenes fortvilelse og bekymring uttrykt eksplisitt. Den personlige faktor ble ikke like tydelig hos presteskaper i Øst-Finnmark som i Älvdalen og Mora, fordi prestene ble referert til som gruppe og ikke som navngitte personer. Deres rolle i tilknytning til barna var gjennom formaning og omvendning til Gud, en rolle som også kan tilskrives presteskaper i det svenske området. Likheten kan enkelt bli forklart ut fra den kristne oppfatningen av at gjennom hengivenhet til Gud og kristen kunnskap kunne mennesket fri seg fra djevelen og oppnå frelse fra sin synd. Denne holdningen var gjeldende i begge områder, og da fikk prestene sin naturlige rolle som læremester.

Det fremste eksemplet på en prest som var sterkt involvert i trolldomsprosessene var sognepresten i Älvdalen, Lars Elvius. I saken mot Gertrud Svendsdotter var han den første som tok henne inn til avhør etter at hun hadde blitt anklaget for trolldom. Elvius var en slags pådriver for at saken mot Gertrud Svendsdotter ble en rettssak, i tillegg til at han selv var en del av kommisjonen i Mora i 1669. Den personlige faktoren hos Lars Elvius har derfor vært svært viktig i tilknytning trolldomsprosesser generelt og involverte barn spesielt. Andre geistlige

aktører som har hatt innflytelse på de involverte barna i Älvdalen og Mora var Elof Skragge og Georg Moreaus. Gjennom Skragges detaljerte skildring av barnas beretninger får jeg inntrykk av at han har vært tilstede og aktiv deltaker i situasjoner hvor barn delte sine vitnemål og bekjennelser. Det kan ha vært gjennom både uformelle avhør i sognstuen og de offisielle rettssakene som han var en del av. Den personlige faktor hos Georg Moreaus kommer ikke like eksplisitt fram i kildene som for de to forannevnte prester. Grunnen til at jeg påpeker Moreaus' innflytelse på barna er at han var ansvarlig for å skrive ned det som foregikk i rettssakene i Mora i 1669. Hans valg for å utelukke visse elementer og skrive ned det han mente hadde rettslig betydning er i så måte avgjørende for vår forståelse av den rettslige behandlingen av barn i Älvdalen-Mora på slutten av 1660-tallet.

5.5 Trolldomsprosessenes opphør

En av underproblemstillingene for denne avhandlingen er som følgende: *I hvor stor grad var barns involvering i sakene en årsak til at trolldomsprosessene tok slutt i de to regionene?* Problemstillingen er aktuell fordi man kan konstatere at trolldomsprosessene ble betydelig færre og mindre alvorlige i tiden like etter de undersøkte kjedeprosessene i Älvdalen-Mora (1668-69) og Øst-Finnmark (1662-63). Hvorvidt involverte barn hadde noe å si for denne utviklingen er vanskelig å påvise, men jeg skal gjøre et forsøk på å drøfte problemstillingen i det følgende. Det vil i den forbindelse være hensiktsmessig å gjennomgå de teoriene omkring trolldomsprosessenes slutt som har dominert tidligere forskning og se på hvordan barn kan passe inn i de eksisterende årsaksforklaringene. Det er viktig å påpeke at det her er snakk om slutten på de brutale rettssakene mot trollfolk, og ikke at selve troen på trolldom og magi opphørte. Folk trodde fortsatt at det eksisterte mennesker som hadde overnaturlige evner og som var i samband med djevelen, men forskjellen var hvordan de ble behandlet av rettssystemet.

De siste henrettelsene av angivelige trollfolk var for Norge i 1695 og for Sverige i 1733.²⁰⁰ Det er viktig å bemerke at selv om Sverige hadde et relativt sent tilfelle av henrettelse, hadde trolldomsfølgelsen avtatt betydelig på samme måte som i de andre skandinaviske landene. For de undersøkte områdene i denne avhandlingen, Øst-Finnmark (1662-63) og Älvdalen-Mora (1668-69), skjedde de siste henrettelsene i forbindelse med de undersøkte periodene, og

²⁰⁰ Knutsen, Gunnar W., "Trolldomsprosessenes opphør i Skandinavia", *Historisk tidsskrift* nr. 04, 2005. s. 598-599

man kan derfor slå fast at trolldomsprosessene fikk sin markerte slutt i områdene på omtrentlig samme tid.

I følge historiker Gunnar Knutsen har forskningen knyttet til trolldomsprosessenes slutt vært mangelfull. Det kan delvis skyldes at det har eksistert en generell enighet om at juridiske endringer hadde hatt stor betydning, og delvis at trolldomsforskning hadde gått fra å forklare til å fortolke.²⁰¹ Den vanligste forklaringen på hvorfor de mest intense trolldomsprosessene hadde tatt slutt er knyttet til juridiske endringer og rettspraksis. Noen land gjennomgikk lovendringer som umuliggjorde en fortsettelse av trolldomsprosesser, men det gjelder ikke de skandinaviske land.²⁰² Trolldomslovgivningen for Danmark-Norge gjaldt i teorien helt frem til den nye straffeloven i 1842, mens trolldomslovgivningen i Sverige ble avskaffet i 1779.²⁰³ Det eksisterer derimot et unntak til denne tendensen, nemlig innføringen av tvungen appell i alle trolldoms- og drapssaker i Kristian Vs Norske Lov av 1687.²⁰⁴ Tvungen appell skulle tjene som garanti for forsvarlig rettslig håndtering, rettssikkerhet i straffesaker og kontroll med underrettens praksis.²⁰⁵ En slik restriksjon på den lokale rettens handlingsrom må i aller høyeste grad kunne knyttes til slutten på trolldomsprosessene. Det er spesielt hvis man tenker seg at en lovendring springer ut fra allerede eksisterende holdninger og pådrivende krefter, i det minste i samfunnets høyere lag. Det faktum at en lignende lov ikke ble innført i Sverige kan delvis forklare hvorfor det forekom trolldomsprosesser senere i Sverige enn i nabolandene.

Involveringen av barn førte ikke umiddelbart til avtagende trolldomsforfølgelse. Usikkerheten og uvissheten om hvordan barn skulle bli behandlet av retten preget den første tiden av kjedeprosessene i de to områdene. Muligens så retten ingen grunn til å tvile på at barns hensikter var ærlige, og det tok tid før de begynte å se etter andre mulige forklaringer på hvorfor barn ble involvert. Holdningsendringene som forekom i tilknytning til de involverte barna kan ha hatt betydning for generelle juridiske og teologiske endringer. Det bringer meg videre til en annen mulig forklaring på trolldomsprosessenes slutt, som er knyttet til dommernes skepsis og strengere beviskrav. Forklaringen er høyst aktuell for de skandinaviske

²⁰¹ Knutsen, 2005 s. 600

²⁰² Lovendringer i Ungarn og England som fremste eksempler.

²⁰³ Knutsen, 2005 s. 601

²⁰⁴ Kristian Vs Norske Lov, 1-22-53: "Naar nogen for Troldom, eller for Drab, er dømt fra sit Liv, til Hjemting, da skal dog efter samme Dom ingen *Exsecution* skee, før end den af Lavmanden, eller Over-Retten, i de Byer, hvor Borgemester og Raad have Lavtings Ret, bliver ved Magt kient"

²⁰⁵ Sunde 2005. s. 202

landene, og spesielt de to undersøkte områdene. Som tidligere nevnt skapte barn en utfordring for det eksisterende rettssystemet, og må i så måte ha utfordret tankegang og holdninger hos de involverte rettslige aktørene. Det fremste eksemplet i den forbindelse var lagmann Mandrup Schønnebøl, som allerede nevnt spilte en viktig rolle i avviklingen av trolldomsprosesser i Finnmark. I følge Rune Hagen var Schønnebøls kritiske dømming typisk for menn med juridisk kompetanse uten sterk lokal forankring til områdene hvor de intense trolldomsprosessene tok sted.²⁰⁶ Schønnebøl var i så måte en tidlig representant for generell skepsis og et endret intellektuelt klima, som etter hvert gjorde seg gjeldende i store deler av Europa.

I Sverige ble det mer og mer vanlig å se på trolldomsprosessenes voldsomme omfang som resultat av sosial panikk eller hysteri, og at hvis man lar ”ded blifva orört lär ded uphöra.”²⁰⁷ Barns rolle for at hysteriet hadde oppstått var påfallende. Trolldomskommisjonen i Dalarna i 1671 markerte den siste inngripen fra myndighetenes side. Til tross for at rettssaker og henrettelser tok slutt i området, hadde ikke trolldomsanklagene opphørt.²⁰⁸ Dette er et tydelig eksempel på at trolldomsprosessenes slutt i stor grad skyldtes holdningsendringer hos de øvre myndighetene. Strategien ble rett og slett å la angivelige trollfolk være, en strategi som etter hvert viste seg å fungere. Selve troen på trolldom besto, men måten den skulle bli behandlet på var endret. For eksempel skulle de involverte barna plasseres i skole, og prestene skulle besøke dem ofte med formaninger og bønn.²⁰⁹

En annen mulig forklaring på hvorfor trolldomsprosessene opphørte, var at forandringen kom nedenfra. Sosiale og økonomiske endringer kan ha vært med på å sette en stopper for de utbredte prosessene i de undersøkte områdene. Men som Knutsen pekte på, har denne forklaringen blitt lite anvendt for Skandinavia.²¹⁰ Jeg vil heller ikke forsøke å inkorporere en slik tolkning i de eksisterende årsaksforklaringene. Likevel vil jeg peke på at nærmere forskning på trolldomsprosesser som involverte barn vil kunne kaste lys over endringer i sosiale og økonomiske forhold, som igjen kan ha hatt betydning for trolldomsprosessenes slutt.

²⁰⁶ Hagen, 2015a s. 162

²⁰⁷ Rådsprotokoll fra 23/9 1669, i Kröningssvärd 1972. III s. 44

²⁰⁸ Lennersand m.fl. 2001 s. 84

²⁰⁹ Duvall til Kungl. Majestet 15/4 1671, Kröningssvärd III s. 14

²¹⁰ Knutsen 2005. s. 609

De mest utbredte og sannsynlige forklaringene til hvorfor troldomsprosessene opphørte i Skandinavia er altså juridiske endringer som profesjonalisering av rettsvesenet og strengere bevisregler, samt en generell skepsis til troldomsfenomenet i seg selv.²¹¹ Holdningsendringer høyere opp i samfunnet vil etter en stund antageligvis spre seg til lavere myndighetsnivåer og videre til befolkningen. Det var nettopp dette som skjedde i både Øst-Finmark og Älvdalen-Mora. Holdningene som lagmann Schønnebøl representerte ble, spesielt etter den undersøkte kjedeprosessen, gjeldene for hele Finmark, som bare hadde én dødsdom etter 1663.²¹² På samme måte stoppet prosessene og etter hvert anklagene i Älvdalen-Mora, etter at myndighetene bestemte at anklagene ikke lenger skulle bli fulgt opp i retten. Jeg vil hevde at involverte barn bidro til disse generelle holdningsendringene, men i hvor stor grad er vanskelig å si. Underproblemstillingen lar seg med andre ord ikke besvares direkte, fordi det er umulig å tilskrive et beviselig, kausalt forhold mellom involverte barn og avtagende troldomsprosesser. Med all sannsynlighet ville prosessene tatt slutt uavhengig av barna, men det er uvisst om tidsforløpet ville sett annerledes ut. Problemstillingen har likevel åpnet for en interessant drøfting omkring troldomsprosessenes slutt og mulige årsaksforhold som barn kan ha virket inn på.

5.5.1 Dagens situasjon og avsluttende kommentarer

Til tross for at den vestlige verden ikke har opplevd troldomsforfølgelse siden tidlig nytid er troen på at såkalte "barnehekser" eksisterer langt fra et avsluttet kapittel. I flere deler av Europa og i USA har det i senere tid forekommet tilfeller hvor barn har fortalt om seksuelle overgrep med innslag av satanistiske ritualer.²¹³ Det forekommer enda tilfeller av barn som blir beskyldt for å være hekser, verst i en del afrikanske land som for eksempel Kongo, Nigeria og Kenya. Hjemløse, tiggende barn utgjør en stor del av de angivelige trollungene i Kongo. Det er barn som får skylda for enhver ulykke, og det har blitt gitt ut rapporter om hvordan disse barna blir mishandlet, lynsjet og drept på grunn av anklagene.²¹⁴ Jeg vil ikke gjøre et forsøk på å forklare hvordan dette enda kan være tilfelle i vår tid, men jeg ønsker å understreke viktigheten av å ta lærdom av historien for å hindre at de mest grusomme forbrytelsene mot menneskeheten gjentar seg.

²¹¹ Knutsen 2005. s. 610

²¹² Siste dødsdom i Finmark ble avsagt over Synnøve Johannesdatter i 1678. Se: Willumsen 2013b. s. 333-334

²¹³ Henningsen, Gustav, "Barnhäxor förr och nu", *Signum* nr. 3, 1996.

²¹⁴ Hagen, Rune Blix, "Forfølgelse av trollfolk i fortid og samtid", *Kirke og Kultur* nr. 01, 2012.

Denne avhandlingen har i all hovedsak tatt sikte på å undersøke den rettslige behandlingen av barn involvert i troldomsprosessene i Øst-Finnmark (1662-63) og Älvdalen-Mora (1668-69). I kapittel 5 har jeg antydnet at sosiale forhold, motiver og psykologiske forklaringer bak barns involvering i troldomsprosessene kunne ha vært interessante innfallsvinkler og videre forlengelser av min forskning. Det kunne også vært av interesse å gjøre en komparasjon i tid, hvor tidligere forskning på involverte barn i de historiske troldomsprosessene settes i forbindelse med dagens situasjon omkring ”barnehekser” i visse deler av verden.

Jeg håper at min masteravhandling kan bidra til å utvide forskningsfeltet omkring barn involvert i troldomsprosessene i tidlig nytid, og kaste lys over et fenomen som har vært marginalt i forskningssammenheng, spesielt for Øst-Finnmark. Ved å sette to forskjellige utviklingsforløp opp mot hverandre i en komparasjon har jeg avdekket en rekke interessante fellestrekk og forskjeller, som kan kaste lys over fenomenet ”barnehekser” i en større kontekst.

Bibliografi

Nettbaserte, trykte og utrykte kilder:

- Christian den fjerdes recess 1643*, Den rettshistoriske kommisjon, Oslo 1981a
- Kong Christian den Femtes Norske Lov : 15de april 1687 : med Kongeloven 1665*, Universitetsforlaget, Oslo 1982
- Kong Christian den Fjerdes norske Lovbog af 1604*, Den rettshistoriske kommisjon, Oslo 1981b
- "Nordland og Finnmark Lagting, Tingbok 1B 1663-1668." Ed. Transkribert av Per Einar Sparboe: Statsarkivet i Tromsø.
- Kröningssvärd, C.G., *Blåkullefärderna: eller, Handlingar om trolldomsväsendet i Dalarne, åren 1668-1673. Ny och tillökad uppl*, Rediviva, Stockholm 1972
- Lilienskiöld, Hans Hanssen, Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe, *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, Ravnetrykk, Tromsø 1998
- Schlyter, C.J., *Samling av Sweriges Gamla Lagar, på Kongl. Maj:ts nådigste befallning: Tolfte bandet. Konung Christoffers Landslag*, Lund, Boktryckeriet, 1869
- Svenskt historiskt magasin 1*, A. Bonniers förlag, Stockholm 1849 (digitalisert av Kunglige Biblioteket)
- Willumsen, Liv Helene, *Trolldomsprosessene i Finnmark : et kildeskrift*, Statsarkivet i Tromsø, Skald, 2010
- Aarhus Universitet, Institut for Kultur og Samfund, Historisk Afdeling, "Den københavnske reces, 6. december 1547", 2017, http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-koebenhavnske-reces-om-trolddomssager-6-december-1547/?no_cache=1&cHash=41e9bcf3a3022ecfd9c0637cd59145b4,
- Aarhus Universitet, Institut for Kultur og Samfund, Historisk Afdeling, "Forordning om troldfolk og deres medvidere 12. oktober 1617", 2015, http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-troldfolk-og-deres-medvidere-12-oktober-1617/?no_cache=1,

Litteratur:

- Alver, Bente Gullveig, *Heksetro og trolddom : en studie i norsk heksevæsen*, Universitetsforlaget, Oslo 1971.
- Ankarloo, Bengt, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, bd. 17, Nordiska bokhandeln, Stockholm 1971.
- Ankarloo, Bengt, "Älvdalen-Mora och de stora europeiska häxförföljelserna", i Andreas Östborn (red.), *Dalarnas Häxprocesser*, Uppsala 2000.
- Boyer, Paul og Stephen Nissenbaum, *Salem Possessed: The Social Origins of Witchcraft*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts 1974.
- Eilola, Jari, "Lapsitodistajien kertomukset Ruotsin noitatapauksissa 1668–1676", *Kavatus and Anka* nr. 3, 2009.
- Ekdahl, Konrad, "Drottning Kristinas straffordning 1653", *Askims hembygdsförenings årsskrift*, 1984.

- Hagen, Rune Blix, "Forfølgelse av trollfolk i fortid og samtid", *Kirke og Kultur* nr. 01, 2012.
- Hagen, Rune Blix, *Hekser : fra forfølgelse til fortryllelse*, Humanist forlag, Oslo 2003.
- Hagen, Rune Blix, "«Ingen udediske mennesker skal stå til troende» - Lagmannsdømming i nordnorske trolldomssaker 1647–1680", *Heimen* nr. 02, 2015a.
- Hagen, Rune Blix, *Ved porten til helvete : trolldomsforfølgelse i Finnmark*, Cappelen Damm, Oslo 2015d.
- Henningsen, Gustav, "Barnhäxor förr och nu", *Signum* nr. 3, 1996.
- Henningsen, Gustav, *The witches' advocate : Basque witchcraft and the Spanish inquisition (1609-1614)*, *The Basque series*, University of Nevada Press, Reno 1980.
- Kallestrup, Louise N., *I pagt med djævelen : trolldomsforestillinger og trolldomsforfølgelser i Italien og Danmark efter Reformationen*, Anis, København 2009.
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*, 2. utg., Universitetsforlaget, Oslo 1999.
- Kjeldstadli, Knut, "Nytten av å sammenlikne", *Tidsskrift for Samfunnsforskning* nr. 5, 1988.
- Knutsen, Gunnar W., *Trolldomsprosessene på Østlandet : en kulturhistorisk undersøkelse*, Universitetet i Oslo, Oslo 1996.
- Knutsen, Gunnar W., "Trolldomsprosessenes opphør i Skandinavia", *Historisk tidsskrift* nr. 04, 2005.
- Lagerlöf-Génétay, Birgitta, *De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668-1671 : bakgrund i Övre Dalarna : social och ekklesiastisk kontekst*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1990.
- Lennersand, Marie, "Androm till sky och skräck: Den rättsliga behandlingen av trolldomsprosesserna i Älvdalen och Mora 1668-69", i Linda Oja (red.), *Vägen till Blåkulla. Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*, Uppsala 1997.
- Lennersand, Marie og Linda Oja, *Livet går vidare : Älvdalen och Rättvik efter de stora häxprocesserna 1668-1671*, Gidlund, Hedemora 2006.
- Lennersand, Marie og Linda Oja, "När djävulen vandrade genom landet. Krishantering under häxysterin i Dalarna 1667-1671", *Karolinska Förbundets Årsbok*, 2001.
- Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken*, Gidlund, Stockholm 1976.
- Monter, William, "Children", i Richard M. Golden (red.), *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Santa Barbara 2006.
- Niemi, Einar, *Vadsøs historie : 1 : Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*, bd. 1, Vadsø kommune, Vadsø 1983.
- Næss, Hans Eyvind, *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet : en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*, Universitetsforlaget, Stavanger 1982.
- Palm, Lennart Andersson, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571-1997 : med särskild hänsyn till perioden 1571-1751*, L. Palm, Göteborg 2000.
- Rian, Øystein, *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*, bd. 2, Universitetsforlaget, Oslo 1997.
- Roper, Lyndal, "Evil Imaginings and Fantasies: Child Witches and the End of the Witch Craze", *Past & Present* Nr. 167, 2000.
- Rowlands, Alison, "Gender, Ungodly Parents and a Witch Family in Seventeenth-Century Germany", *Past & Present*, no. 232, 2016.
- Sandvik, Gudmund, "Rettsstillinga for barn i gamle dagar", *Forskningsnytt* nr. 4, 1979.

- Schrumpf, Ellen, *Barndomshistorie, Utsyn & innsikt*, Samlaget, Oslo 2007.
- Sogner, Sølvi, "Hva kan tingbøkene fortelle om barns rettsstilling på 1600-tallet?", i Dag Michalsen og Knut Sprauten (red.), *Rett og historie - Festskrift til Gudmund Sandvik*, Oslo 1997.
- Sunde, Jørn Øyrehagen, *Speculum legale : rettspegele : ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*, Fagbokforlaget, Bergen 2005.
- Sörlin, Per, "The Blåkulla Story: Absurdity and Rationality", *ARV Nordic Yearbook of Folklore* 52, 1997.
- Sörlin, Per, "Child-Witches and the Construction of the Witches' Sabbath: The Swedish Blåkulla Story", i Gábor Klaniczay og Éva Pócs (red.), *Witchcraft Mythologies and Persecutions, Volume 3*, Central European University Press, 2008.
- Sörlin, Per, "Djävulens barn: de nordsvenska och baskiska häxprocesserna under 1600-talet", i Andreas Östborn (red.), *Dalarnas Häxprocesser*, Uppsala 2000.
- Sörlin, Per, "Mora Witches", i Richard M. Golden (red.), *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Santa Barbara 2006.
- Walinski-Kiehl, Robert, "The Devil's Children: Child Witch-Trials in Early Modern Germany", *Continuity and Change* nr. 11.2, 1996.
- Willumsen, Liv Helene, "Barn anklaget for trolldom i Finnmark - en narratologisk tilnærming", *Heimen Lokal og regional historie* nr. 3, 2011.
- Willumsen, Liv Helene, "Children accused of witchcraft in 17th-century Finnmark", *Scandinavian Journal of History* nr. 1, 2013a.
- Willumsen, Liv Helene, "Debattinnlegg til Rune Blix Hagens artikkel "Ingen udediske mennesker skal stå til troende", *Heimen* nr. 3, 2015", *Heimen* nr. 1, 2016.
- Willumsen, Liv Helene, *Dømt til ild og bål : trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*, Orkana akademisk, Stamsund 2013b.
- Willumsen, Liv Helene, "Historical Approaches to Child Witches", i *Oxford Bibliographies in Childhood Studies*, 2015.
- Willumsen, Liv Helene, *Trollkvinne i nord : i historiske kilder og skjønnlitteratur*, bd. 1/1994, *Skriftserien (Høgskolen i Tromsø. Avdeling for lærerutdanning)*, Høgskolen i Tromsø, Avdeling for lærerutdanning, Tromsø 1994.
- Östling, Per-Anders, "Blåkulla Journeys in Swedish Folklore", *ARV Nordic Yearbook of Folklore* 62, 2006.
- Östling, Per-Anders, *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser : en folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720*, Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet 2002.

Webografi: (Alle sist sjekket 14.05.17)

- Andenæs, Johs., "Tortur", *Store Norske Leksikon*, 2015, <https://snl.no/tortur>
- Gisle, Jon, "Rettsvesen i Norge", *Store Norske Leksikon*, 2013, https://snl.no/Rettsvesen_i_Norge
- Hagen, Rune Blix, "Jean Bodin", *Store Norske Leksikon*, 2015b, https://snl.no/Jean_Bodin
- Hagen, Rune Blix, "Malleus Maleficarum", *Store Norske Leksikon*, 2015c, https://snl.no/Malleus_Maleficarum

Hagen, Rune Blix, "Olaus Magnus", *Store Norske Leksikon*, 2016a,
https://snl.no/Olaus_Magnus

Hagen, Rune Blix, "Trolldomsprosessene", *Store Norske Leksikon*, 2016b,
<https://snl.no/trolldomsprosessene>

Roggen, Vibeke, "Ambrosius Rhodius ", *Store Norske Leksikon*, 2009,
https://nbl.snl.no/Ambrosius_Rhodius

Illustrasjoner:

Magnus, Olaus. "Carta Marina". Venezia, 1539 (To utsnitt, på side 23 og 38)

"Sabbat der Hexen von Mora, 1739–1745". Directmedia Publishing. Berlin, 2003 (Forside)